GEORGE RITZER, JEFFREY STEPNISKY

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

2η έκδοση

Επιμέλεια
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΚΟΛΟΚΥΘΑ

Μετάφραση
ΜΥΡΤΩ ΒΡΕΤΤΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

1

Ιστορικό σχεδιάγραμμα της κοινωνιολογικής θεωρίας: Η πρώτη περίοδος

Περίγραμμα κεφαλαίου

Εισαγωγή
Κοινωνικές δυνάμεις στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας
Πνευματικές δυνάμεις και η ανάδειξη της κοινωνιολογικής θεωρίας
Η ανάπτυξη της γαλλικής κοινωνιολογίας
Η ανάπτυξη της γερμανικής κοινωνιολογίας
Οι ρίζες της βρετανικής κοινωνιολογίας
Η σημαντικότερη μορφή της πρώτης περιόδου της ιταλικής κοινωνιολογίας
Εξελίξεις στον ευρωπαϊκό μαρξισμό στην αλλαγή του αιώνα

Ένας χρήσιμος τρόπος για να ξεκινήσουμε μια εισαγωγή στην κοινωνιολογική θεωρία είναι με την παράθεση κάποιων φράσεων που συμπυκνώνουν τις θέσεις διαφόρων θεωριών:

- Ο σύγχρονος κόσμος είναι ένα σιδερένιο κλουβί ορθολογικών συστημάτων, από τα οποία είναι αδύνατη η διαφυγή.
- Ο καπιταλισμός τείνει να σπέρνει τους σπόρους της ίδιας του της καταστροφής.
- Ο σύγχρονος κόσμος διακρίνεται από μικρότερο βαθμό ηθικής συνοχής σε σχέση με τις κοινωνίες του παρελθόντος.
- Το αστικό περιβάλλον διαμορφώνει ένα συγκεκριμένο είδος ανθρώπινης προσωπικότητας.
- Στην κοινωνική ζωή τους, οι άνθρωποι υποδύονται ρόλους, συμμετέχοντας σε πλήθος διαφορετικές «παραστάσεις».
- Ο κοινωνικός κόσμος διέπεται από αρχές αμοιβαιότητας στο πλαίσιο σχέσεων δούναι και λαβείν.
- Κυρίως κατά το παρελθόν, αλλά και στις μέρες μας ακόμα, οι δυτικές κοινωνίες κινούνται με γνώμονα τα συμφέροντα των ανδρών, εις βάρος των γυναικών και των μειονοτήτων.
- Ο σύγχρονος ρατσισμός προήλθε από την αποικιοκρατία του 18ου και 19ου αιώνα.
- Οι άνθρωποι είναι οι δημιουργοί των κοινωνικών κόσμων οι οποίοι στο τέλος τούς υποδουλώνουν.
- Οι άνθρωποι διατηρούν πάντα την ικανότητα να αλλάξουν τους κοινωνικούς κόσμους που τους περιορίζουν.
- Η κοινωνία είναι ένα ενσωματωμένο σύστημα κοινωνικών δομών και λειτουργιών.
- Η κοινωνία είναι ένα «μεγαθήριο», που μπορεί ανά πάσα στιγμή να ξεφύγει από κάθε έλεγχο.

- Ενώ φαινομενικά ο δυτικός κόσμος έχει γίνει πιο φιλελεύθερος, στην πραγματικότητα γίνεται ολοένα και πιο καταπιεστικός.
- Ο κόσμος έχει εισέλθει σε μια νέα, μετανεωτερική εποχή και ορίζεται όλο και περισσότερο από το μη αυθεντικό, το ψεύτικο και από προσομοιώσεις της πραγματικότητας.
- Παραδόξως, η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την ανά τον κόσμο διάδοση του «τίποτα».
- Άψυχα αντικείμενα εκλαμβάνονται όλο και περισσότερο ως κρίσιμοι δρώντες στον κοινωνικό κόσμο.

Το βιβλίο αυτό θέλει να βοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα τόσο αυτές όσο και πολλές ακόμη ιδέες, καθώς και τις ευρύτερες θεωρίες από τις οποίες πηγάζουν.

Εισαγωγή

Η παρουσίαση της ιστορίας της κοινωνιολογικής θεωρίας είναι σημαντικό εγχείρημα (S. Turner, 1998). Εδώ αφιερώνουμε όμως μόνο δύο κεφάλαια (τα Κεφάλαια 1 και 2) σε αυτή, δίνοντας ένα εξαιρετικά επιλεκτικό ιστορικό περίγραμμα (Giddens, 1995). Στόχος είναι να πάρει ο αναγνώστης μια γενική ιδέα, που θα τον βοηθήσει να εντάξει σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τις πιο αναλυτικές παρουσιάσεις των επιμέρους στοχαστών και των θεωριών τους. Καθώς θα προχωρά στα επόμενα κεφάλαια, ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι θα του είναι χρήσιμη η επιστροφή στα δύο εισαγωγικά κεφάλαια, για να εντάξει το περιεχόμενό τους στο γενικότερο πλαίσιο που αυτά καλύπτουν (ιδιαίτερα χρήσιμο για τον αναγνώστη θα είναι να συμβουλεύεται κατά καιρούς τους Πίνακες 1.1 και 2.1, που συνοψίζουν το περιεχόμενο των δύο πρώτων κεφαλαίων).

Οι θεωρίες που εξετάζονται στο κυρίως μέρος του βιβλίου έχουν *ευρύ πεδίο* εφαρμογής, αφορούν *μείζονα κοινωνικά ζητήματα* και έχουν *αντέξει στον χρόνο*. Τα κριτήρια αυτά συνθέτουν τον ορισμό της έννοιας *κοινωνιολογική θεωρία* που χρησιμοποιείται σε αυτό το βιβλίο.[1] Δίνεται έμφαση τόσο στο σημαντικό θεωρητικό έργο κοινωνιολόγων όσο και στο έργο επιστημόνων άλλων πεδίων το οποίο έχει αξιολογηθεί ως σημαντικό για την κοινωνιολογία. Για να το θέσουμε συνοπτικά, το βιβλίο αυτό αφορά τις «μεγάλες ιδέες» της κοινωνιολογίας που πέρασαν (ή υπόσχονται να περάσουν) τη δοκιμασία του χρόνου – μεγαλόπνοα συστήματα ιδεών που καταγίνονται με μείζονα κοινωνικά ζητήματα και παρουσιάζουν μεγάλη εμβέλεια.

Δεν μπορούμε να ορίσουμε με ακρίβεια τον χρόνο εμφάνισης της κοινωνιολογικής θεωρίας. Οι άνθρωποι στοχάζονταν και διατύπωναν θεωρίες για την κοινωνική ζωή ήδη από τη χαραυγή της ιστορίας. Εμείς δεν θα ανατρέξουμε όμως ούτε στην κλασική ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, ούτε στον Μεσαίωνα, ούτε καν στον 17ο αιώνα, μολονότι ο Olson (1993) έχει εντοπίσει τις απαρχές της κοινωνιολογικής παράδοσης στα μέσα του αιώνα αυτού και στο έργο του James Harrington για τη σχέση οικονομίας και πολιτείας. Η επιλογή αυτή δεν γίνεται επειδή οι άνθρωποι εκείνων των εποχών δεν είχαν διατυπώσει ιδέες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν κοινωνιολογικές, αλλά διότι η ανταμοιβή μας για τον χρόνο που θα αφιερώναμε σε αυτές θα ήταν μικρή – θα αφιερώναμε πολύ χρόνο, για να καταλήξουμε με ελάχιστες ιδέες που παραμένουν επίκαιρες και σημαντικές για τη σύγχρονη κοινωνιολογία. Σε κάθε περίπτωση, κανείς από τους στοχαστές που συνδέονται με αυτές τις περιόδους του παρελθόντος δεν θεωρούσε τον εαυτό του κοινωνιολόγο, ενώ ελάχιστοι εντάσσονται σήμερα στην κατηγορία αυτή (για μια εξαίρεση, βλ. τη βιογραφία του Ιμπν Χαλντούν). Μόνο μετά το 1800 εμφανίζονται στοχαστές που μπορούν ξεκάθαρα να περιγραφούν ως κοινωνιολόγοι. Αυτοί είναι οι κλασικοί θεωρητικοί της κοινωνιολογίας που θα μας απασχολήσουν εδώ (Camic, 1997· για μια εξέταση των χαρακτηριστικών που καθιστούν μια θεωρία *κλασική*, βλ. Connell, 1997 και R. Collins, 1997). Θα ξεκινήσουμε λοιπόν εξετάζοντας τις κύριες κοινωνικές και πνευματικές δυνάμεις που διαμόρφωσαν τις ιδέες τους.

Κοινωνικές δυνάμεις στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας

Όλα τα θεωρητικά πεδία επηρεάζονται καθοριστικά από το κοινωνικό περιβάλλον τους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση της κοινωνιολογίας, η οποία όχι μόνο απορρέει από αυτό το κοινωνικό περιβάλλον αλλά και το χρησιμοποιεί ως βασικό αντικείμενο μελέτης. Θα εξετάσουμε συνοπτικά ορισμένες από τις σημαντικότερες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα, οι οποίες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας.

Πολιτικές επαναστάσεις

Η μακρά σειρά πολιτικών επαναστάσεων που συνόδευσαν τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ήταν το αμεσότερο αίτιο ανάπτυξης της κοινωνιολογικής θεωρίας. Ο αντίκτυπος αυτών των επαναστάσεων σε πολλές κοινωνίες ήταν τεράστιος και οδήγησε σε πολλές θετικές μεταβολές. Όμως αυτό που προσέλκυσε την προσοχή πολλών θεωρητικών της πρώτης περιόδου δεν ήταν οι θετικές αλλά οι αρνητικές συνέπειες αυτών των μεταβολών. Οι συγγραφείς αυτοί προβληματίστηκαν κυρίως για το χάος και την αταξία που ακολούθησαν, ιδίως στη Γαλλία. Τους ένωνε η κοινή επιθυμία αποκατάστασης της τάξης στην κοινωνία. Ορισμένοι μάλιστα ακραίοι στοχαστές της περιόδου επιθυμούσαν κυριολεκτικά την επιστροφή στις ειρηνικές και σχετικά εύτακτες ημέρες του Μεσαίωνα. Οι περισσότερο οξυδερκείς στοχαστές αναγνώριζαν ότι η κοινωνία είχε αλλάξει και ως εκ τούτου ήταν αδύνατη η επιστροφή στο παρελθόν. Επιχείρησαν λοιπόν να ανακαλύψουν νέες βάσεις για την αποκατάσταση της τάξης σε κοινωνίες που είχαν ανατραπεί από τις πολιτικές επαναστάσεις του 18ου και του 19ου αιώνα. Το ενδιαφέρον για το ζήτημα της κοινωνικής τάξης χαρακτηρίζει το σύνολο των κλασικών θεωρητικών της κοινωνιολογίας, και ιδίως τον Comte, τον Durkheim και τον Parsons.

Πίνακας 1.1 Κοινωνιολογική θεωρία: Τα πρώτα χρόνια

	Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις	Πνευματικές δυνάμεις	Γαλλία	Γερμανία	Ιταλία	Μ. Βρετανία	ΗΠΑ
18ος αιώνας	Εμφάνιση και ανάπτυξη της γαλλικής και αγγλικής αποικιοκρατίας Βιομηχανική επανάσταση και εμφάνιση του καπιταλισμού Αμερικανική Επανάσταση (1765-1783) Γαλλική Επανάσταση (1789-1799)	Διαφωτισμός και συντηρητική αντίδραση στον Διαφωτισμό Γερμανικός ιδεαλισμός Πολιτική οικονομία	Montesquieu (1689-1755) Rousseau (1712-1778) de Maistre (1753-1821) de Bonald (1754-1840) Saint-Simon (1760-1825)	Kant (1724-1804) Hegel (1770-1831)		Smith (1723-1790) Ricardo (1772-1823)	
19ος αιώνας	Άνοδος του σοσιαλισμού Επαναστάσεις του 1848 (Σικελία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Αυστριακή Αυτοκρατορία) Παρισινή Κομμούνα (1871) Υπόθεση Dreyfus (1894-1906)	Εξελικτική θεωρία Εμφάνιση των κοινωνικών επιστημών και της κοινωνιολογίας	Comte (1798-1857) Tocqueville (1805-1859) Durkheim (1858-1917)	Feuerbach (1804-1872) Marx (1818-1883) Dilthey (1833-1911) Nietzsche (1844-1900) Freud (1856-1939) Simmel (1858-1918) Max Weber (1864-1920) Marianne Weber (1870-1954)	Pareto (1848-1923)	Martineau (1802-1876) Spencer (1820-1903) Darwin (1809-1882)	Veblen (1857-1929) Gilman (1860-1935) Addams (1860-1935) Cooper (1858-1964) Wells-Barnett (1862-1931) Du Bois (1868-1963) Mead (1863-1931)
20ός αιώνας	Άνοδος του φεμινισμού Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918) Μοντέλο Τ του Henry Ford (1908)	Φεμινιστική θεωρία Δυτικός μαρξισμός Δομικός λειτουργισμός		Lukács (1885-1971)	Gramsci (1902-1937)		Schumpeter (1883-1950) Parsons (1902-1979)

ΑΜΠΝΤΕΛ ΡΑΧΜΑΝ ΙΜΠΝ ΧΑΛΝΤΟΥΝ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Georgios Kollida / Alamy Stock Photo

Υπάρχει μια τάση να θεωρείται η κοινωνιολογία αποκλειστικά δυτικό και σχετικά σύγχρονο φαινόμενο. Στην πραγματικότητα όμως, λόγιοι ανέπτυσσαν κοινωνιολογικές ιδέες και θεωρίες ήδη από πολύ νωρίτερα και σε άλλες περιοχές του κόσμου. Ένα παράδειγμα είναι ο Αμπντέλ Ραχμάν Ιμπν Χαλντούν.

Ο Ιμπν Χαλντούν γεννήθηκε στην Τύνιδα της Βόρειας Αφρικής στις 27 Μαΐου του 1332 (Alatas, 2011, 2014· Faghirzadeh, 1982). Γόνος καλλιεργημένης οικογένειας, διδάχθηκε το Κοράνι (το ιερό βιβλίο των μουσουλμάνων), μαθηματικά και ιστορία. Στη διάρκεια της ζωής του υπηρέτησε πολλούς σουλτάνους στην Τύνιδα, στο Μαρόκο, στην Ισπανία και στην Αλγερία ως πρεσβευτής, αυλικός και μέλος των συμβουλίων λογίων. Πέρασε επίσης δύο χρόνια έγκλειστος σε φυλακή του Μαρόκου, εξαιτίας της πεποίθησής του ότι οι κοσμικοί ηγέτες δεν είναι και θείοι ηγέτες. Έπειτα από περίπου δύο δεκαετίες πολιτικής δραστηριότητας, ο Ιμπν Χαλντούν επέστρεψε στη Βόρεια Αφρική, όπου αφιέρωσε μία πενταετία στη μελέτη και τη συγγραφή. Τα έργα που συνέγραψε την περίοδο αυτή μεγάλωσαν τη φήμη του και του χάρισαν μια θέση διδασκαλίας στο σημαντικότερο ίδρυμα ισλαμικών σπουδών, το Πανεπιστήμιο Αλ-Άζχαρ στο Κάιρο. Στις δημοφιλείς διαλέξεις του για την κοινωνία και την κοινωνιολογία υπογράμμιζε πόσο σημαντική είναι η σύνδεση της κοινωνιολογικής σκέψης με την ιστορική παρατήρηση.

Μέχρι το 1406, οπότε πέθανε, ο Ιμπν Χαλντούν είχε παράσχει ένα έργο με πολλές ιδέες που απαντώνται και στη σύγχρονη κοινωνιολογία. Όπως περιγράφεται στο έργο του *Muqaddimah*, ήταν προσηλωμένος στην επιστημονική μελέτη της κοινωνίας, στην εμπειρική έρευνα και στην αναζήτηση των αιτίων των κοινωνικών φαινομένων. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με διάφορους κοινωνικούς θεσμούς (όπως η πολιτική και η οικονομία) και τη μεταξύ τους διασύνδεση. Τον ενδιέφερε επίσης η συγκριτική μελέτη πρωτόγονων και σύγχρονων κοινωνιών.

Ένα αντικείμενο μελέτης του Ιμπν Χαλντούν ήταν η δημιουργία του κράτους. Υποστήριξε πως «η εξήγηση για την άνοδο και την πτώση των κρατών της Βόρειας Αφρικής βρίσκεται στις σημαντικές διαφορές κοινωνικής οργάνωσης μεταξύ των αγροτικών νομαδικών και των μόνιμα εγκατεστημένων κοινωνιών» (Alatas, 2011:15). Με βάση την έννοια *asabiyyah*, ο Ιμπν Χαλντούν ανέπτυξε μια κυκλική θεωρία δημιουργίας του κράτους. Με τον όρο asabiyyah αναφέρεται στην αλληλεγγύη και την κοινωνική συνοχή που χαρακτηρίζουν μια ομάδα ανθρώπων. Οι νομαδικές ομάδες διαθέτουν υψηλότερο asabiyyah και έτσι μπορούν «να συντρίψουν τους κατοίκους των αστικών κέντρων και να εδραιώσουν τις δικές τους δυναστείες» (15). Από τη στιγμή όμως που μια νομαδική ομάδα εγκαθίσταται κάπου, χάνει το asabiyyah και είναι πλέον ευάλωτη «στις επιθέσεις άλλων νομαδικών ομάδων με ανώτερο asabiyyah» (15).

Υπάρχουν ενδιαφέρουσες ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις ιδέες του Ιμπν Χαλντούν και σε μεταγενέστερες κοινωνιολογικές θεωρίες. Από τη μια, η έννοια asabiyyah προβλέπει την έννοια της κοινωνικής συνοχής που συναντά κανείς στο έργο θεωρητικών όπως ο Emile Durkheim 400 χρόνια μετά. Από την άλλη, η περιγραφή του Ιμπν Χαλντούν των ιστορικών κύκλων έρχεται σε έντονη αντίθεση με την έμφαση στη γραμμική και προοδευτική κοινωνική ανάπτυξη που έχει υιοθετηθεί από πολλούς κλασικούς θεωρητικούς.

Ο Ιμπν Χαλντούν δεν άσκησε δραματική επιρροή στην κλασική κοινωνιολογία, καθώς όμως σήμερα οι ακαδημαϊκοί –και ειδικότερα οι ισλαμολόγοι– επαναξιολογούν το έργο του, είναι πιθανό να επανεκτιμήσουν την ιστορική σημασία του.

Η βιομηχανική επανάσταση και η άνοδος του καπιταλισμού

Εξίσου –αν όχι περισσότερο– σημαντικό ρόλο με την πολιτική επανάσταση στη διαμόρφωση της κοινωνιολογικής θεωρίας έπαιξε η βιομηχανική επανάσταση, που συνεπήρε πολλές κοινωνίες της Δύσης, κυρίως κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Η βιομηχανική επανάσταση δεν ήταν ένα μοναδικό γεγονός – συνίστατο σε πολλές αλληλοσυνδεόμενες εξελίξεις, που κορυφώθηκαν με τη μεταμόρφωση του δυτικού κόσμου από εν πολλοίς αγροτικό σε κατεξοχήν βιομηχανικό σύστημα. Οι άνθρωποι εγκατέλειψαν μαζικά τα αγροκτήματα και τον πρωτογενή τομέα, για να βρουν δουλειά στα εργοστάσια του ραγδαία αναπτυσσόμενου βιομηχανικού κλάδου. Η λειτουργία των ίδιων των εργοστασίων μεταμορφώθηκε, χάρη σε πλήθος τεχνολογικών καινοτομιών και βελτιώσεων. Μεγάλες οικονομικές γραφειοκρατικές δομές αναδείχθηκαν, προκειμένου να παρέχουν τις υπηρεσίες που χρειαζόταν ο βιομηχανικός κλάδος και το αναδυόμενο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα. Σε αυτή την οικονομία, το ιδεώδες που επικράτησε ήταν αυτό της ελεύθερης αγοράς, όπου ανταλλάσσονται τα πολυάριθμα προϊόντα του βιομηχανικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, μια μικρή μειοψηφία αποκομίζει τεράστια κέρδη, την ώρα που οι περισσότεροι άνθρωποι εργάζονται πολλές ώρες και έχουν χαμηλούς μισθούς. Ακολούθησε μια αντίδραση κατά του βιομηχανικού συστήματος και του καπιταλισμού εν γένει, που οδήγησε στη δημιουργία του εργατικού κινήματος καθώς και σε διάφορα ριζοσπαστικά κινήματα, που επιδίωκαν την ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος.

Η βιομηχανική επανάσταση, ο καπιταλισμός και η αντίδραση σε αυτά επέφεραν μεγάλες ρήξεις και ανατροπές στη δυτική κοινωνία, οι οποίες επηρέασαν ιδιαίτερα τους κοινωνιολόγους. Τέσσερις μεγάλες μορφές αυτής της πρώτης περιόδου της κοινωνιολογικής θεωρίας –ο Karl Marx, ο Max Weber, ο Emile Durkheim και ο Georg Simmel– ενδιαφέρθηκαν, όπως και στοχαστές μικρότερης εμβέλειας, για όλες αυτές τις μεταβολές και για τα προβλήματα που δημιουργούσαν στην κοινωνία συνολικά. Πέρασαν τη ζωή τους μελετώντας αυτά τα προβλήματα και σε πολλές περιπτώσεις επιχείρησαν να διατυπώσουν προγράμματα που θα βοηθούσαν στην επίλυσή τους.

Αποικιοκρατία

Η αποικιοκρατία αποτελεί την κινητήρια δύναμη στην ανάπτυξη των σύγχρονων, καπιταλιστικών κοινωνιών και ορίζεται ως «ο άμεσος πολιτικός έλεγχος μιας κοινωνίας και του λαού της από ένα ξένο κυβερνών κράτος» (Go, 2007a:602). Σε κάποιες περιπτώσεις, η αποικιοκρατία οδήγησε σε «αποικισμό», όταν ξένα κράτη ίδρυσαν μόνιμους οικισμούς σε μια αποικιακή κτήση (602). Παράδειγμα αποτελούν οι αποικίες της Βόρειας Αμερικής που έγιναν τα κράτη των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά. Η αποικιοκρατία εμφανίστηκε τον 15ο αιώνα, όταν η Πορτογαλία ίδρυσε εμπορικές αποικίες στην Ασία και η Ισπανία λεηλάτησε τη Νότια Αμερική. Ακολούθησε μια περίοδος αποικιακής επέκτασης από την Ολλανδία τον 17ο αιώνα καθώς και από τη Γαλλία και την Αγγλία τον 18ο και 19ο αιώνα (MacQueen, 2007).

Η αποικιοκρατία έχει πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις (Go, 2007a). Για τα ευρωπαϊκά κράτη, οι αποικίες αποτελούσαν πηγή πλούτου. Στο *Capital**, ο Marx υποστηρίζει πως η ανάπτυξη του καπιταλισμού τροφοδοτήθηκε από την «πρωταρχική συσσώρευση» χρυσού και αργύρου στις αποικίες (1867/1967: 351). Επιπλέον, καθώς η βιομηχανική επανάσταση προχωρούσε, οι αποικίες αποτέλεσαν σταθερές πηγές πρώτων υλών, όπως το βαμβάκι που χρησιμοποιούνταν στην υφαντουργία. Αυτές οι πρώτες ύλες καλλιεργούνταν σε φυτείες από αφρικανούς σκλάβους, που είχαν μεταφερθεί στην Καραϊβική και τη Βόρεια Αμερική για να υποστηριχθεί η αποικιακή ανάπτυξη. Η αποικιοκρατία διαμόρφωσε επίσης την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Ο σύγχρονος ρατσισμός έκανε την εμφάνισή του καθώς τα ευρωπαϊκά κράτη επιχειρούσαν να νομιμοποιήσουν την κυριαρχία τους στους αφρικανικούς και γηγενείς πληθυσμούς. Επιστημονικές θεωρίες όπως ο κοινωνικός δαρβινισμός μιλούσαν για ιεραρχίες φυλετικής υπεροχής και οι Ευρωπαίοι συνέκριναν τις πολιτισμένες τους κοινωνίες με τις λεγόμενες απολίτιστες, άγριες και βαρβαρικές κοινωνίες των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών.

Ενώ η αποικιοκρατία και οι ιδέες που διαμορφώθηκαν μέσα από αυτή λειτούργησαν ως ένα συχνά μη αναγνωρισμένο υπόβαθρο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας (βλ. Steinmetz, 2013 και Connel 2007, για ενδελεχή πραγμάτευση, και Collins, 1997, για μια αντίθετη άποψη), η αποικιοκρατία δεν αποτέλεσε σημαντικό θέμα κοινωνιολογικής ανάλυσης. Υπάρχουν εξαιρέσεις. Ορισμένοι κλασικοί θεωρητικοί (Tocqueville, Comte, Spencer και Martineau) έγραψαν για την αποικιοκρατία. Και ο Tocqueville και ο Martineau ταξίδεψαν πολύ: στην Αμερική (Toqueville, Martineau), στην Αλγερία (Tocqueville) και στην Ινδία (Martineau). Υπήρξαν και οι δύο πολύ επικριτικοί προς τον τρόπο που οι Αμερικανοί μεταχειρίζονταν τους σκλάβους και τους γηγενείς, παρά το ότι ο Tocqueville ήταν φανατικός υποστηρικτής της γαλλικής αποικιοκρατίας στην Αλγερία. Εναντίον της αποικιοκρατίας υπήρξε κυρίως ο Spencer. Αν και έβλεπε τους αποικιοκρατούμενους πληθυσμούς ως «κατώτερες φυλές», εναντιώθηκε στη στρατοκρατία και τη βία εκ μέρους των κατακτητών (Connell, 2007:17· Francis, 2011). Ο Marx περιέγραψε τον ρόλο των αποικιών στην πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου. Αν και δεν μίλησε καθαρά περί αποικιοκρατίας, ο Durkheim συχνά συνέκρινε τη σύγχρονη δυτική κοινωνία με τις μη δυτικές, «πρωτόγονες» κοινωνίες που περιγράφονται από ανθρωπολόγους της εποχής. Ο Weber αναφέρθηκε εκτενώς στον ιμπεριαλισμό και υποστήριξε τον γερμανικό ιμπεριαλισμό παρά το ότι, όπως τονίζει ο Steinmetz (2013), ο ίδιος δεν τοποθετήθηκε ιδιαίτερα στο θέμα της αποικιοκρατίας. Ως προέκταση της κριτικής του για τις φυλετικές σχέσεις στην Αμερική, ο Du Bois σχολίασε εκτενώς και επικριτικά τη σχέση μεταξύ αποικιοκρατίας, καπιταλισμού και φυλής.

---

* Οι τίτλοι των βιβλίων παρατίθενται στα αγγλικά, προκειμένου να υπάρχει αντιστοιχία με τις βιβλιογραφικές αναφορές. Πολλά από αυτά τα έργα έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά. Ο αναγνώστης μπορεί να συμβουλευτεί τη βιβλιογραφική βάση της Βιβλιονet (biblionet.gr) ή του Οργανισμού Συλλογικής Διαχείρισης Έργων του Λόγου (osdelnet.gr). (Σ.τ.Δ.)

Η άνοδος του σοσιαλισμού

Υπό το γενικό όνομα «σοσιαλισμός» μπορούμε να εντάξουμε την επιδίωξη μιας σειράς αλλαγών με στόχο την αντιμετώπιση των υπερβολών του βιομηχανικού συστήματος και του καπιταλισμού (Beilharz, 2005g). Ορισμένοι κοινωνιολόγοι ασπάστηκαν τον σοσιαλισμό ως λύση των προβλημάτων της βιομηχανικής κοινωνίας, όμως οι περισσότεροι τάσσονταν, τόσο προσωπικά όσο και με τις ιδέες τους, εναντίον του. Την πρώτη κατηγορία εκπροσωπεί ο Karl Marx, ο οποίος υποστήριζε δυναμικά την ανατροπή και αντικατάσταση του καπιταλιστικού συστήματος από το σοσιαλιστικό. Ο Marx δεν ανέπτυξε κάποια θεωρία για τον ίδιο τον σοσιαλισμό, όμως άσκησε εξαντλητική κριτική στις διάφορες πτυχές της καπιταλιστικής κοινωνίας. Επίσης ανέλαβε ο ίδιος πολυσχιδή πολιτική δραστηριότητα, συμμετέχοντας σε προσπάθειες επικράτησης του σοσιαλισμού.

Ο Marx αποτελούσε όμως μάλλον την εξαίρεση σε αυτή την πρώτη περίοδο της κοινωνιολογικής θεωρίας. Οι περισσότεροι θεωρητικοί της περιόδου, όπως ο Weber και ο Durkheim, ήταν αντίθετοι προς τον σοσιαλισμό (τουλάχιστον στη μορφή που οραματιζόταν ο Marx). Μολονότι αναγνώριζαν τα εσωτερικά προβλήματα της καπιταλιστικής κοινωνίας, εκείνοι επιδίωκαν την κοινωνική μεταρρύθμιση εντός του καπιταλισμού, και όχι την κοινωνική επανάσταση που επιθυμούσε ο Marx. Φοβόντουσαν τον σοσιαλισμό περισσότερο από όσο φοβόντουσαν τον καπιταλισμό. Ο φόβος αυτός έπαιξε πολύ σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνιολογικής θεωρίας σε σχέση με την υποστήριξη που παρείχε ο Marx στη σοσιαλιστική εναλλακτική του καπιταλισμού. Μάλιστα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, σε πολλές περιπτώσεις, η κοινωνιολογική θεωρία αναπτύχθηκε ως αντίδραση κατά της μαρξιστικής και γενικότερα της σοσιαλιστικής θεωρίας.

Φεμινισμός

Από μια άποψη, ανέκαθεν υπήρχε μια φεμινιστική οπτική. Ιστορικά, σε όλες τις κοινωνίες όπου οι γυναίκες υφίσταντο καταπίεση –σχεδόν πάντα και παντού–, οι ίδιες αναγνώριζαν την κατάστασή τους και αντιδρούσαν με κάποιον τρόπο (Lerner, 1993). Παρότι προπομποί του φεμινισμού μπορούν να εντοπιστούν ακόμα και στη δεκαετία του 1630, η φεμινιστική δραστηριότητα και η συγγραφική παραγωγή κορυφώθηκαν στη Δύση με τα κινήματα απελευθέρωσης της σύγχρονης ιστορίας. Μια πρώτη έκρηξη φεμινιστικής δραστηριότητας χρονολογείται στις δεκαετίες του 1780 και του 1790, στο πλαίσιο των ζυμώσεων και συζητήσεων γύρω από την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση. Πολύ πιο οργανωμένη και στοχευμένη ήταν η κινητοποίηση που έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1850 στο πλαίσιο του κινήματος κατά της δουλείας και υπέρ των πολιτικών δικαιωμάτων της μεσαίας τάξης. Όπως επίσης και με τη μαζική κινητοποίηση για την παροχή δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες και τη νομοθετική μεταρρύθμιση των βιομηχανικών και αστικών δικαιωμάτων στις αρχές του 20ού αιώνα, ιδίως κατά την Εποχή των Μεγάλων Προοδευτικών Αλλαγών στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Όλα αυτά είχαν αντίκτυπο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας, και ιδιαίτερα στο έργο γυναικών που εντάσσονταν ή σχετίζονταν με το αντικείμενο της κοινωνιολογίας, όπως οι Harriet Martineau, Charlotte Perkins Gilman, Jane Addams, Florence Kelley, Anna Julia Cooper, Ida Wells-Barnett, Marianne Weber και Beatrice Potter Webb. Τα έργα τους όμως τελικά περιθωριοποιήθηκαν, ενσωματώθηκαν, απορρίφθηκαν ή εξαιρέθηκαν από την κοινωνιολογική βιβλιογραφία από τους άνδρες συναδέλφους τους, οι οποίοι οργάνωναν την κοινωνιολογία ως βάση άσκησης επαγγελματικής ισχύος και επιρροής. Οι φεμινιστικοί προβληματισμοί παρέμειναν στο περιθώριο της κοινωνιολογίας, διεισδύοντας μόνο στο έργο περιθωριακών ανδρών θεωρητικών ή των όλο και πιο περιθωριοποιημένων γυναικών συναδέλφων τους. Οι άνδρες που δέσποζαν στο επάγγελμα –από τον Spencer μέχρι τον Weber και τον Durkheim– διατύπωσαν συντηρητικές απαντήσεις στα φεμινιστικά επιχειρήματα της εποχής τους, αντιμετωπίζοντας τα ζητήματα φύλου ως ασήμαντα ζητήματα, στα οποία έδιναν συμβατικές και όχι κριτικές απαντήσεις μέσω του αντικειμένου που οι ίδιοι όριζαν και προήγαν δημοσίως ως κοινωνιολογία. Η στάση τους παρέμενε η ίδια, μολονότι γυναίκες θεωρητικοί είχαν σημαντική συμβολή στη διαμόρφωση του σώματος της κοινωνιολογικής θεωρίας. Η ιστορία της πολιτικής του φύλου στον επαγγελματικό χώρο της κοινωνιολογίας, που αποτελεί και τμήμα της ιστορίας των απαντήσεων των ανδρών στους ισχυρισμούς των φεμινιστριών, γράφεται μόλις τώρα (βλ., για παράδειγμα, Deegan, 1988· Fitzpatrick, 1990· Gordon, 1994· Lengermann και Niebrugge-Brantley, 1998· Rosenberg, 1982).

Αστικοποίηση

Εξαιτίας, εν μέρει, της βιομηχανικής επανάστασης, εκτενείς πληθυσμοί ξεριζώθηκαν κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα από τις αγροτικές τους εστίες και μετακινήθηκαν σε αστικά περιβάλλοντα. Αυτή η μαζική μετανάστευση προκλήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις θέσεις εργασίας που δημιουργούσε ο ραγδαία αναπτυσσόμενος βιομηχανικός κλάδος στις αστικές περιοχές. Συνοδεύτηκε όμως και από πολλές δυσκολίες για τους ανθρώπους, που έπρεπε να προσαρμοστούν στον αστικό τρόπο ζωής. Επιπλέον, η ανάπτυξη των πόλεων προκάλεσε αμέτρητα προβλήματα, όπως ο υπερπληθυσμός, η ρύπανση του περιβάλλοντος, η ηχορύπανση και η κυκλοφοριακή συμφόρηση. Η φύση της αστικής ζωής και τα προβλήματά της προσέλκυσαν την προσοχή πολλών από τους πρώτους κοινωνιολόγους, ιδίως του Max Weber και του Georg Simmel. Μάλιστα, το κύριο χαρακτηριστικό της πρώτης σημαντικής σχολής της αμερικανικής κοινωνιολογίας, της σχολής του Σικάγου, ήταν το ενδιαφέρον της για τον θεσμό του άστεως και η αξιοποίηση του Σικάγου ως εργαστηρίου μελέτης του φαινομένου της αστικοποίησης και των προβλημάτων της.

Θρησκευτική αλλαγή

Οι κοινωνικές μεταβολές που επέφεραν οι πολιτικές επαναστάσεις, η βιομηχανική επανάσταση και η αστικοποίηση επηρέασαν βαθιά και την προσήλωση στη θρησκεία.

Πολλοί κοινωνιολόγοι της κλασικής περιόδου προέρχονταν από θρησκευτικό περιβάλλον και ήταν είτε θρησκευόμενοι είτε ακόμα και χειροτονημένοι ιερείς (Hinkle και Hinkle, 1954). Μετέφεραν λοιπόν στην κοινωνιολογία τις στοχεύσεις που είχαν και στη θρησκευτική τους ζωή. Ήθελαν να βελτιώσουν τη ζωή των ανθρώπων (Vidich και Lyman, 1985). Για ορισμένους (όπως ο Comte), η ίδια η κοινωνιολογία μετασχηματίστηκε σε θρησκεία. Στην περίπτωση άλλων, οι κοινωνιολογικές τους θεωρίες έφεραν ολοφάνερα θρησκευτικό στίγμα. Ένα από τα μείζονα έργα του Durkheim αφορά τη θρησκεία. Η ηθική έπαιξε κρίσιμο ρόλο όχι μόνο στην κοινωνιολογία του Durkheim αλλά και στο έργο του Talcott Parsons. Μεγάλο μέρος του έργου του Weber επίσης είναι αφιερωμένο στις θρησκείες του κόσμου. Και ο Marx ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για το θρησκευτικό συναίσθημα, ωστόσο ο προσανατολισμός του ήταν πολύ πιο κριτικός.

Η ανάπτυξη της επιστήμης

Καθώς αναπτυσσόταν η κοινωνιολογική θεωρία, αναβαθμιζόταν ο ρόλος και η σημασία της επιστήμης, όχι μόνο στα κολέγια και στα πανεπιστήμια αλλά και στην κοινωνία γενικότερα. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα διείσδυαν σε όλους τους τομείς της ζωής, ενώ η επιστήμη αποκτούσε τεράστιο κύρος. Όσοι συνδέονταν με τις πιο επιτυχημένες επιστήμες (φυσική, βιολογία και χημεία) απολάμβαναν μεγάλο κύρος και κατείχαν περιζήτητες θέσεις στην κοινωνία. Οι κοινωνιολόγοι (ιδιαίτερα ο Comte, ο Durkheim, ο Spencer, ο Mead και ο Schutz) εξαρχής ενδιαφέρονταν για την επιστήμη, ενώ πολλοί ήθελαν να πλάσουν την κοινωνιολογία κατά τα επιτυχημένα πρότυπα των φυσικών και βιολογικών επιστημών. Ωστόσο, γρήγορα αναπτύχθηκε μια αντιδικία ανάμεσα σε αυτούς που ολόθερμα αποδέχονταν το επιστημονικό υπόδειγμα και όσους (όπως ο Weber) πίστευαν ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κοινωνικού βίου καθιστούν δυσχερή και ασύνετη την καθολική υιοθέτηση του επιστημονικού προτύπου (Lepenies, 1988). Το ζήτημα που αφορά τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνιολογία και την επιστήμη παραμένει ανοιχτό μέχρι σήμερα, αν και αρκεί μια ματιά στα σημαντικότερα επιστημονικά περιοδικά της κοινωνιολογίας, τουλάχιστον στις ΗΠΑ, για να φανεί η κυριαρχία όσων προτιμούν την προσέγγιση της κοινωνιολογίας ως επιστήμης.

Πνευματικές δυνάμεις και η ανάδειξη της κοινωνιολογικής θεωρίας

Παρά την ιδιαίτερη σημασία των κοινωνικών παραγόντων, το κεφάλαιο αυτό ασχολείται κυρίως με τις πνευματικές δυνάμεις που έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνιολογικής θεωρίας. Φυσικά, στον πραγματικό κόσμο, οι πνευματικοί παράγοντες δεν μπορούν να διαχωριστούν από τις κοινωνικές δυνάμεις. Για παράδειγμα, στην εξέταση του Διαφωτισμού που ακολουθεί θα διαπιστώσουμε ότι το κίνημα εκείνο σχετιζόταν άμεσα με τις κοινωνικές αλλαγές που εξετάσαμε παραπάνω και σε ορισμένες περιπτώσεις αποτέλεσε και το πνευματικό υπόβαθρο για τις αλλαγές αυτές.

Η πληθώρα των πνευματικών δυνάμεων που διαμόρφωσαν την ανάπτυξη των κοινωνικών θεωριών εξετάζεται στο πλαίσιο της χώρας όπου έγινε κυρίως αισθητή η επιρροή τους (Levine, 1995· Rundell, 2001). Θα ξεκινήσουμε με τον Διαφωτισμό και την επιρροή που άσκησε στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας στη Γαλλία.

Ο Διαφωτισμός

Σύμφωνα με πολλούς παρατηρητές, ο Διαφωτισμός υπήρξε κρίσιμη εξέλιξη όσον αφορά τη μετέπειτα ανάπτυξη της κοινωνιολογίας (Hawthorn, 1976· Hughes, Martin και Sharrock, 1995· Nisbet, 1967· Zeitlin, 1996). Ο Διαφωτισμός ήταν περίοδος εκπληκτικής πνευματικής άνθησης και αλλαγής στη φιλοσοφική σκέψη.[2] Πολλές αποδεκτές επί αιώνες ιδέες και πεποιθήσεις, αρκετές εκ των οποίων σχετίζονταν με την κοινωνική ζωή, απορρίφθηκαν και αντικαταστάθηκαν την περίοδο του Διαφωτισμού. Οι σημαντικότεροι στοχαστές που συνδέονται με τον Διαφωτισμό ήταν οι γάλλοι φιλόσοφοι Charles Montesquieu (1689-1755) και Jean Jacques Rousseau (1712-1778) (Singer, 2005a, 2005b). Η επιρροή του Διαφωτισμού στην κοινωνιολογική θεωρία, ωστόσο, ήταν περισσότερο έμμεση και αρνητική παρά άμεση και θετική. Όπως το θέτει ο Irving Zeitlin, «Η κοινωνιολογία αναπτύχθηκε αρχικά ως αντίδραση προς τον Διαφωτισμό» (1996:10).

Οι στοχαστές που συνδέονται με τον Διαφωτισμό επηρεάστηκαν κυρίως από δύο πνευματικά ρεύματα – τη φιλοσοφία και την επιστήμη του 17ου αιώνα.

Η φιλοσοφία του 17ου αιώνα συνδέεται με το έργο στοχαστών όπως ο René Descartes, ο Thomas Hobbes και ο John Locke. Αυτό που ενδιέφερε κυρίως τους συγκεκριμένους στοχαστές ήταν να διατυπώσουν μεγάλα, γενικής ισχύος και εξόχως αφηρημένα συστήματα ιδεών, βασισμένα σε ορθολογικές αρχές. Οι μεταγενέστεροι στοχαστές που συνδέονται με τον Διαφωτισμό δεν απέρριπταν την ιδέα ότι τα συστήματα ιδεών πρέπει να είναι γενικά και ορθολογικά, ωστόσο κατέβαλλαν μεγάλη προσπάθεια να αντλήσουν τις ιδέες τους από τον πραγματικό κόσμο και να τις ελέγξουν με βάση αυτόν. Με άλλα λόγια, επιθυμούσαν να συνδυάσουν τον ορθολογισμό με την εμπειρική έρευνα (Seidman, 1983:36-37). Το πρότυπό τους ήταν η επιστήμη, και κυρίως η νευτώνεια φυσική. Σε αυτό το σημείο βλέπουμε την εμφάνιση της εφαρμογής της επιστημονικής μεθόδου στα κοινωνικά ζητήματα. Οι στοχαστές του Διαφωτισμού όχι μόνο επιθυμούσαν οι ιδέες τους να προέρχονται, τουλάχιστον εν μέρει, από τον πραγματικό κόσμο, αλλά επιθυμούσαν να έχουν και πρακτική, χρήσιμη εφαρμογή στον κοινωνικό κόσμο, ιδιαίτερα στον τομέα της κριτικής ανάλυσής του.

Σε γενικές γραμμές, ο Διαφωτισμός χαρακτηριζόταν από την πεποίθηση ότι οι άνθρωποι μπορούν να κατανοήσουν και να ελέγξουν το σύμπαν χρησιμοποιώντας τον ορθό λόγο και την εμπειρική έρευνα. Η άποψη που επικρατούσε ήταν ότι, καθόσον ο φυσικός κόσμος διέπεται από φυσικούς νόμους, πιθανόν να ισχύει το ίδιο και για τον κοινωνικό κόσμο. Ως εκ τούτου ήταν καθήκον του φιλοσόφου, με όπλο του τον ορθό λόγο και την έρευνα, να ανακαλύψει αυτούς τους κοινωνικούς νόμους. Άπαξ και κατανοούσαν πώς λειτουργεί ο κοινωνικός κόσμος, οι στοχαστές του Διαφωτισμού είχαν έναν πρακτικό στόχο – τη δημιουργία ενός «καλύτερου», περισσότερο ορθολογικού κόσμου.

Δίνοντας έμφαση στον ορθό λόγο, οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού είχαν την τάση να απορρίπτουν την πίστη στην παραδοσιακή εξουσία. Εξετάζοντας παραδοσιακές αξίες και θεσμούς, συχνά διαπίστωναν ότι δεν βασίζονταν στον ορθό λόγο – με άλλα λόγια, πως ήταν αντίθετα με την ανθρώπινη φύση και απέτρεπαν την πρόοδο και την ανάπτυξη του ανθρώπου. Η αποστολή των πρακτικών, προσηλωμένων στην κοινωνική μεταβολή φιλοσόφων του Διαφωτισμού ήταν να ξεπεραστούν αυτά τα μη ορθολογικά συστήματα. Οι θεωρητικοί που επηρεάστηκαν πιο άμεσα και θετικά από τη σκέψη του Διαφωτισμού ήταν οι Alexis de Tocqueville και Karl Marx, αν και ο τελευταίος διαμόρφωσε τις πρώιμες θεωρητικές του ιδέες στη Γερμανία.

Η συντηρητική αντίδραση στον Διαφωτισμό

Μια επιφανειακή ανάλυση ίσως μας οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η κλασική γαλλική κοινωνιολογική θεωρία όπως και η θεωρία του Marx επηρεάστηκαν ευθέως και άμεσα από τον Διαφωτισμό. Η γαλλική κοινωνιολογία πράγματι θα υιοθετούσε εντέλει έναν ορθολογικό, εμπειρικό, επιστημονικό και εστιασμένο στο ζήτημα της αλλαγής προσανατολισμό, αρχικά όμως χαρακτηριζόταν από ένα σύνολο ιδεών που διατυπώθηκαν ως αντίδραση στον Διαφωτισμό. Όπως το θέτει ο Seidman, «Η ιδεολογία του αντι-Διαφωτισμού συνιστούσε ουσιαστικά αντιστροφή του φιλελευθερισμού του Διαφωτισμού. Στη θέση των νεωτερικών υποθέσεων, ανιχνεύουμε στους επικριτές του Διαφωτισμού ένα ισχυρό, αντινεωτερικό αίσθημα» (1983:51). Όπως θα δούμε, η κοινωνιολογία εν γένει και η γαλλική κοινωνιολογία ειδικότερα διαμορφώθηκαν εξαρχής υπό την αντιθετική επιρροή των ιδεών του Διαφωτισμού και του αντι-Διαφωτισμού.

Η πιο ακραία μορφή αντίθεσης προς τις ιδέες του Διαφωτισμού προήλθε από την αντεπαναστατική φιλοσοφία της γαλλικής Καθολικής Εκκλησίας, όπως αυτή αποτυπώθηκε στις ιδέες του Louis de Bonald (1754-1840) και του Joseph de Maistre (1753-1821) (Bradley, 2005a, 2005b· Reedy, 1994). Οι δύο στοχαστές απέρριπταν όχι μόνο τον Διαφωτισμό αλλά και τη Γαλλική Επανάσταση, την οποία θεωρούσαν εν μέρει προϊόν του είδους της σκέψης που χαρακτήριζε τον Διαφωτισμό. Ο Bonald, για παράδειγμα, ενοχλούνταν σφόδρα από τις επαναστατικές αλλαγές και επιθυμούσε την επιστροφή στην ειρήνη και αρμονία του Μεσαίωνα. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο Θεός ήταν η πηγή της κοινωνίας· συνεπώς, ο ορθός λόγος, που τόσο κεφαλαιώδη σημασία είχε για τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού, θεωρούνταν υποδεέστερος έναντι των παραδοσιακών θρησκευτικών πεποιθήσεων. Επιπλέον, τονιζόταν ότι, καθόσον ο Θεός είχε δημιουργήσει την κοινωνία, οι άνθρωποι δεν έπρεπε να παρεμβαίνουν σε αυτή ούτε να επιχειρούν να αλλάξουν ένα θεϊκό δημιούργημα. Κατ' επέκταση, ο Bonald ήταν αντίθετος προς οτιδήποτε υπονόμευε παραδοσιακούς θεσμούς όπως η πατριαρχία, η μονογαμική οικογένεια, ο θεσμός της μοναρχίας ή η Καθολική Εκκλησία.

Παρότι ο Bonald εκπροσωπεί μια μάλλον ακραία μορφή συντηρητικής αντίδρασης, το έργο του αποτελεί χρήσιμη εισαγωγή όσον αφορά τις γενικές αρχές αυτής της αντίδρασης. Οι συντηρητικοί απέρριπταν τον κατ' αυτούς «αφελή» ορθολογισμό του Διαφωτισμού. Όχι μόνο αναγνώριζαν τις μη ορθολογικές πτυχές του κοινωνικού βίου, αλλά απέδιδαν θετική αξία σε αυτές. Ως εκ τούτου, θεωρούσαν φαινόμενα όπως η παράδοση, η φαντασία, ο συναισθηματισμός και η θρησκεία χρήσιμα και απαραίτητα συστατικά στοιχεία του κοινωνικού βίου. Καθόσον δεν ενέκριναν τις ανατροπές και επιδίωκαν να διαφυλάξουν την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων, απέρριπταν εξελίξεις όπως η Γαλλική Επανάσταση και η βιομηχανική επανάσταση, τις οποίες θεωρούσαν αποδιοργανωτικές δυνάμεις. Οι συντηρητικοί είχαν την τάση να δίνουν έμφαση στην κοινωνική τάξη, η οποία αποτέλεσε ένα από τα κεντρικά θέματα του έργου πολλών θεωρητικών της κοινωνιολογίας.

Ο Zeitlin (1996) παραθέτει δέκα βασικές θέσεις που εκτιμά πως πηγάζουν από τη συντηρητική αντίδραση και πως αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της κλασικής γαλλικής κοινωνιολογικής θεωρίας.

1. Ενώ οι στοχαστές του Διαφωτισμού είχαν την τάση να εστιάζουν στο άτομο, η συντηρητική αντίδραση έστρεψε το κοινωνιολογικό ενδιαφέρον στην κοινωνία και σε άλλα μεγάλης κλίμακας φαινόμενα. Η κοινωνία θεωρούνταν κάτι περισσότερο από ένα σύνολο ατόμων. Πιστευόταν ότι διαθέτει αυτοτελή ύπαρξη, με τους δικούς της κανόνες ανάπτυξης και βαθιές ρίζες στο παρελθόν.
2. Η κοινωνία ήταν η πιο σημαντική μονάδα ανάλυσης – σημαντικότερη από το άτομο. Το άτομο ήταν προϊόν της κοινωνίας, κυρίως μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης.
3. Το άτομο δεν θεωρούνταν καν το βασικό στοιχείο εντός της κοινωνίας. Μια κοινωνία αποτελούνταν από συστατικά μέρη όπως οι ρόλοι, οι θέσεις, οι σχέσεις, οι δομές και οι θεσμοί. Τα άτομα απλώς συμπλήρωναν αυτές τις μονάδες στο πλαίσιο της κοινωνίας.
4. Τα συστατικά μέρη της κοινωνίας συνδέονταν μεταξύ τους και ήταν αλληλεξαρτημένα. Μάλιστα, οι διασυνδέσεις αυτές αποτελούσαν βασικό θεμέλιο της κοινωνίας. Η άποψη αυτή οδήγησε σε έναν συντηρητικό πολιτικό προσανατολισμό. Με άλλα λόγια, καθώς τα συστατικά μέρη της κοινωνίας θεωρούνταν αλληλεξαρτημένα, αυτό σήμαινε ότι η μεταβολή ενός από αυτά θα οδηγούσε στην υπονόμευση των άλλων και εντέλει του συστήματος συνολικά. Αυτό σήμαινε ότι οι μεταβολές στο κοινωνικό σύστημα έπρεπε να γίνονται με εξαιρετικά μεγάλη προσοχή.
5. Η κοινωνική αλλαγή θεωρούνταν απειλή όχι μόνο για την κοινωνία και τα συστατικά της μέρη αλλά και για τα άτομα που την αποτελούν. Θεωρούνταν επίσης ότι τα διάφορα συστατικά μέρη της κοινωνίας καλύπτουν τις ανάγκες των ανθρώπων. Όταν οι θεσμοί κλονίζονταν, ήταν πιθανό οι άνθρωποι να υποφέρουν και τα δεινά τους να οδηγήσουν σε κοινωνική αναταραχή.
6. Η γενική τάση ήταν να θεωρούνται τα διάφορα μεγάλης κλίμακας συστατικά μέρη της κοινωνίας χρήσιμα τόσο για την κοινωνία όσο και για τα άτομα. Έτσι, υπήρχε ελάχιστη διάθεση να αναζητηθούν οι αρνητικές επιπτώσεις των υφιστάμενων κοινωνικών δομών και θεσμών.
7. Μικρές μονάδες όπως η οικογένεια, η γειτονιά και οι θρησκευτικές και επαγγελματικές ομάδες θεωρούνταν επίσης κεφαλαιώδους σημασίας για τα άτομα και την

κοινωνία. Αποτελούσαν το άμεσο, προσωπικό περιβάλλον που χρειάζονταν οι άνθρωποι για να επιβιώσουν στις σύγχρονες κοινωνίες.

8. Υπήρχε μια τάση οι διάφορες σύγχρονες κοινωνικές μεταβολές, όπως η εκβιομηχάνιση, η αστικοποίηση και η γραφειοκρατικοποίηση, να θεωρείται ότι έχουν αποδιοργανωτικές επιπτώσεις. Οι αλλαγές αυτού του είδους αντιμετωπίζονταν με φόβο και αγωνία, ενώ δινόταν έμφαση στην ανάπτυξη τρόπων αντιμετώπισης των δυσμενών συνεπειών τους.
9. Ενώ οι περισσότερες από αυτές τις επίφοβες μεταβολές οδηγούσαν σε μια πιο ορθολογική κοινωνία, η συντηρητική αντίδραση έστρεψε την προσοχή στη σημασία μη ορθολογικών παραγόντων (όπως η τελετή, η τελετουργία και η λατρεία) της κοινωνικής ζωής.
10. Τέλος, οι συντηρητικοί υποστήριζαν την ύπαρξη ενός συστήματος ιεραρχίας στην κοινωνία. Θεωρούνταν σημαντικό για την κοινωνία να υπάρχει ένα σύστημα διαφοροποίησης ως προς το κύρος και την επιβράβευση.

Οι δέκα αυτές θέσεις, που απορρέουν από τη συντηρητική αντίδραση στον Διαφωτισμό, θα πρέπει να θεωρηθούν η άμεση πνευματική βάση της ανάπτυξης της κοινωνιολογικής θεωρίας στη Γαλλία. Πολλές από αυτές τις ιδέες διείσδυσαν στην πρώιμη κοινωνιολογική σκέψη, μολονότι ορισμένες ιδέες του Διαφωτισμού (όπως ο εμπειρισμός) άσκησαν επίσης σημαντική επιρροή.[3]

Η ανάπτυξη της γαλλικής κοινωνιολογίας

Στρεφόμαστε τώρα σε αυτή καθαυτή τη θεμελίωση της κοινωνιολογίας ως διακριτού πεδίου – και συγκεκριμένα στο έργο τεσσάρων γάλλων στοχαστών, του Alexis de Tocqueville, του Claude Saint-Simon, του Auguste Comte και ιδιαίτερα του Emile Durkheim.

Alexis de Tocqueville (1805-1859)

Ξεκινάμε με τον Alexis de Tocqueville μολονότι γεννήθηκε μετά τον Saint-Simon και τον Comte. Το κάνουμε αυτό διότι τόσο ο ίδιος όσο και το έργο του υπήρξαν αμιγή προϊόντα του Διαφωτισμού –επηρεάστηκε έντονα και άμεσα από τον Montesquieu (Singer, 2005b), και ιδίως από το έργο του *The Spirit of the Laws* (1748)– αλλά και διότι το έργο του δεν ανήκει στη σαφή κατεύθυνση ανάπτυξης της γαλλικής κοινωνικής θεωρίας, από τους Saint-Simon και Comte μέχρι τον καθοριστικής σημασίας Durkheim. Ο Tocqueville παραδοσιακά θεωρείται πολιτικός επιστήμονας και όχι κοινωνιολόγος, και επιπλέον πολλοί δεν έχουν καν αντιληφθεί την ύπαρξη κάποιας κοινωνικής θεωρίας στο έργο του (π.χ., Seidman, 1983: 306). Υπάρχει, ωστόσο, κοινωνική θεωρία στο έργο του, μια θεωρία που αξίζει μια πολύ σημαντικότερη θέση στην ιστορία της κοινωνικής θεωρίας, όχι μόνο στη Γαλλία αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Time Life Pictures / The LIFE Picture Collection / Getty Images

Ο Alexis de Tocqueville γεννήθηκε στις 29 Ιουλίου του 1805 στο Παρίσι. Προερχόταν από διακεκριμένη, αν και όχι εύπορη, αριστοκρατική οικογένεια, η οποία είχε υποφέρει κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης. Οι γονείς του συνελήφθησαν, αλλά κατάφεραν να αποφύγουν τη λαιμητόμο. Ο Tocqueville έλαβε καλή εκπαίδευση, έγινε δικηγόρος και δικαστής (αν και δεν διέπρεψε σε τίποτα από τα δύο) και διακρινόταν για την ευρυμάθεια και το βάθος των γνώσεών του, ιδίως στη φιλοσοφία του Διαφωτισμού (Rousseau και Montesquieu), η οποία έπαιξε κεντρικότατο ρόλο σε μεγάλο μέρος της κλασικής κοινωνικής θεωρίας.

Το σημείο-καμπή στη ζωή του Tocqueville ξεκίνησε στις 2 Απριλίου του 1831, όταν μαζί με έναν φίλο του (τον Gustave de Beaumont) ταξίδεψαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, με σκοπό να μελετήσουν το αμερικανικό σωφρονιστικό σύστημα. Είδε την Αμερική σαν ένα εργαστήριο, όπου θα μπορούσε να μελετήσει εν τη γενέσει τους φαινόμενα εξαιρετικής σημασίας για τον ίδιο, όπως η δημοκρατία, η ισότητα και η ελευθερία. Ταξίδεψε πολύ σε αναπτυγμένες και μη αναπτυγμένες, για την εποχή, περιοχές των Ηνωμένων Πολιτειών (και λίγο στον Καναδά), φτάνοντας στα δυτικά μέχρι το Γκριν Μπέι του Γουισκόνσιν, το Μέμφις του Τενεσί και τη Νέα Ορλεάνη της Λουιζιάνας, διασχίζοντας μεγάλα τμήματα των βορειοανατολικών, μεσοατλαντικών και νότιων πολιτειών, καθώς και ορισμένες κεντροδυτικές πολιτείες, ανατολικά του ποταμού Μισισιπή. Καθ' οδόν ερχόταν σε επαφή με κάθε λογής ανθρώπους, έθετε με συστηματικό τρόπο ερωτήματα, κρατούσε εξαντλητικές σημειώσεις και επέτρεπε στα ενδιαφέροντά του να εξελιχθούν με βάση αυτά που διαπίστωνε καθώς ταξίδευε. Ο Tocqueville (και ο Beaumont) επέστρεψε στη Γαλλία στις 20 Φεβρουαρίου του 1832, έχοντας περάσει κάτι λιγότερο από έναν χρόνο μελετώντας το αχανές φυσικό και κοινωνικό τοπίο των Ηνωμένων Πολιτειών της εποχής εκείνης.

Χρειάστηκε αρκετό καιρό για να αρχίσει τη συγγραφή του πρώτου τόμου τού έργου του *Democracy in America*. Άρχισε να συγγράφει συστηματικά στα τέλη του 1833, με το βιβλίο να δημοσιεύεται τελικά το 1835. Το έργο του γνώρισε τεράστια επιτυχία και ο ίδιος έγινε διάσημος. Η ειρωνεία εδώ είναι πως ένα από τα κλασικά έργα για τη δημοκρατία εν γένει και την αμερικανική δημοκρατία ειδικότερα γράφτηκε από έναν γάλλο αριστοκράτη. Ενώ έβαζε τις τελευταίες πινελιές στον δεύτερο τόμο του έργου του, που εκδόθηκε το 1840, ξεκίνησε πολιτική σταδιοδρομία. Ο δεύτερος τόμος ήταν περισσότερο κοινωνιολογικός (Aron, 1965) από τον πρώτο, που αφορούσε καθαρά την πολιτική και ιδιαίτερα το αμερικανικό πολιτικό σύστημα, το οποίο και αντιπαρέβαλλε με άλλα πολιτικά συστήματα, κυρίως το γαλλικό. (Σε γενικές γραμμές τασσόταν υπέρ του αμερικανικού συστήματος, μολονότι διατηρούσε κάποιες επιφυλάξεις σχετικά με τη δημοκρατία εν γένει.) Ο δεύτερος τόμος δεν γνώρισε εξίσου θετική υποδοχή, ενδεχομένως λόγω της αλλαγής του προσανατολισμού του αλλά και της περισσότερο αφηρημένης φύσης του βιβλίου.

Ο Tocqueville συνέχισε την πολιτική του σταδιοδρομία και, μολονότι αριστοκράτης, ήταν αρκετά φιλελεύθερος σε πολλές από τις απόψεις του. Ως προς αυτό είχε πει τα ακόλουθα:

> Μου αποδίδονται άλλοτε αριστοκρατικές και άλλοτε δημοκρατικές προκαταλήψεις. Εάν είχα γεννηθεί σε άλλη εποχή ή σε άλλη χώρα, θα μπορούσα να έχω είτε τις μεν είτε τις δε. Έτυχε, ωστόσο, το γεγονός της γέννησής μου να μου επιτρέψει να προστατευτώ και από τις δύο. Γεννήθηκα στο τέλος μιας μακράς επανάστασης, η οποία, αφού κατέστρεψε τους αρχαίους θεσμούς, δεν δημιούργησε κα-

> νέαν νέο που να αντέχει στον χρόνο. Όταν ήρθα στη ζωή, η αριστοκρατία είχε πεθάνει και η δημοκρατία δεν είχε γεννηθεί ακόμα. Το ένστικτό μου συνεπώς δεν μπορούσε να με οδηγήσει τυφλά ούτε προς τη μια ούτε προς την άλλη κατεύθυνση. (Tocqueville, όπως αναφέρεται στο Nisbet και Hare, 1976-1977:61)

Λόγω αυτής της αμφιθυμίας, οι Nisbet και Hare (1976-1977:65) υποστηρίζουν πως, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στον μαρξισμό χάρη στην ιδεολογική βεβαιότητα του Marx, «ουδέποτε υπήρξε, ούτε είναι πιθανό να υπάρξει, οτιδήποτε που θα ονομάζεται τοκβιλισμός».

Ο Tocqueville έζησε την Επανάσταση του 1848 και την παραίτηση του βασιλιά. Ωστόσο τάχθηκε κατά του στρατιωτικού πραξικοπήματος του Λουδοβίκου Ναπολέοντος και πέρασε λίγες ημέρες στη φυλακή, φτάνοντας έτσι στο τέλος της πολιτικής του σταδιοδρομίας (είχε αναλάβει Υπουργός Εξωτερικών, όμως τον έπαυσε ο Λουδοβίκος Ναπολέων). Ουδέποτε αποδέχτηκε τη δικτατορία του Ναπολέοντος Γ΄, ενώ γινόταν όλο και πιο επικριτικός προς την πολιτική κατεύθυνση της Γαλλίας. Προκειμένου να ασκήσει κριτική στη σύγχρονη Γαλλία, ο Tocqueville αποφάσισε να γράψει για τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 (αν και πίστευε ότι συνέχιζε στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα έως και τις μέρες του) στο έτερο γνωστό έργο του, με τίτλο *The Old Regime and the Revolutions*, που εκδόθηκε το 1856. Το βιβλίο εστίαζε στο γαλλικό απολυταρχικό καθεστώς, ωστόσο αποτελούσε συνέχεια των προβληματισμών που είχε διατυπώσει στο έργο του *Democracy in America* όσον αφορά τη σχέση μεταξύ ελευθερίας, ισότητας και δημοκρατίας. Σε αντίθεση με τον δεύτερο τόμο του έργου αυτού, το βιβλίο *The Old Regime and the Revolutions* έλαβε καλές κριτικές και γνώρισε αρκετή επιτυχία. Ανέδειξε τον Tocqueville σε «σοφό πατέρα» του φιλελεύθερου κινήματος της εποχής στη Γαλλία.

Πέθανε, σε ηλικία 53 ετών, στις 16 Απριλίου του 1859 (Janara, 2011· Mancini, 1994· Zunz και Kahan, 2002). Μπορεί κανείς να αποκτήσει εκτενή και εμπεριστατωμένη γνώση για τον άνθρωπο και τη σκέψη του διαβάζοντας το βιβλίο *The Recollections of Alexis de Tocqueville* (Tocqueville, 1893/1959), τα απομνημονεύματά του που εκδόθηκαν μετά θάνατον και αφορούν την Επανάσταση του 1848 και τον ρόλο του σε αυτή.

Ο Tocqueville (1835/1840/1969) είναι ευρέως γνωστός για το θρυλικό και σημαντικής επιρροής έργο του *Democracy in America*, και κυρίως για τον πρώτο τόμο, που πραγματεύεται με τρόπο εγκωμιαστικό το πρώιμο αμερικανικό δημοκρατικό σύστημα. Το έργο αυτό θεωρείται μια πρώτη συνεισφορά στην ανάπτυξη της «πολιτικής επιστήμης». Στους τόμους που ακολούθησαν, όμως, καθώς και στα μετέπειτα έργα του, ο Tocqueville αναπτύσσει σαφέστατα μια ευρεία κοινωνική θεωρία, που δικαιούται μια θέση μεταξύ των πιο σημαντικών.

Τρία αλληλένδετα ζητήματα βρίσκονται στο κέντρο της θεωρίας του Tocqueville. Ως τέκνο του Διαφωτισμού, είναι πρωταρχικά ένθερμος υποστηρικτής και υπέρμαχος της *ελευθερίας*. Αντιμετωπίζει, ωστόσο, πολύ πιο επικριτικά την *ισότητα*, η οποία θεωρεί πως οδηγεί στη μετριότητα σε σύγκριση με τα ανώτερου επιπέδου αποτελέσματα που συνδέονται με τους αριστοκράτες (όπως ο ίδιος) μιας προγενέστερης εποχής, εντονότερων ανισοτήτων. Το πιο σημαντικό είναι ότι η ισότητα και η μετριότητα συνδέονται επίσης με αυτό που τον απασχολεί περισσότερο, δηλαδή με τη διόγκωση του *συγκεντρωτισμού*, ειδικά στην κυβέρνηση, και την απειλή που συνιστά μια συγκεντρωτική κυβέρνηση για την ελευθερία. Κατά την άποψή του, η ανισότητα της παλαιότερης εποχής και η δύναμη της αριστοκρατίας διατηρούσαν υπό έλεγχο τον κυβερνητικό συγκεντρωτισμό. Ωστόσο, με την πτώση της αριστοκρατίας και την ανάδειξη της ισότητας, δεν υπάρχουν πλέον ομάδες ικανές να αντισταθμίσουν την τάση προς

τον συγκεντρωτισμό, η οποία πάντα ελλοχεύει. Η μεγάλη μάζα των εν πολλοίς ίσων ανθρώπων είναι υπερβολικά «δουλοπρεπής» για να προβάλει αντίσταση. Επιπλέον, ο Tocqueville συνδέει την ισότητα με τον «ατομικισμό» (μια σημαντική έννοια, την οποία διατείνεται ότι «επινόησε» και η οποία του αποδίδεται) – οι ατομικιστές άνθρωποι που προκύπτουν σε αυτό το πλαίσιο ενδιαφέρονται πολύ λιγότερο για την ευημερία της ευρύτερης «κοινότητας» σε σχέση με τους αριστοκράτες προκατόχους τους.

Για αυτόν το λόγο, ο Tocqueville προσεγγίζει με κριτικό βλέμμα τη δημοκρατία και ιδιαίτερα τον σοσιαλισμό. Η προσήλωση της δημοκρατίας στην ελευθερία εντέλει απειλείται από την παράλληλη προσήλωσή της στην ισότητα και την τάση της προς τον κυβερνητικό συγκεντρωτισμό. Φυσικά, από τη σκοπιά του Tocqueville, η κατάσταση θα ήταν πολύ χειρότερη στον σοσιαλισμό, διότι η έντονη προσήλωσή του στην ισότητα και η προοπτική εδραίωσης μιας συγκεντρωτικής κυβέρνησης αποτελούν πολύ μεγαλύτερη απειλή για την ελευθερία. Η θέση του αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα ενορατική, δοθέντων των όσων συνέβησαν στη Σοβιετική Ένωση και σε άλλες κοινωνίες που ήταν οργανωμένες, τουλάχιστον θεωρητικά, με βάση το μοντέλο του σοσιαλισμού.

Η δύναμη, λοιπόν, της θεωρίας του Tocqueville έγκειται στις αλληλένδετες ιδέες της ελευθερίας, της ισότητας και, κυρίως, του συγκεντρωτισμού. Η «μεγάλη αφήγησή» του όσον αφορά τον αυξανόμενο έλεγχο που ασκούν οι κεντρικές κυβερνήσεις αποτελεί προπομπό άλλων θεωριών, συμπεριλαμβανομένου του έργου του Weber για τη γραφειοκρατία και ιδίως του πιο σύγχρονου έργου τού Michel Foucault για την «κυβερνητικότητα» (τη δυνατότητα και τη λογική του κυβερνάν) και τη σταδιακή της εξάπλωση, την αυξάνουσα πονηρία και την τάση εισβολής ακόμα και στην «ψυχή» των ανθρώπων που ελέγχονται από αυτή.

Claude Henri Saint-Simon (1760-1825)

Ο Saint-Simon ήταν μεγαλύτερος σε ηλικία από τον Comte (βλ. επόμενη ενότητα)· για την ακρίβεια, ο Comte στα πρώτα του βήματα διετέλεσε γραμματέας και μαθητής του Saint-Simon. Παρότι υπάρχει ισχυρή ομοιότητα μεταξύ των ιδεών τους, οι δύο στοχαστές τελικά διαφώνησαν και ήρθαν σε ρήξη (Pickering, 1993· K. Thomson, 1975).

Η πιο ενδιαφέρουσα πτυχή του έργου του Saint-Simon ήταν η σημαντική του συμβολή στην ανάπτυξη *τόσο* της συντηρητικής (όπως ο Comte) *όσο και* της ριζοσπαστικής θεωρίας (όπως ο Marx). Σε ό,τι αφορά τη συντηρητική διάσταση του έργου του, ο Saint-Simon επιθυμούσε να διατηρήσει την κοινωνία ως είχε, δεν επιδίωκε όμως την επιστροφή στη ζωή του Μεσαίωνα, όπως οι Bonald και Maistre. Επιπλέον, ήταν *θετικιστής* (Durkheim, 1928/1962:142), δηλαδή πίστευε ότι στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων θα πρέπει να εφαρμόζονται οι ίδιες επιστημονικές τεχνικές που χρησιμοποιούνται και στις φυσικές επιστήμες. Ως προς τη ριζοσπαστική διάσταση του έργου του, ο Saint-Simon διέγνωσε την ανάγκη σοσιαλιστικών μεταρρυθμίσεων, ιδίως σε ό,τι αφορά τον κεντρικό συντονισμό του οικονομικού συστήματος. Ωστόσο, ο Saint-Simon δεν έφτασε στο σημείο που θα έφτανε αργότερα ο Marx. Παρότι, όπως και ο Marx,

έβλεπε τους καπιταλιστές ως διαδόχους της φεουδαρχικής αριστοκρατίας, θεωρούσε αδιανόητο να φτάσει η εργατική τάξη να αντικαταστήσει τους καπιταλιστές. Πολλές ιδέες του Saint-Simon συναντά κανείς στο έργο του Comte, ωστόσο ο Comte τις ανέπτυξε με πιο συστηματικό τρόπο (Pickering, 1997).

Auguste Comte (1798-1857)

Ο Comte είναι ο εισηγητής του όρου *κοινωνιολογία* (Pickering, 2011· J. Turner, 2001).[4] Άσκησε τεράστια επιρροή στους μεταγενέστερους θεωρητικούς της κοινωνιολογίας (ιδιαίτερα στον Herbert Spencer και στον Emile Durkheim), ενώ πίστευε ότι η μελέτη της κοινωνιολογίας θα πρέπει να είναι επιστημονική, άποψη την οποία συμμερίζονταν πολλοί κλασικοί θεωρητικοί και εξακολουθούν να προσυπογράφουν οι περισσότεροι σύγχρονοι κοινωνιολόγοι (Lenzer, 1975).

Ο Comte προβληματιζόταν έντονα για την αναρχία που είχε εξαπλωθεί στη γαλλική κοινωνία, ενώ υπήρξε από τους κορυφαίους στοχαστές που αναδείχθηκαν από τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση. Διατύπωσε την επιστημονική του θεωρία («θετικισμός» ή «θετική φιλοσοφία») για να πολεμήσει την κατ' αυτόν αρνητική και καταστροφική φιλοσοφία του Διαφωτισμού. Ο Comte κινούνταν στο ίδιο πνεύμα και επηρεάστηκε από τους γάλλους αντεπαναστάτες καθολικούς (ιδίως τους Bonald και Maistre). Ωστόσο, το έργο του μπορεί να διακριθεί από το δικό τους για δύο τουλάχιστον λόγους. Καταρχάς, δεν πίστευε ότι είναι εφικτή η επιστροφή στον Μεσαίωνα· η πρόοδος στις επιστήμες και τη βιομηχανία καθιστούσε κάτι τέτοιο αδύνατο. Κατά δεύτερον, είχε αναπτύξει ένα πολύ πιο εξελιγμένο θεωρητικό σύστημα σε σχέση με τους προκατόχους του, ένα σύστημα που ταυτίζεται με μεγάλο μέρος της πρώιμης κοινωνιολογίας.

Ο Comte ανέπτυξε την κοινωνική φυσική ή, κατά τον ορισμό του από το1839, την *κοινωνιολογία* (Pickering, 2000). Η χρήση του όρου *κοινωνική φυσική* καθιστά σαφές ότι ο Comte ήθελε η κοινωνιολογία να ακολουθήσει τα πρότυπα των «σκληρών επιστημών». Αυτή η νέα επιστήμη, που κατά τη δική του άποψη θα αναδεικνυόταν εντέλει στην πρώτη τη τάξει επιστήμη, θα ενδιαφερόταν τόσο για την κοινωνική στατική (δηλαδή τις υφιστάμενες κοινωνικές δομές) όσο και για την κοινωνική δυναμική (την κοινωνική μεταβολή). Μολονότι και οι δύο αυτές πτυχές αφορούσαν την αναζήτηση νόμων για την κοινωνική ζωή, πίστευε ότι η κοινωνική δυναμική ήταν σημαντικότερη από την κοινωνική στατική. Αυτή η έμφαση στη μεταβολή αντανακλούσε το ενδιαφέρον του για την κοινωνική μεταρρύθμιση, ιδιαίτερα για τα δεινά που προκάλεσαν η Γαλλική Επανάσταση και ο Διαφωτισμός. Ο Comte δεν τασσόταν υπέρ της επαναστατικής μεταβολής, διότι θεωρούσε ότι η φυσική εξέλιξη της κοινωνίας αρκούσε για να βελτιωθούν τα πράγματα. Οι μεταρρυθμίσεις χρειάζονταν μόνο για να υποβοηθήσουν τη διαδικασία.

Έτσι οδηγούμαστε στον ακρογωνιαίο λίθο της προσέγγισης του Comte – στην εξελικτική του θεωρία, που είναι γνωστή με το όνομα *νόμος των τριών σταδίων*. Η θεωρία αυτή εισηγείται ότι η πνευματική ανέλιξη του ανθρώπου έχει διέλθει από τρία στάδια. Σύμφωνα με τον Comte, την ίδια πορεία ακολουθούν επίσης οι ομάδες, οι κοινωνίες, οι επιστήμες, τα άτομα, ακόμα και ο ανθρώπινος νους. Το πρώτο είναι το *θεολογικό στά-*

AUGUSTE COMTE

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Hulton Archive / Hulton Archive / Getty Images

Ο Auguste Comte γεννήθηκε στο Μονπελιέ της Γαλλίας στις 19 Ιανουαρίου του 1798 (Orenstein, 2007· Pickering, 1993:7· Wernick, 2005). Οι γονείς του ανήκαν στη μεσαία τάξη και ο πατέρας του έφτασε στη θέση του φοροσυλλέκτη της περιοχής. Παρότι ήταν χαρισματικός μαθητής, ο Comte ποτέ δεν απέκτησε πτυχίο πανεπιστημίου. Μαζί με τους υπόλοιπους φοιτητές της χρονιάς του αποβλήθηκαν από την Πολυτεχνική Σχολή λόγω της επαναστατικότητάς τους και των πολιτικών τους φρονημάτων. Το γεγονός της αποβολής του επηρέασε αρνητικά την πανεπιστημιακή σταδιοδρομία του. Το 1817 ανέλαβε γραμματέας του Claude Henri Saint-Simon (ο οποίος «τον υιοθέτησε») [Manuel, 1962:251]), ενός φιλοσόφου 40 χρόνια μεγαλύτερού του. Συνεργάστηκαν στενά για αρκετά χρόνια και ο Comte αναγνώρισε το μεγάλο του χρέος προς τον Saint-Simon: «Πνευματικά, οφείλω αναμφισβήτητα πάρα πολλά στον Saint-Simon [...] είχε καθοριστική συμβολή στη διαμόρφωση του φιλοσοφικού προσανατολισμού μου, τον οποίο και θα ακολουθώ ανενδοίαστα σε ολόκληρη τη ζωή μου» (Durkheim, 1928/1962:144). Ωστόσο, το 1824 επήλθε ρήξη μεταξύ τους, όταν ο Comte κατηγόρησε τον Saint-Simon ότι ήθελε να παραλείψει το όνομά του από ένα έργο του. Ο Comte θα χαρακτήριζε αργότερα τη σχέση του με τον Saint-Simon «καταστροφική» (Pickering, 1993:238) και θα περιέγραφε τον ίδιο ως «διεστραμμένο ταχυδακτυλουργό» (Durkheim, 1928/1962:144). Το 1852, ο Comte είπε για τον Saint-Simon: «Δεν οφείλω το παραμικρό στον άνθρωπο αυτό» (Pickering, 1993:240).

Ο Heilbron (1995) περιγράφει τον Comte ως βραχύσωμο (κάπου 1,60 μ.), πάσχοντα από στραβισμό και αδέξιο σε κοινωνικές περιστάσεις, ιδίως στις συναναστροφές του με το αντίθετο φύλο. Ήταν επίσης αποξενωμένος από την κοινωνία γενικότερα. Τα χαρακτηριστικά αυτά ενδεχομένως μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε το γεγονός ότι παντρεύτηκε την Caroline Massin (ο γάμος τους κράτησε από το 1825 μέχρι το 1842). Η Massin ήταν νόθο παιδί και αργότερα ο Comte θα την αποκαλούσε «πόρνη», αν και το κατά πόσον ισχύει αυτό έχει αμφισβητηθεί πρόσφατα (Pickering, 1997:37). Οι προσωπικές ανασφάλειες του Comte έρχονται σε αντίθεση με τη μεγάλη αυτοπεποίθησή του όσον αφορά τις πνευματικές του ικανότητες. Φαίνεται μάλιστα πως δικαίως πίστευε τόσο στον εαυτό του.

> Ήταν διάσημος για την εντυπωσιακή μνήμη του. Προικισμένος με το χάρισμα της φωτογραφικής μνήμης, μπορούσε να επαναλάβει ανάποδα το κείμενο οποιασδήποτε σελίδας με την πρώτη κιόλας ανάγνωση. Διέθετε τέτοια ικανότητα αυτοσυγκέντρωσης, που μπορούσε να σχεδιάσει ένα ολόκληρο βιβλίο στο μυαλό του χωρίς να γράψει ούτε μία λέξη. Τις διαλέξεις του τις παρέδιδε πάντα χωρίς σημειώσεις. Όταν καθόταν να γράψει τα βιβλία του, έγραφε τα πάντα από μνήμης. (Schweber, 1991:134)

Το 1826, ο Comte σχεδίασε την παρουσίαση μιας σειράς 72 δημόσιων σεμιναρίων (τα σεμινάρια θα γίνονταν στο διαμέρισμά του) με αντικείμενο τη φιλοσοφία του. Στο σεμινάριο προσήλθαν διακεκριμένες προσωπικότητες, ωστόσο διακόπηκε πρόωρα έπειτα από τρεις διαλέξεις, καθώς ο Comte υπέστη νευρικό κλονισμό. Συνέχισε να πάσχει από ψυχολογικά προβλήματα, ενώ σε μια περίσταση το 1827 προσπάθησε (ανεπιτυχώς) να αυτοκτονήσει πέφτοντας στον Σηκουάνα.

Παρότι δεν κατάφερε να εξασφαλίσει θέση μόνιμου καθηγητή στην Πολυτεχνική Σχολή, ο Comte ανέλαβε μια πιο χαμηλόβαθμη θέση βοηθού καθηγητή εκεί το 1832. Το 1837 ανέλαβε το πρόσθετο καθήκον τού

εξεταστή των υποψηφίων, εξασφαλίζοντας για πρώτη φορά επαρκές εισόδημα (μέχρι τότε, συχνά και για μεγάλα διαστήματα, τον υποστήριζε οικονομικά η οικογένειά του). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο Comte εργάστηκε στο εξάτομο έργο για το οποίο είναι περισσότερο γνωστός, το *Cours de Philosophie Positive*, που δημοσιεύθηκε ολοκληρωμένο το 1842 (ο πρώτος τόμος είχε ήδη εκδοθεί το 1830). Στο έργο αυτό, ο Comte υποστηρίζει πως η κοινωνιολογία αποτελεί την πρώτη τη τάξει επιστήμη. Επίσης εξαπολύει επίθεση στην Πολυτεχνική Σχολή, με αποτέλεσμα το 1844 να μην ανανεωθεί η σύμβασή του για τη θέση βοηθού καθηγητή που κατείχε έως τότε. Το 1851 είχε πλέον ολοκληρώσει το τετράτομο *Système de Politique Positive*, που είχε περισσότερο πρακτικό προσανατολισμό, διατυπώνοντας ένα μεγάλο σχέδιο για την αναδιοργάνωση της κοινωνίας.

Ο Heilbron υποστηρίζει ότι το 1838 υπήρξε μια μεγάλη ανατροπή στη ζωή του Comte και ήταν τότε που έχασε κάθε ελπίδα ότι ο οποιοσδήποτε θα έπαιρνε στα σοβαρά το έργο του για τις επιστήμες εν γένει και την κοινωνιολογία ειδικότερα. Σήμανε επίσης την αφετηρία της περιόδου που ο ίδιος ονόμασε «περίοδο εγκεφαλικής υγιεινής» – με άλλα λόγια, της περιόδου κατά την οποία ο Comte άρχισε να αποφεύγει να διαβάζει έργα άλλων, με αποτέλεσμα να χάσει εντελώς την επαφή του με τις τελευταίες εξελίξεις στην πνευματική ζωή. Μετά το 1838 άρχισε να αναπτύσσει τις αλλόκοτες ιδέες του για την αναμόρφωση της κοινωνίας, τις οποίες καταγράφει στο *Système de Politique Positive*. Ο Comte κατέληξε να θεωρεί τον εαυτό του αρχιερέα μιας νέας θρησκείας της ανθρωπότητας· πίστευε σε έναν κόσμο του οποίου την ηγεσία θα αναλάμβαναν τελικά κοινωνιολόγοι-ιερείς (ο Comte είχε επηρεαστεί έντονα από το καθολικό του υπόβαθρο). Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι παρά τις εξωφρενικές αυτές ιδέες ο Comte σταδιακά απέκτησε σημαντικό αριθμό οπαδών στη Γαλλία καθώς και σε πολλές άλλες χώρες.

Ο Auguste Comte πέθανε στις 5 Σεπτεμβρίου του 1857.

δισ, που χαρακτήριζε τον κόσμο πριν από το 1300. Κατά την περίοδο αυτή, το κύριο σύστημα ιδεών βασιζόταν στην πεποίθηση ότι υπερφυσικές δυνάμεις και ανθρωπόμορφες θεότητες ερμηνεύουν τα πάντα. Ειδικά ο κοινωνικός και ο φυσικός κόσμος θεωρούνται δημιουργήματα του Θεού. Το δεύτερο στάδιο είναι το *μεταφυσικό*, που τοποθετείται χρονικά στην περίοδο μεταξύ 1300 και 1800. Η εποχή αυτή χαρακτηριζόταν από την πεποίθηση ότι αφηρημένες δυνάμεις όπως η «φύση», και όχι οι ανθρωπόμορφοι θεοί, μπορούν να εξηγήσουν σχεδόν τα πάντα. Τέλος, το έτος 1800, ο κόσμος εισήλθε στο *θετικό στάδιο*, που χαρακτηρίζεται από την πίστη στην επιστήμη. Πλέον, οι άνθρωποι εγκαταλείπουν την αναζήτηση για απόλυτα αίτια (τον Θεό ή τη φύση) και εστιάζουν αντ' αυτού στην παρατήρηση του κοινωνικού και φυσικού κόσμου, αναζητώντας τους νόμους που τους διέπουν.

Είναι σαφές ότι στην κοσμοθεωρία του ο Comte εστιάζει στους πνευματικούς παράγοντες. Μάλιστα υποστήριξε ότι η πνευματική αναταραχή είναι η αιτία της κοινωνικής αναταραχής. Η αναταραχή πηγάζει από προηγούμενα συστήματα ιδεών (θεολογικά και μεταφυσικά) που παραμένουν ζωντανά στη θετική (επιστημονική) εποχή. Μόνο όταν ο θετικισμός αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο θα παύσουν οι κοινωνικές αναταραχές. Καθώς πρόκειται για εξελικτική διαδικασία, δεν χρειάζεται να υποστηριχθούν οι κοινωνικές αλλαγές και οι επαναστάσεις. Ο κόσμος θα έφτανε ούτως ή άλλως στο θετικό στάδιο, έστω κι αν δεν κατέληγε εκεί όσο σύντομα θα επιθυμούσαν ορισμένοι. Στο σημείο αυτό, ο κοινωνικός ρεφορμισμός του Comte συμπίπτει με την κοινωνιολογία του. Η κοινωνιολογία έρχεται να επισπεύσει την έλευση του θετικισμού και ως εκ τούτου να φέρει την τάξη στον κοινωνικό κόσμο. Ο Comte δεν ήθελε να δοθεί η εντύπωση πως ασπάζεται την επανάσταση. Πίστευε πως ήδη υπήρχε αρκετή δυσαρμονία στον κόσμο. Σε κάθε περίπτωση, από τη σκοπιά του Comte, αυτό που απαιτούνταν ήταν η πνευματική αλλαγή, και ως εκ τούτου δεν υπήρχε λόγος ύπαρξης κοινωνικών και πολιτικών επαναστάσεων.

Αναφέραμε ήδη αρκετές από τις θέσεις του Comte που επρόκειτο να ασκήσουν μεγάλη επιρροή στην ανάπτυξη της κλασικής κοινωνιολογίας – τον συντηρητισμό, τον ρεφορμισμό και τον επιστημονισμό του, όπως επίσης την εξελικτική κοσμοθεωρία του. Αξιοσημείωτες είναι και άλλες πτυχές του έργου του, οι οποίες έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας. Για παράδειγμα, η κοινωνιολογία του δεν εστιάζει στο άτομο αλλά θεωρεί βασική μονάδα ανάλυσης μεγαλύτερες οντότητες, όπως η οικογένεια. Επίσης υποστήριζε ότι θα πρέπει να μελετηθούν τόσο οι κοινωνικές δομές όσο και η κοινωνική μεταβολή. Μεγάλη σημασία για τη μεταγενέστερη κοινωνιολογική θεωρία, ιδιαίτερα όσον αφορά το έργο του Spencer και του Parsons, έχει η έμφαση που έδινε ο Comte στον συστηματικό χαρακτήρα της κοινωνίας – στους δεσμούς ανάμεσα στα διάφορα συστατικά στοιχεία της. Επίσης απέδιδε μεγάλη σημασία στον ρόλο της κοινωνικής συναίνεσης. Απέρριπτε την ιδέα ότι η κοινωνία χαρακτηρίζεται από το αναπόδραστο της σύγκρουσης ανάμεσα στους εργάτες και τους καπιταλιστές. Επιπλέον, ο Comte υπογράμμιζε την ανάγκη διατύπωσης αφηρημένων θεωριών αλλά και της εκπόνησης πρωτογενούς κοινωνιολογικής έρευνας. Καλούσε τους κοινωνιολόγους να χρησιμοποιούν την παρατήρηση, τον πειραματισμό και τη συγκριτική ιστορική ανάλυση. Τέλος, ο Comte πίστευε ότι η κοινωνιολογία θα αναδεικνυόταν σε πρώτη τη τάξει επιστήμη χάρη στη μοναδική ικανότητά της να ερμηνεύει τους κοινωνικούς νόμους και να αναπτύσσει μεταρρυθμίσεις που στοχεύουν στη διόρθωση των προβλημάτων εντός του συστήματος.

Ο Comte βρέθηκε στην πρωτοπορία της ανάπτυξης της θετικιστικής κοινωνιολογίας (Bryant, 1985· Halfpenny, 1982). Κατά τον Jonathan Turner, ο θετικισμός του Comte σήμαινε ότι «είναι δυνατή η διατύπωση αφηρημένων νόμων για το κοινωνικό σύμπαν οι οποίοι μπορούν να ελεγχθούν μέσω της επιμελούς συγκέντρωσης δεδομένων» καθώς και ότι «αυτοί οι αφηρημένοι νόμοι μπορούν να περιγράψουν τις θεμελιώδεις και γενικές ιδιότητες του κοινωνικού σύμπαντος και να προσδιορίσουν τις "φυσικές" μεταξύ τους σχέσεις» (1985:24). Όπως θα δούμε στη συνέχεια, πολλοί από τους κλασικούς θεωρητικούς της κοινωνιολογίας (ιδιαίτερα ο Spencer και ο Durkheim) συμμερίζονταν το ενδιαφέρον του Comte για την ανακάλυψη των νόμων της κοινωνικής ζωής.

Μολονότι ο Comte δεν διέθετε στέρεα επιστημονική βάση προκειμένου να οικοδομήσει τη δική του σχολή κοινωνιολογικής θεωρίας, έθεσε τα θεμέλια για την ανάπτυξη ενός σημαντικού ρεύματος στην κοινωνιολογική θεωρία. Η διαχρονική σημασία του όμως ωχριά μπροστά στην επιρροή που άσκησε ο διάδοχός του στη γαλλική κοινωνιολογία και κληρονόμος πολλών ιδεών του, ο Emile Durkheim. (Για μια συζήτηση σχετικά με την καθιέρωση του Durkheim καθώς και άλλων κλασικών θεωρητικών τους οποίους εξετάζουμε σε αυτό το κεφάλαιο στον κοινωνιολογικό κανόνα, βλ. Mouzelis, 1997· Parker, 1997.)

Emile Durkheim (1858-1917)

Η σχέση του Durkheim με τον Διαφωτισμό είναι πολύ πιο αμφιλεγόμενη από αυτή του Comte. Ο Durkheim έχει θεωρηθεί κληρονόμος της παράδοσης του Διαφωτισμού λόγω της έμφασης που δίνει στην επιστήμη και την κοινωνική μεταρρύθμιση. Έχει ωστόσο χαρακτηριστεί και κληρονόμος της συντηρητικής παράδοσης, ιδίως με τη μορφή που παρουσιάζεται στο έργο του Comte. Ενώ όμως ο Comte είχε μείνει εκτός ακαδημαϊκού κόσμου (όπως και ο Tocqueville), ο Durkheim ανέπτυξε μια στέρεη ακαδημαϊκή βάση. Ο Durkheim καθιέρωσε την κοινωνιολογία στη Γαλλία και το έργο του άσκησε καθοριστική επιρροή στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας εν γένει και της κοινωνιολογικής θεωρίας ειδικότερα (Milbrandt και Pearce, 2011· Rawls, 2007).

Ο Durkheim ήταν φιλελεύθερος πολιτικά, σε επίπεδο διανόησης όμως υιοθέτησε πιο συντηρητική στάση. Όπως ο Comte και οι καθολικοί αντεπαναστάτες, ο Durkheim φοβόταν και μισούσε την κοινωνική αταξία. Το έργο του εμπνέεται σε μεγάλο βαθμό από τις αναταραχές που προκλήθηκαν μετά τις γενικευμένες κοινωνικές μεταβολές που εξετάσαμε νωρίτερα σε αυτό το κεφάλαιο καθώς και από άλλες αλλαγές (όπως οι βιομηχανικές απεργίες, η αποδιοργάνωση της άρχουσας τάξης, ο διχασμός εκκλησίας-κράτους, η άνοδος του πολιτικού αντισημιτισμού), που είχαν μεγαλύτερη σχέση με τη Γαλλία της εποχής του Durkheim (Karady, 1983). Μάλιστα, το μεγαλύτερο μέρος του έργου του ήταν αφιερωμένο στη μελέτη της κοινωνικής τάξης. Η άποψή του ήταν ότι οι κοινωνικές αναταραχές δεν αποτελούν αναπόδραστη συνέπεια του σύγχρονου κόσμου και ότι μπορούν να περιοριστούν μέσω των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Ο Durkheim (όπως και οι περισσότεροι άλλοι κλασικοί θεωρητικοί) διαφωνούσε με τον Marx, ο οποίος θεωρούσε ότι τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου ήταν εγγενή της κοινωνικής οργάνωσης. Ως εκ τούτου, οι ιδέες του Marx όσον αφορά την αναγκαιότητα της κοινωνικής επανάστασης έρχονταν σε ευθεία αντίθεση με τον ρεφορμισμό του Durkheim και των άλλων κλασικών. Τελικά, σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη της κλασικής κοινωνιολογικής θεωρίας, το ενδιαφέρον του Durkheim για την τάξη και τη μεταρρύθμιση επικράτησε, ενώ η μαρξιστική θέση επισκιάστηκε.

Κοινωνικά γεγονότα Ο Durkheim διατύπωσε τη δική του ιδιαίτερη θέση όσον αφορά το αντικείμενο της κοινωνιολογίας, ενώ στη συνέχεια έλεγξε τη θέση του εκπονώντας μια εμπειρική μελέτη. Στο έργο του *The Rules of Sociological Method* (1895/1982), ο Durkheim υποστήριξε ότι ειδικό καθήκον της κοινωνιολογίας είναι να μελετά αυτό που ονόμασε *κοινωνικά γεγονότα* (Nielsen, 2005a, 2007a). Όριζε τα κοινωνικά γεγονότα ως δυνάμεις (Takla και Pope, 1985) και δομές εξωγενείς του ατόμου, οι οποίες θέτουν όρια στον άνθρωπο. Η μελέτη αυτών των μεγάλης κλίμακας δομών και δυνάμεων –για παράδειγμα, της νομοθεσίας ή των κοινά αποδεκτών ηθικών πεποιθήσεων– και ο αντίκτυπός τους στα άτομα βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος πολλών μεταγενέστερων θεωρητικών της κοινωνιολογίας (όπως ο Parsons). Στο βιβλίο *Suicide* (1897/1951), ο Durkheim υποστήριξε ότι, αν μπορούσε να συνδέσει μια τόσο ατομική συμπεριφορά όπως η αυτοκτονία με κοινωνικά αίτια (κοινωνικά γεγονότα), θα διατύ-

EMILE DURKHEIM

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Bettmann / Bettmann / Getty Images

Ο Emile Durkheim γεννήθηκε στις 15 Απριλίου του 1858 στο Επινάλ της Γαλλίας. Πολλοί πρόγονοί του ήταν ραβίνοι, ενώ και ο ίδιος ακολούθησε σχετικές σπουδές. Όταν όμως έφτασε στην εφηβεία, είχε πλέον αποκηρύξει αυτή την κληρονομιά (Strenski, 1997:4). Από τότε, το άσβεστο ενδιαφέρον του για τη θρησκεία ήταν περισσότερο ακαδημαϊκό παρά θεολογικό (Mestrovic, 1988). Δεν ήταν ικανοποιημένος ούτε από τη θρησκευτική του κατάρτιση αλλά ούτε και από τη γενικότερη μόρφωσή του, που περιστρεφόταν κυρίως γύρω από λογοτεχνικά και αισθητικά ζητήματα. Εκείνος λαχταρούσε να αφιερωθεί στη μελέτη των επιστημονικών μεθόδων και των ηθικών αρχών που πρέπει να διέπουν την κοινωνική ζωή. Απέρριψε την παραδοσιακή ακαδημαϊκή σταδιοδρομία στη φιλοσοφία και επιδίωξε αντ' αυτού να αποκτήσει την επιστημονική κατάρτιση που χρειαζόταν για να συμβάλει στην ηθική καθοδήγηση της κοινωνίας. Παρότι ενδιαφερόταν για την επιστημονική κοινωνιολογία, την εποχή εκείνη η κοινωνιολογία δεν υπήρχε ως διακριτό πεδίο. Έτσι, από το 1882 μέχρι το 1887 δίδαξε φιλοσοφία σε διάφορα επαρχιακά σχολεία γύρω από το Παρίσι.

Το πάθος του για την επιστήμη ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο έπειτα από ένα ταξίδι στη Γερμανία, όπου γνώρισε την επιστημονική ψυχολογία του καινοτόμου στον τομέα αυτό Wilhelm Wundt (Durkheim, 1887/1993). Στα χρόνια που ακολούθησαν την επίσκεψή του στη Γερμανία, ο Durkheim εξέδωσε πολλά έργα, τα οποία βασίζονταν εν μέρει στις εμπειρίες που αποκόμισε εκεί (R. Jones, 1994). Τα έργα αυτά του χάρισαν θέση στο τμήμα φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Μπορντό το 1887.

Εκεί, ο Durkheim παρέδωσε το πρώτο μάθημα κοινωνικής επιστήμης σε γαλλικό πανεπιστήμιο, καλύπτοντας θέματα όπως η κοινωνική αλληλεγγύη, η οικογένεια, η αυτοκτονία, το έγκλημα και η θρησκεία. Ωστόσο, η κύρια ευθύνη του ήταν να διδάσκει μαθήματα παιδαγωγικής σε δασκάλους, με επίκεντρο την ηθική εκπαίδευση. Ο Durkheim δεν θεωρούσε τον εαυτό του μόνο εκπαιδευτικό και «λόγιο αλλά και πολίτη» (Fournier, 2007/2013:117). Ως αποτέλεσμα, οι διαλέξεις του είχαν έναν «πρακτικό χαρακτήρα» και αφορούσαν τα προβλήματα που ανέκυπταν καθημερινά στον χώρο της εργασίας. Ο πρωτοπόρος, συστηματικός και «εντυπωσιακά δυναμικός» τρόπος διδασκαλίας του Durkheim προκαλούσε θαυμασμό. Ασκούσε «σημαντική επιρροή» στους φοιτητές του που τον παρακολουθούσαν με ζήλο, γεγονός που είχε κατά καιρούς απασχολήσει τις πανεπιστημιακές αρχές (Watz, όπως αναφέρεται στο Fournier, 2007/2013:348).

Τα χρόνια που ακολούθησαν, ο Durkheim γνώρισε σειρά από προσωπικές επιτυχίες. Το 1893 υποστήριξε δημόσια τη διατριβή του στα λατινικά με θέμα τον Montesquieu και τη διδακτορική του διατριβή στα γαλλικά, η οποία στη συνέχεια δημοσιεύθηκε με τίτλο *The Division of Labor in Society* (Durkheim, 1892/1997· Fournier, 2007/2013). Το έργο του θεωρήθηκε από κάποιους ηθικολογικό και αιτιοκρατικό και ορισμένοι από τους εξεταστές της διατριβής του θορυβήθηκαν από την εστίασή του στην κοινωνιολογία, που ήταν «στενά συνδεδεμένη με τον σοσιαλισμό» (Perreur, όπως αναφέρεται στο Fournier, 2007/2013:153). Εντούτοις, η υπεράσπιση στέφθηκε με επιτυχία: «μια από τις πιο αξιόλογες και άκρως ικανοποιητικές προφορικές εξετάσεις (Fournier, 2007/2013:155). Το μεγαλύτερο μεθοδολογικό του έργο *The Rules of Sociological Method* εκδόθηκε το 1895, ενώ το 1897 ακολούθησε η εμπειρική εφαρμογή αυτών των μεθόδων στη μελέτη του *Suicide*. Ο Durkheim θεωρούνταν πλέον μια από τις σημαντικότερες μορφές στο πεδίο της κοινωνιολογίας, παρά τις συνεχιζόμενες αμφισβητήσεις εκ μέρους των επικριτών του, τους οποίους προβλημάτιζε η απόρριψη των ψυχολογικών αιτιολογήσεων της κοινωνικής ζωής. Το 1896 κατείχε πλέον έδρα στο Πανεπιστήμιο του Μπορ-

ντό. Το 1902 τον κάλεσε το φημισμένο γαλλικό Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, ενώ το 1906 ανέλαβε καθηγητής της Επιστήμης της Εκπαίδευσης, τίτλος που άλλαξε το 1913 σε καθηγητή της επιστήμης της εκπαίδευσης και της κοινωνιολογίας. Το δεύτερο από τα δύο διασημότερα έργα του, το *The Elementary Forms of Religious Life*, εκδόθηκε το 1912.

Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς διαβάζοντας αυτό το βιβλίο, η επιρροή του Durkheim στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας υπήρξε τεράστια, αλλά δεν περιορίστηκε μόνο σε αυτό (Halls, 1996). Μέσα από το περιοδικό *L'Année Sociologique* που εξέδωσε το1898, ο Durkheim άσκησε σημαντική επιρροή και σε άλλα επιστημονικά πεδία. Παρά το ότι το περιοδικό περιλάμβανε πρωτότυπα άρθρα (συμπεριλαμβανομένου και ενός άρθρου του Georg Simmel σε πρώτη έκδοση), ήταν κατά κύριο λόγο μια συλλογή από κριτικές βιβλίων και βιβλιογραφικό υλικό. Πρόθεσή του ήταν να πολεμήσει τη διαδεδομένη άποψη που αντιμετώπιζε την κοινωνιολογία σαν κλάδο της φιλοσοφίας, αντιτάσσοντας τη «λαϊκή κοινωνιολογία της καθημερινότητας» (Heilbron, 2015:82-83).

Παρά το ότι ο Durkheim, ως εκδότης, επωμίστηκε τον κύριο όγκο της δουλειάς, ειδικά στις πρώτες εκδόσεις, στην πραγματικότητα επρόκειτο για ένα συνεργατικό εγχείρημα το οποίο έφερε κοντά λόγιους που είχαν σπουδάσει φιλοσοφία αλλά εργάζονταν με σκοπό την ανάπτυξη μιας ενδελεχούς επιστημονικής κοινωνιολογίας. Μέσω του περιοδικού, ο Durkheim προσπάθησε να δημιουργήσει μια ομάδα ομοϊδεατών λογίων, κάτι πολύ σημαντικό για την ανάπτυξη της επιστημονικής κοινωνιολογίας. Η ομάδα αυτή περιλάμβανε εξέχουσες μορφές της διανόησης, τους Celestin Bougle, Gaston Richard, Francois Simiand, Henri Hubert και τον ανιψιό τού Durkheim Marcel Mauss. Εργάζονταν σκληρά για τέσσερις ή και πέντε μήνες τον χρόνο. Η ενασχόληση με την κριτική βιβλίων και τη βιβλιογραφία, αν και σημαντική, ενοχλούσε τον Durkheim γιατί εμπόδιζε τόσο τον ίδιο όσο και τους νεότερους συνεργάτες του να προχωρήσουν το εξίσου σημαντικό κοινωνιολογικό τους έργο: «Αισθάνομαι υπεύθυνος για όλο αυτό και μου προκαλεί πολύ πόνο. Δεν μπορώ να σας περιγράψω πόσο επώδυνο το βρίσκω» (Fournier, 2007/2013:376).

Πλάι στον ανιψιό του Marcel Mauss –έναν πολλά υποσχόμενο συνεργάτη και μαθητή του– ήταν και ο γιος του André Durkheim, που είχε σπουδάσει γλωσσολογία. Στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ο André στάλθηκε στην πρώτη γραμμή, όπου και τραυματίστηκε. Στις 17 Δεκεμβρίου του 1915 υπέκυψε στα τραύματά του. Ο Durkheim προσπάθησε να φανεί δυνατός και να εξακολουθήσει να εργάζεται, αλλά πέθανε σύντομα μετά τον θάνατο του γιου του, στις 15 Νοεμβρίου του 1917. Πολλοί είπαν πως ο θάνατος του André ήταν αυτό που οδήγησε και τον ίδιο στον θάνατο. Ο Mauss έγραψε: «Ο θάνατος [του André] τον επηρέασε και ως πατέρα και ως διανοούμενο· ήταν αυτό που προκάλεσε τον θάνατο του Durkheim» (Mauss, όπως αναφέρεται στο Fournier, 2007/2013:722). Παρότι ο Durkheim ήταν από τότε διάσημος στους γαλλικούς κύκλους της διανόησης, το έργο του άρχισε να επηρεάζει σημαντικά την αμερικανική κοινωνιολογία μετά από 20 χρόνια, με τη δημοσίευση του Talcott Parsons *The Structure of Social Action* το 1937.

πωνε μια πειστική υπόθεση σχετικά με τη σημασία του επιστημονικού αντικειμένου της κοινωνιολογίας. Η βασική του θέση ήταν ότι η φύση και οι αλλαγές τέτοιων κοινωνικών γεγονότων μπορούν να εξηγήσουν τις διαφορές στα ποσοστά αυτοκτονιών. Για παράδειγμα, ένας πόλεμος ή μια οικονομική ύφεση θα προκαλούσε ένα γενικό αίσθημα κατάθλιψης, το οποίο με τη σειρά του θα οδηγούσε σε αύξηση των κρουσμάτων αυτοκτονίας.

Στο έργο *The Rules of Sociological Method* (1895/1982), ο Durkheim όρισε δύο κατηγορίες κοινωνικών γεγονότων – τα υλικά και τα άυλα. Παρότι ασχολήθηκε και με τα δύο, επικεντρώθηκε κυρίως στα *άυλα κοινωνικά γεγονότα* (όπως η κουλτούρα και οι κοινωνικοί θεσμοί), και όχι στα *υλικά κοινωνικά γεγονότα* (όπως η γραφειοκρατία και το δίκαιο). Το ενδιαφέρον του για τα άυλα κοινωνικά γεγονότα είναι ήδη εμφανές στο

πρώτο μείζον έργο του, με τίτλο *The Division of Labor in Society* (1893/1964), όπου και επικεντρώθηκε στη συγκριτική ανάλυση των παραγόντων που διατηρούν την κοινωνική συνοχή σε πρωτόγονες και σύγχρονες κοινωνίες. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, στις πρωτόγονες κοινωνίες, η κοινωνική συνοχή εξασφαλιζόταν από άυλα κυρίως κοινωνικά γεγονότα, και συγκεκριμένα από την ισχυρή κοινή αίσθηση περί ηθικής ή, για να χρησιμοποιήσουμε τον δικό του όρο, από μια ισχυρή *συλλογική συνείδηση*. Εξαιτίας, όμως, της περιπλοκότητας της σύγχρονης κοινωνίας, η επιρροή της συλλογικής συνείδησης υποβαθμίστηκε. Στον σύγχρονο κόσμο, η κοινωνική συνοχή επιτυγχάνεται κυρίως μέσω ενός περίπλοκου συστήματος καταμερισμού της εργασίας, που συνδέει τα άτομα μεταξύ τους σε σχέσεις αλληλεξάρτησης. Ωστόσο, ο Durkheim πίστευε ότι ο σύγχρονος καταμερισμός της εργασίας συνοδευόταν από πολλές «παθολογίες»· ήταν με άλλα λόγια ανεπαρκής μέθοδος διατήρησης της κοινωνικής συνοχής. Δεδομένης της συντηρητικής του κοινωνιολογίας, ο Durkheim δεν πίστευε ότι η απάντηση στα προβλήματα αυτά ήταν η επανάσταση. Αντιθέτως, τάχθηκε υπέρ μιας μεγάλης γκάμας μεταρρυθμίσεων, που θα μπορούσαν να «επιδιορθώσουν» το σύγχρονο σύστημα και να διατηρήσουν τη λειτουργικότητά του. Μολονότι αναγνώριζε την αδυναμία επιστροφής στην εποχή όπου κυριαρχούσε η ισχυρή συλλογική συνείδηση, πίστευε ότι η κοινή ηθική μπορούσε να ενισχυθεί στη σύγχρονη κοινωνία και ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν με τον τρόπο αυτό να αντιμετωπίσουν πιο αποτελεσματικά τις κοινωνικές παθογένειες.

Θρησκεία Στο μεταγενέστερο έργο του, τα άυλα κοινωνικά γεγονότα κατέχουν ακόμα πιο κεντρική θέση. Μάλιστα κατέληξε στη μελέτη του μεγαλύτερου ενδεχομένως άυλου κοινωνικού γεγονότος –της θρησκείας– στο τελευταίο σημαντικό έργο του, με τίτλο *The Elementary Forms of Religious Life* (1912/1965). Ο Durkheim εξέτασε τις πρωτόγονες κοινωνίες αναζητώντας τις ρίζες της θρησκείας. Πίστευε ότι θα ήταν ευκολότερο να εντοπίσει αυτές τις ρίζες στην απλή σχετικά πρωτόγονη κοινωνία απ' ό,τι στην περιπλοκότητα του σύγχρονου κόσμου. Αυτό που ανακάλυψε ήταν ότι πηγή της θρησκείας ήταν η ίδια η κοινωνία. Η κοινωνία ορίζει ορισμένα πράγματα ως ιερά και άλλα ως βέβηλα. Συγκεκριμένα, στη δική του έρευνα, η φυλή ήταν η πηγή μιας πρωτόγονης μορφής θρησκείας, του *τοτεμισμού*, που θεοποιεί πράγματα όπως τα φυτά και τα ζώα. Ερμήνευσε δε τον τοτεμισμό ως ένα συγκεκριμένο είδος άυλου κοινωνικού γεγονότος, μια μορφή της συλλογικής συνείδησης. Εντέλει, ο Durkheim υποστήριξε ότι κοινωνία και θρησκεία (ή, γενικότερα, η συλλογική συνείδηση) ήταν ένα και το αυτό. Η θρησκεία ήταν η έκφραση της κοινωνίας με τη μορφή ενός άυλου κοινωνικού γεγονότος. Κατά μια έννοια, λοιπόν, ο Durkheim θεοποιεί την ίδια την κοινωνία και τα σημαντικότερα δημιουργήματά της. Είναι σαφές ότι, θεοποιώντας την κοινωνία, ο Durkheim υιοθετεί μια ιδιαίτερα συντηρητική στάση: κανείς δεν πρέπει να επιθυμεί την ανατροπή μιας θεότητας *ή* της κοινωνικής της προέλευσης. Αυτά τα βιβλία και άλλα σημαντικά έργα βοήθησαν στη διαμόρφωση ενός διακριτού κοινωνιολογικού πεδίου στον ακαδημαϊκό κόσμο στη Γαλλία της αλλαγής του αιώνα και έδωσαν στον Durkheim την κυρίαρχη θέση σε αυτό το αναπτυσσόμενο επιστημονικό πεδίο. Το 1898, ο Durkheim δημιούργησε

ένα επιστημονικό περιοδικό αφιερωμένο στην κοινωνιολογία υπό τον τίτλο *L'Année sociologique* (Besnard, 1983), το οποίο έγινε μια σημαντική δύναμη στην ανάπτυξη και διάδοση των κοινωνιολογικών ιδεών. Ο Durkeim είχε την πρόθεση να υποστηρίζει την ανάπτυξη της κοινωνιολογίας και χρησιμοποίησε το περιοδικό αυτό ως επίκεντρο για τη δημιουργία μιας ομάδας μαθητών. Αργότερα θα μπορούσαν να εκτείνουν τις ιδέες τους και να τις μεταφέρουν αλλού και στη μελέτη άλλων πτυχών του κοινωνικού κόσμου (για παράδειγμα, στην κοινωνιολογία του δικαίου και στην κοινωνιολογία της πόλης· Besnard, 1983:1). Το 1910, ο Durkheim είχε ιδρύσει πλέον ένα ισχυρό κέντρο της κοινωνιολογίας στη Γαλλία και η ακαδημαϊκή θεσμοθέτηση της κοινωνιολογίας βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη στη χώρα αυτή (Heilbron, 1995).

Η ανάπτυξη της γερμανικής κοινωνιολογίας

Ενώ η πρώτη περίοδος της γαλλικής κοινωνιολογίας ακολουθεί σχετικά ομαλή πορεία, που ξεκινά από τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση για να περάσει στο στάδιο της συντηρητικής αντίδρασης και τη διατύπωση των σημαντικών ιδεών του Tocqueville, του Saint-Simon, του Comte και του Durkheim, η γερμανική κοινωνιολογία ήταν εξαρχής κερματισμένη. Διάσπαση επήλθε μεταξύ του Marx και των υποστηρικτών του, που παρέμεναν στις παρυφές της κοινωνιολογίας, από τη μια μεριά, και των πρώτων γιγάντων του κυρίως ρεύματος της γερμανικής κοινωνιολογίας, του Max Weber και του Georg Simmel.[5] Ωστόσο, μολονότι η μαρξιστική θεωρία κρίθηκε ως μη αποδεκτή, οι ιδέες της εμφιλοχώρησαν με διάφορους θετικούς και αρνητικούς τρόπους στο κύριο ρεύμα της γερμανικής κοινωνιολογίας.

Οι ρίζες και η φύση των θεωριών του Karl Marx (1818-1883)

Η σημαντικότερη πνευματική επιρροή στον Karl Marx ήταν ο γερμανός φιλόσοφος G. W. F. Hegel (1770-1831).

Hegel Σύμφωνα με τον Terence Ball,

> είναι δύσκολο να αντιληφθούμε το μέτρο στο οποίο ο Hegel κυριάρχησε στη γερμανική σκέψη στο δεύτερο τέταρτο του 19ου αιώνα. Σε μεγάλο βαθμό, εντός του πλαισίου της δικής του φιλοσοφίας οι καλλιεργημένοι Γερμανοί –περιλαμβανομένου του νεαρού Marx– συζητούσαν για την ιστορία, την πολιτική και τον πολιτισμό. (1991:25)

Η φοίτηση του Marx στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου καθορίστηκε από τις ιδέες του Hegel καθώς και από τη διάσπαση των οπαδών του μετά τον θάνατό του. Οι «παλαιοί εγελιανοί» συνέχιζαν να υποστηρίζουν τις ιδέες του δασκάλου τους, ενώ οι «νέοι εγελιανοί», μολονότι εξακολουθούσαν να εργάζονται στο πλαίσιο της εγελιανής παράδοσης, ασκούσαν κριτική σε πολλές πτυχές του φιλοσοφικού του συστήματος.

Δύο ιδέες απηχούν την ουσία της εγελιανής φιλοσοφίας – η διαλεκτική και ο ιδεαλισμός (Beamish, 2007a· Hegel, 1807/1967, 1821/1967). Η *διαλεκτική* είναι τόσο τρόπος σκέψης για τον κόσμο όσο και εικόνα του κόσμου. Ως τρόπος σκέψης, δίνει έμφαση στη σημασία των διαδικασιών, των σχέσεων, της δυναμικής, των συγκρούσεων και των αντιφάσεων – πρόκειται για μια δυναμική, και όχι στατική, κοσμοθεωρία. Σύμφωνα με τη διαλεκτική, ο κόσμος δεν αποτελείται από στατικές δομές αλλά από διαδικασίες, σχέσεις, δυναμική, συγκρούσεις και αντιφάσεις. Μολονότι η διαλεκτική εν γένει συνδέεται με τον Hegel, είναι βέβαιο ότι προϋπήρχε εκείνου στη φιλοσοφία. Ο Marx, που εκπαιδεύθηκε στην εγελιανή παράδοση, αποδεχόταν τη σημασία της διαλεκτικής. Ωστόσο επέκρινε ορισμένες πτυχές του τρόπου με τον οποίο τη χρησιμοποιούσε ο Hegel. Για παράδειγμα, ο Hegel εφάρμοζε τη διαλεκτική μόνο στο πεδίο των ιδεών, ενώ ο Marx πίστευε ότι έβρισκε εφαρμογή στις περισσότερο υλικές πτυχές της ζωής, όπως η οικονομία.

Ο Hegel συνδέεται επίσης με τη φιλοσοφία του *ιδεαλισμού* (Kleiner, 2005), που δίνει προτεραιότητα στον νου και τις ιδέες έναντι του υλικού κόσμου. Ο κοινωνικός ορισμός του φυσικού και του υλικού κόσμου έχει μεγαλύτερη σημασία από τους δύο αυτούς κόσμους καθαυτούς. Στην ακραία μορφή του, ο ιδεαλισμός αξιώνει πως υπάρχουν μόνο ο νους και οι ψυχολογικές κατασκευές. Ορισμένοι ιδεαλιστές πίστευαν ότι οι νοητικές διεργασίες τους θα παρέμεναν οι ίδιες ακόμη και αν ο φυσικός και ο κοινωνικός κόσμος έπαυαν να υφίστανται. Οι ιδεαλιστές δεν δίνουν έμφαση μόνο στις νοητικές διεργασίες αλλά και στις ιδέες που αυτές παράγουν. Ο Hegel έδινε μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη αυτών των ιδεών, και ιδιαίτερα σε αυτό που ονόμαζε «πνεύμα» της κοινωνίας.

Μάλιστα, ο Hegel διατύπωσε ένα είδος εξελικτικής θεωρίας του κόσμου, διατυπωμένης με ιδεαλιστικούς όρους. Αρχικά, οι άνθρωποι διέθεταν μόνο την ικανότητα να αποκτούν αισθητηριακή αντίληψη του κόσμου που τους περιβάλλει. Μπορούσαν να κατανοήσουν πράγματα που έβλεπαν με τα μάτια τους, τα οποία οσφραίνονταν και αισθάνονταν στον κοινωνικό και φυσικό κόσμο. Αργότερα απέκτησαν την ικανότητα να έχουν συνείδηση και αυτοαντίληψη. Χάρη σε αυτή την αυτογνωσία και αυτοαντίληψη, οι άνθρωποι άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι μπορούν να προοδεύσουν. Στη διαλεκτική προσέγγιση του Hegel, οι άνθρωποι αντιπαραβάλλουν αυτό που είναι προς αυτό που θεωρούν ότι θα μπορούσαν να γίνουν. Η λύση αυτής της αντίφασης έρχεται με την ανάπτυξη της ατομικής συνείδησης για τη θέση τού κάθε ανθρώπου στο ευρύτερο πνεύμα της κοινωνίας. Οι άνθρωποι εντέλει συνειδητοποιούν ότι η ολοκλήρωσή τους εξαρτάται από την ανάπτυξη και διεύρυνση του πνεύματος της κοινωνίας συνολικά. Ως εκ τούτου, τα άτομα στο σχήμα του Hegel εξελίσσονται, περνώντας από την αντίληψη των πραγμάτων στην αντίληψη του εαυτού και τελικά στην αντίληψη της θέσης τους στην ευρύτερη τάξη πραγμάτων.

Ο Hegel διατύπωσε λοιπόν μια γενική θεωρία για την εξέλιξη του κόσμου. Πρόκειται για μια υποκειμενική θεωρία, όπου η αλλαγή συντελείται στο επίπεδο της συνείδησης. Η αλλαγή συντελείται όμως σε μεγάλο βαθμό πέρα από τον έλεγχο των δρώντων. Οι δρώντες υποβαθμίζονται σε απλά οχήματα, τα οποία συνεπαίρνει η αναπόδραστη εξέλιξη της συνείδησης.

KARL MARX

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Print Collector / Hulton Archive / Getty Images

Ο Karl Marx γεννήθηκε στην πόλη Τρίερ της Πρωσίας στις 5 Μαΐου του 1818 (Antonio, 2011· Beilharz, 2005e). Ο πατέρας του ήταν δικηγόρος και εξασφάλισε στην οικογένειά του ένα τυπικό μεσοαστικό επίπεδο ζωής. Και οι δύο γονείς του προέρχονταν από ραβινικές οικογένειες, ωστόσο για επαγγελματικούς λόγους ο πατέρας του είχε ασπαστεί τον λουθηρανισμό όταν ο Karl ήταν ακόμα παιδί. Το 1841, ο Marx έλαβε το διδακτορικό του στη φιλοσοφία από το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, που ήταν βαθύτατα επηρεασμένο από τον Hegel και τους νέους εγελιανούς, οι οποίοι υποστήριζαν, αν και με κριτικό βλέμμα, τον δάσκαλό τους. Το διδακτορικό του Marx ήταν μια άνευρη φιλοσοφική διατριβή, όπου όμως διαφαίνονται στοιχεία πολλών από τις μεταγενέστερες ιδέες του. Μετά την αποφοίτησή του άρχισε να αρθρογραφεί σε μια φιλελεύθερη-ριζοσπαστική εφημερίδα και μέσα σε 10 μήνες ανέλαβε αρχισυντάκτης. Ωστόσο, λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων, η κυβέρνηση διέταξε λίγο αργότερα το κλείσιμο της εφημερίδας. Οι πρώτες πραγματείες που δημοσιεύθηκαν αυτή την περίοδο αρχίζουν να αντανακλούν πολλές από τις θέσεις που θα καθοδηγούσαν τον Marx σε ολόκληρη τη ζωή του. Συναντάμε παντού στοιχεία δημοκρατικών αρχών, ουμανισμού και νεανικού ιδεαλισμού. Απέρριπτε την αφηρημένη φύση της εγελιανής φιλοσοφίας, τις αφελείς φαντασιώσεις των ουτοπιστών κομμουνιστών και όσων ακτιβιστών προέτρεπαν σε πρόωρη κατά τον ίδιο ανάληψη πολιτικής δράσης. Απορρίπτοντας αυτούς τους ακτιβιστές, ο Marx έθεσε τα θεμέλια για το δικό του μεγάλο έργο ζωής:

> Τα πρακτικά εγχειρήματα, ακόμα και τα μαζικά, μπορούν να αντιμετωπιστούν με ένα κανόνι μόλις γίνουν επικίνδυνα, όμως οι ιδέες που έχουν υπερνικήσει τον νου μας και κατακτήσει τις πεποιθήσεις μας –ιδέες που έχουν συνεπάρει με τη λογική τους τη συνείδησή μας– είναι αλυσίδες από τις οποίες δεν μπορεί κανείς να απελευθερωθεί χωρίς να ραγίσει την καρδιά του· είναι δαίμονες που μπορούν να νικηθούν μόνο εάν υποταχθούμε σε αυτούς. (Marx, 1842/1977:20)

Ο Marx παντρεύτηκε το 1843 και λίγο μετά υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη Γερμανία για την πιο φιλελεύθερη ατμόσφαιρα του Παρισιού. Εκεί συνέχισε να ασχολείται με τις ιδέες του Hegel και των υποστηρικτών του, ωστόσο ήρθε σε επαφή και με δύο νέα σύνολα ιδεών – τον γαλλικό σοσιαλισμό και την αγγλική πολιτική οικονομία. Η μοναδικότητα με την οποία συνδύασε τον εγελιανισμό, τον σοσιαλισμό και την πολιτική οικονομία διαμόρφωσε τον πνευματικό του προσανατολισμό. Καθοριστική σημασία είχε επίσης η γνωριμία του με τον άνθρωπο που θα εξελισσόταν σε παντοτινό φίλο, ευεργέτη και συνεργάτη του – τον Friedrich Engels (Carver, 1983). Γιος βιομηχάνου της κλωστοϋφαντουργίας, ο Engels είχε ασπαστεί τον σοσιαλισμό και ασκούσε κριτική στις συνθήκες ζωής της εργατικής τάξης. Μεγάλο μέρος της συμπάθειας που δείχνει ο Marx για τη δυστυχία της εργατικής τάξης οφείλεται στην επαφή του με τον Engels και τις ιδέες του. Το 1844, οι Engels και Marx είχαν μια μακρά συζήτηση σε ένα διάσημο καφέ του Παρισιού και έθεσαν τα θεμέλια για μια συνεργασία που θα διαρκούσε σε ολόκληρη τη ζωή τους. Αναφερόμενος σε εκείνη τη συνομιλία, ο Engels είχε πει: «Η πλήρης ταύτιση των απόψεών μας σε όλα τα θεωρητικά ζητήματα ήταν εμφανής [...] το κοινό μας έργο ξεκινά από τότε» (McLellan, 1973:131). Τον επόμενο χρόνο, ο Engels δημοσίευσε ένα αξιοσημείωτο έργο, το *The Condition of the Working Class in England*. Κατά την ίδια περίοδο, ο Marx συνέγραψε μια σειρά από δυσνόητα έργα (πολλά δεν εκδόθηκαν όσο ζούσε), περιλαμβανομένων των *The Holy Family* (1845/1956) και *The German Ideology* (1845-1846/1970), και τα δύο σε συνεργασία με τον Engels. Συνέγραψε όμως και το βιβλίο *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844* (1932/1964), όπου διαφαίνεται πιο ξεκάθαρα η αυξανόμενη προσήλωσή του στο πεδίο της οικονομίας.

Παρότι ο Marx και ο Engels είχαν κοινό θεωρητικό προσανατολισμό, υπάρχουν και πολλές διαφορές μεταξύ τους. Ο Marx είχε την τάση να θεωρητικολογεί, ήταν ένας άτακτος στοχαστής και ιδιαίτερα αφοσιωμένος στην οικογένειά του. Ο Engels ήταν ένας πρακτικός στοχαστής, ένας τακτικός και οργανωμένος επιχειρηματίας και δεν πίστευε στον θεσμό της οικογένειας. Παρ' όλες τις διαφορές τους, ο Marx και ο Engels ανέπτυξαν πολύ στενή σχέση και συνέγραψαν από κοινού βιβλία και άρθρα, ενώ συνεργάστηκαν σε ριζοσπαστικές οργανώσεις. Ο Engels μάλιστα παρείχε διά βίου οικονομική υποστήριξη στον Marx, προκειμένου να του επιτρέψει να αφιερωθεί στις πνευματικές και πολιτικές του ενασχολήσεις.

Παρά τη σύνδεση των ονομάτων τους, ο Engels ξεκαθάριζε ότι ο ίδιος ήταν ο κατώτερος εταίρος:

> Ο Marx θα μπορούσε κάλλιστα να τα έχει καταφέρει και χωρίς εμένα. Όσα πέτυχε εκείνος εγώ δεν θα μπορούσα να τα πετύχω. Ο Marx στεκόταν ψηλότερα, έβλεπε μακρύτερα και είχε ευρύτερη και οξύτερη αντίληψη από τους υπολοίπους μας. Ο Marx ήταν μια ιδιοφυΐα. (Engels, όπως αναφέρεται στο McLellan, 1973:131-132).

Μάλιστα, πολλοί πιστεύουν ότι ο Engels αδυνατούσε να κατανοήσει πολλά από τα «λεπτά σημεία» του έργου του Marx (C. Smith, 1997). Μετά τον θάνατο του Marx, ο Engels εξελίχθηκε σε κορυφαίο εκπρόσωπο της μαρξιστικής θεωρίας. Μάλιστα, την αλλοίωσε και την υπεραπλούστευσε με πολλούς τρόπους, αν και παρέμεινε πιστός στον πολιτικό προσανατολισμό που είχαν συναποφασίσει με τον Marx.

Καθώς ορισμένα από τα γραπτά του είχαν προκαλέσει αναστάτωση στην πρωσική κυβέρνηση, η κυβέρνηση της Γαλλίας (κατόπιν απαίτησης των Πρώσων) απέλασε τον Marx το 1845. Ο Marx έφυγε τότε για τις Βρυξέλλες. Ο ριζοσπαστισμός του μεγάλωνε, ενώ είχε γίνει ενεργό μέλος του διεθνούς επαναστατικού κινήματος. Συνδέθηκε με την Κομμουνιστική Λίγκα, ενώ του ζητήθηκε να συγγράψει ένα κείμενο (μαζί με τον Engels) που θα διατύπωνε τους στόχους και τις θέσεις της. Το αποτέλεσμα ήταν το *Communist Manifesto of 1848* (1848/1948), ένα έργο γεμάτο πασίγνωστα πολιτικά συνθήματα (για παράδειγμα, «Εργάτες όλου του κόσμου, ενωθείτε!»).

Το 1849, ο Marx μετακόμισε στο Λονδίνο και, υπό το φως της αποτυχίας των πολιτικών επαναστάσεων του 1848, άρχισε να αποσύρεται από την επαναστατική δράση και να στρέφεται στην πιο επισταμένη και αναλυτική έρευνα των λειτουργιών του καπιταλιστικού συστήματος. Το 1852 ξεκίνησε τις περίφημες μελέτες του στο Βρετανικό Μουσείο για τις εργασιακές συνθήκες στον καπιταλισμό. Οι μελέτες αυτές κατέληξαν στους τρεις τόμους του *Capital*, ο πρώτος εκ των οποίων εκδόθηκε το 1867 – οι δύο άλλοι εκδόθηκαν μετά τον θάνατό του. Όλο αυτό το διάστημα ζούσε μέσα στη φτώχεια, καταφέρνοντας μόλις και μετά βίας να επιβιώνει χάρη στο μικρό εισόδημα που εξασφάλιζε από τα γραπτά του και την οικονομική υποστήριξη του Engels. Το 1864, ο Marx επανήλθε στην πολιτική δραστηριότητα εντασσόμενος στη Σοσιαλιστική Διεθνή, ένα διεθνές εργατικό κίνημα. Σύντομα αναδείχθηκε σε ηγετική μορφή του κινήματος και αφιέρωσε πολλά χρόνια σε αυτό. Άρχισε να γίνεται γνωστός τόσο ως ηγέτης της Διεθνούς όσο και ως συγγραφέας του *Capital*. Ωστόσο, η διάλυση της Διεθνούς το 1876, η αποτυχία διαφόρων επαναστατικών κινημάτων και τα προβλήματα υγείας του είχαν αρνητικό αντίκτυπο στον Marx. Η γυναίκα του πέθανε το 1881, μια τους κόρη το 1882 και ο ίδιος ο Marx στις 14 Μαρτίου του 1883.

Feuerbach Ο Ludwig Feuerbach (1804-1872) ήταν ένας σημαντικός μεταβατικός στοχαστής ανάμεσα στον Hegel και τον Marx (Staples, 2007). Ανήκοντας στους νέους εγελιανούς, άσκησε κριτική στον Hegel, μεταξύ άλλων για την υπερβολική έμφαση που έδινε στη συνείδηση και στο πνεύμα της κοινωνίας. Έχοντας ασπαστεί την υλιστική φιλοσοφία, ο Feuerbach υποστήριξε ότι πρέπει να περάσουμε από τον υποκειμενικό ιδεαλισμό του Hegel σε μια κατεύθυνση που θα δίνει έμφαση όχι στις ιδέες αλλά στην υλι-

κή πραγματικότητα που βιώνουν οι πραγματικοί άνθρωποι. Στην κριτική του στον Hegel, ο Feuerbach εστίασε στη θρησκεία. Κατά τον Feuerbach, ο Θεός αποτελεί απλώς προβολή της ανθρώπινης ουσίας σε μια απρόσωπη δύναμη. Οι άνθρωποι θέτουν τον Θεό πέρα και πάνω από τους ίδιους και αποξενώνονται από εκείνον, αποδίδοντάς του μια σειρά από θετικές ιδιότητες (τέλειος, παντοδύναμος και αναμάρτητος), ενώ ταυτόχρονα υποβιβάζουν τους εαυτούς τους σε ατελή, αδύναμα και αμαρτωλά όντα. Ο Feuerbach υποστήριξε ότι αυτού του είδους η θρησκεία πρέπει να ξεπεραστεί και ότι η διάψευσή της μπορεί να διευκολυνθεί από την υλιστική φιλοσοφία, η οποία προτάσσει τον άνθρωπο (και όχι τη θρησκεία) ως υπέρτατο αγαθό – ως αυτοσκοπό. Πραγματικοί άνθρωποι, και όχι αφηρημένες ιδέες όπως η θρησκεία, θεοποιούνται στην υλιστική φιλοσοφία.

Marx, Hegel και Feuerbach Ο Marx επηρεάστηκε από τους Hegel και Feuerbach και ταυτόχρονα τους επέκρινε. Μετά τον Feuerbach, επέκρινε και ο ίδιος την προσήλωση του Hegel στην ιδεαλιστική φιλοσοφία. Ο Marx πήρε αυτή τη θέση όχι μόνο επειδή είχε υιοθετήσει έναν υλιστικό προσανατολισμό αλλά και λόγω του ενδιαφέροντος που έτρεφε για τις πρακτικές δραστηριότητες. Τα κοινωνικά γεγονότα, όπως ο πλούτος και το κράτος, αντιμετωπίζονται από τον Hegel μάλλον ως ιδέες παρά ως πραγματικές υλικές οντότητες. Ακόμα και στη μελέτη μιας κατά τα φαινόμενα υλικής διαδικασίας όπως η εργασία, ο Hegel εξέταζε μόνο την αφηρημένη, πνευματική διάστασή της. Το ενδιαφέρον του Hegel απέχει πολύ από το ενδιαφέρον του Marx για την εργασία των πραγματικών, ενσυνείδητων ανθρώπων. Κατά τον Marx, λοιπόν, ο Hegel ανέλυε τα λάθος ζητήματα. Επιπλέον, ο Marx πίστευε ότι ο ιδεαλισμός του Hegel οδηγούσε σε έναν ιδιαίτερα συντηρητικό πολιτικό προσανατολισμό. Για τον Hegel, η διαδικασία της εξέλιξης του κόσμου πραγματοποιείται πέρα από τον έλεγχο και τη δράση των ανθρώπων. Εφόσον λοιπόν οι άνθρωποι κινούνταν προς τη διεύρυνση της συνείδησής τους για τον κόσμο όπως θα μπορούσε να είναι, κάθε επαναστατική αλλαγή ήταν περιττή· η εξέλιξη ήδη συντελούνταν και ακολουθούσε την «επιθυμητή» κατεύθυνση.

Ο Marx υιοθέτησε πολύ διαφορετική θέση, υποστηρίζοντας ότι τα προβλήματα της σύγχρονης ζωής μπορούν να αποδοθούν σε πραγματικά υλικά αίτια (για παράδειγμα, στις δομές του καπιταλισμού) και ότι κατά συνέπεια οι λύσεις μπορούν να έρθουν μόνο μέσα από την ανατροπή των δομών και τη μαζική δράση (Marx και Engels, 1845/1956:254). Ενώ ο Hegel «στήριξε τον κόσμο στο κεφάλι του», δίνοντας έμφαση στη συνείδηση και όχι στον υλικό κόσμο, ο Marx εδραίωσε τη δική του διαλεκτική σε υλικά θεμέλια.

Ο Marx επικροτούσε από πολλές απόψεις την κριτική του Feuerbach στον Hegel (για παράδειγμα, τον υλισμό του και την απόρριψη της αφηρημένης φύσης της θεωρίας του Hegel), ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν τον ικανοποιούσε απόλυτα η θέση του Feuerbach (Thomson, 1994). Καταρχάς, διότι ο Feuerbach έδινε έμφαση στον κόσμο της θρησκείας, ενώ ο Marx πίστευε ότι πρέπει να αναλυθεί συνολικά το κοινωνικό σύστημα, και δη η οικονομία. Ενώ λοιπόν αποδεχόταν τον υλισμό του Feuerbach, πίστευε ότι η προσέγγισή του ήταν υπερβολική, μονοδιάστατη και μη διαλεκτική. Ο Feuerbach είχε

αποτύχει να εφαρμόσει τη σημαντικότερη συμβολή του Hegel, τη διαλεκτική, στον υλιστικό προσανατολισμό του, ιδιαίτερα όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους και τον υλικό κόσμο. Τέλος, ο Marx υποστήριξε ότι ο Feuerbach, όπως οι περισσότεροι φιλόσοφοι, υποτιμούσε την *πράξη* –την πρακτική δραστηριότητα–, και πιο συγκεκριμένα την επαναστατική δραστηριότητα (Wortmann, 2007). Όπως το έθεσε ο Marx: «Οι φιλόσοφοι έχουν απλώς *ερμηνεύσει* τον κόσμο με διάφορους τρόπους· στόχος ωστόσο είναι να *αλλάξουμε* τον κόσμο» (όπως αναφέρεται στο Tucker, 1970:109).

Ο Marx εξήγαγε τα δύο σημαντικότερα, κατ' αυτόν, στοιχεία από τις θεωρίες των δύο στοχαστών –τη διαλεκτική του Hegel και τον υλισμό του Feuerbach– και τα ενσωμάτωσε στη δική του φιλοσοφική θέση, τον *διαλεκτικό υλισμό*,[6] ο οποίος εστιάζει στις διαλεκτικές σχέσεις εντός του υλικού κόσμου.

Πολιτική οικονομία Ο υλισμός του Marx και η επακόλουθη έμφασή του στον τομέα της οικονομίας τον οδήγησαν μάλλον φυσιολογικά στο έργο μιας ομάδας *πολιτικών οικονομολόγων* (όπως οι Adam Smith και David Ricardo· Howard και King, 2005). Ο Marx ασπάστηκε πολλές από τις θέσεις τους. Επιδοκίμασε, για παράδειγμα, τη βασική τους πρόταση, ότι η εργασία είναι η πηγή όλου του πλούτου. Έτσι έφτασε στη δική του *εργασιακή θεωρία της αξίας*, όπου υποστηρίζει ότι το κέρδος του καπιταλιστή βασίζεται στην εκμετάλλευση του εργαζομένου. Οι καπιταλιστές χρησιμοποιούσαν το μάλλον απλό τέχνασμα να πληρώνουν τους εργαζομένους λιγότερο από αυτό που δικαιούνται, καθώς η αμοιβή τους υπολείπεται της αξίας του προϊόντος που παράγουν σε δεδομένο χρόνο εργασίας. Αυτή η *υπεραξία* (surplus value), την οποία αποσπά και επανεπενδύει ο καπιταλιστής, ήταν η βάση ολόκληρου του καπιταλιστικού συστήματος. Το καπιταλιστικό σύστημα αναπτύχθηκε αυξάνοντας όλο και περισσότερο το επίπεδο εκμετάλλευσης των εργαζομένων (και κατά συνέπεια το ύψος της αποσπώμενης υπεραξίας), επενδύοντας στη συνέχεια τα κέρδη στην περαιτέρω επέκταση του συστήματος.

Ο Marx επηρεάστηκε επίσης από την περιγραφή που έδωσαν οι πολιτικοί οικονομολόγοι για τις φρικαλεότητες του καπιταλιστικού συστήματος και την εκμετάλλευση των εργαζομένων. Παρότι όμως περιέγραφαν τα δεινά του καπιταλισμού, ο Marx ασκούσε κριτική στους πολιτικούς οικονομολόγους, επειδή θεωρούσαν ότι τα δεινά αυτά είναι αναπόφευκτα συστατικά στοιχεία του καπιταλισμού. Ο Marx καταδίκαζε τη γενική αποδοχή του καπιταλισμού από την πλευρά τους και τον τρόπο με τον οποίο παρακινούσαν τους ανθρώπους να εργάζονται για να κατακτήσουν την οικονομική επιτυχία εντός του συστήματος. Κατηγόρησε επίσης τους πολιτικούς οικονομολόγους ότι δεν κατόρθωσαν να εντοπίσουν την εγγενή σύγκρουση μεταξύ καπιταλιστών και εργαζομένων και ότι αρνούνταν να αναγνωρίσουν την ανάγκη ριζοσπαστικής αλλαγής της οικονομικής τάξης πραγμάτων. Αυτή η συντηρητική προσέγγιση των οικονομικών ήταν δύσκολο να γίνει αποδεκτή από τον Marx, δεδομένης της προσήλωσής του στην επαναστατική μετάβαση από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό.

Ο Marx και η κοινωνιολογία Ο Marx δεν ήταν κοινωνιολόγος ούτε θεωρούσε εαυτόν κοινωνιολόγο. Μολονότι το έργο του είναι υπερβολικά ευρύ για να μπορεί να του απο-

δοθεί ο χαρακτηρισμός *κοινωνιολογία*, μπορούμε να εντοπίσουμε σε αυτό μια κοινωνιολογική θεωρία. Εξαρχής υπήρξαν στοχαστές που επηρεάστηκαν βαθιά από τον Marx και, στην Ευρώπη ειδικά, εξακολουθεί να υφίσταται ένα ρεύμα μαρξιστικής κοινωνιολογίας. Ωστόσο, για την πλειοψηφία των πρώτων κοινωνιολόγων, το έργο του ήταν μια αρνητική δύναμη και μπορούσε να λειτουργήσει ως αντι-υπόδειγμα για τη διαμόρφωση της δικής τους κοινωνιολογίας. Μέχρι πολύ πρόσφατα, η κοινωνιολογική θεωρία, ειδικά στην Αμερική, χαρακτηριζόταν είτε από εχθρότητα προς τη μαρξιστική θεωρία είτε από άγνοια αυτής. Όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 4, αυτό έχει αλλάξει δραματικά, η αντίδραση, ωστόσο, στο έργο του Marx συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση μεγάλου μέρους της κοινωνιολογικής θεωρίας (Gurney, 1981).

Ο βασικός λόγος της απόρριψης του Marx ήταν ιδεολογικός. Πολλοί από τους πρώτους θεωρητικούς της κοινωνιολογίας ήταν κληρονόμοι της συντηρητικής αντίδρασης στους κλυδωνισμούς του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Ήταν εμφανές πως αντιμετώπιζαν με φόβο και μίσος τις ριζοσπαστικές ιδέες του Marx και τις ριζοσπαστικές κοινωνικές μεταβολές που ευαγγελιζόταν και επεδίωκε να επιφέρει στην κοινωνική ζωή. Τον απέρριπταν ως ιδεολόγο και υποστήριζαν ότι δεν ήταν σοβαρός θεωρητικός της κοινωνιολογίας. Η ιδεολογία από μόνη της δεν αρκεί όμως για να εξηγήσει την απόρριψη του Marx, δεδομένου ότι και το έργο των Comte, Durkheim και άλλων συντηρητικών στοχαστών ήταν επίσης έντονα ιδεολογικό. Ήταν η φύση της ιδεολογίας του και όχι η ύπαρξη ιδεολογικού περιεχομένου καθαυτή που προκαλούσε την αντίδραση πολλών θεωρητικών της κοινωνιολογίας, οι οποίοι ήταν πρόθυμοι να ασπαστούν τη συντηρητική ιδεολογία, τυλιγμένη έστω σε έναν μανδύα κοινωνιολογικής θεωρίας – δεν συνέβαινε όμως το ίδιο για τη ριζοσπαστική ιδεολογία του Marx και των οπαδών του.

Υπήρχαν φυσικά και άλλοι λόγοι για τους οποίους ο Marx δεν ήταν αποδεκτός από πολλούς θεωρητικούς της πρώτης περιόδου. Καταρχάς, έμοιαζε περισσότερο οικονομολόγος παρά κοινωνιολόγος. Παρότι οι πρώτοι κοινωνιολόγοι ασφαλώς αναγνώριζαν τη σημασία της οικονομίας, υποστήριζαν πως αποτελούσε μια μόνο από τις πολλές συνιστώσες του κοινωνικού βίου.

Ένας άλλος λόγος για αυτή την αρχική απόρριψη του Marx ήταν η φύση των ενδιαφερόντων του. Ενώ οι πρώτοι κοινωνιολόγοι αντέδρασαν στην αναρχία που προκάλεσαν ο Διαφωτισμός, η Γαλλική Επανάσταση και, αργότερα, η βιομηχανική επανάσταση, ο Marx ουδέποτε θορυβήθηκε από αυτές τις αναταραχές – ή από την οποιαδήποτε αναταραχή. Αυτό που τον απασχολούσε ιδιαίτερα ήταν η καταπιεστική φύση του καπιταλιστικού συστήματος, όπως αυτό διαμορφωνόταν κατά τη βιομηχανική επανάσταση. Ο Marx ήθελε να διατυπώσει μια θεωρία που να ερμηνεύει την καταπίεση και να συμβάλλει στην ανατροπή του συστήματος. Επίκεντρο του ενδιαφέροντός του ήταν η επανάσταση, γεγονός που ερχόταν σε σύγκρουση με το συντηρητικό ενδιαφέρον για τις μεταρρυθμίσεις και την εύτακτη μεταβολή.

Μια άλλη αξιοσημείωτη διαφορά έχει να κάνει με τις διαφορετικές φιλοσοφικές ρίζες της θεωρίας του Marx και της συντηρητικής κοινωνιολογικής θεωρίας. Οι περισσότεροι από τους συντηρητικούς θεωρητικούς είχαν επηρεαστεί έντονα από τη φιλοσοφία του Immanuel Kant. Ένα αποτέλεσμα αυτής της επιρροής ήταν ότι σκέφτονταν

με γραμμικούς όρους αιτίου-αιτιατού. Αντίθετα, ο Marx επηρεάστηκε κυρίως, όπως είδαμε, από τον Hegel, που διατύπωσε διαλεκτική και όχι αιτιοκρατική θέση. Μεταξύ των άλλων, η διαλεκτική μάς εναρμονίζει με τις διαρκείς συνέπειες της αλληλεπίδρασης των κοινωνικών δυνάμεων.

Η θεωρία του Marx Αν και πρόκειται για υπεραπλούστευση, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Marx διατύπωσε μια θεωρία για την καπιταλιστική κοινωνία βασισμένη στην αντίληψή του για τη θεμελιώδη φύση των ανθρώπων. Ο Marx πίστευε ότι οι άνθρωποι είναι κατά βάση παραγωγικά όντα – με άλλα λόγια, προκειμένου να επιβιώσουν, είναι υποχρεωμένοι να εκμεταλλευτούν και να συνεργαστούν με τη φύση. Μέσω της εργασίας τους παράγουν τρόφιμα, ρούχα και εργαλεία και εξασφαλίζουν στέγη και τα άλλα χρειώδη. Η παραγωγικότητα είναι ένας απόλυτα φυσικός τρόπος με τον οποίο εκφράζουν τις βασικές δημιουργικές τους παρορμήσεις. Επιπλέον, οι παρορμήσεις αυτές εκφράζονται σε αρμονία με τους άλλους ανθρώπους – με άλλα λόγια, οι άνθρωποι είναι φύσει κοινωνικά όντα. Είναι υποχρεωμένοι να συνεργάζονται για να παράγουν όσα χρειάζονται για να επιβιώνουν.

Σε ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπου, αυτή η φυσική διαδικασία έχει αλλοιωθεί, αρχικά από τις δυσμενείς συνθήκες της πρωτόγονης κοινωνίας και αργότερα από τις δομικές διευθετήσεις που θέσπισαν οι κοινωνίες στη διάρκεια της ιστορίας. Με διάφορους τρόπους οι δομές αυτές παρενέβησαν στη φυσική παραγωγική διαδικασία. Ωστόσο, στην καπιταλιστική κοινωνία, η αλλοίωση αυτή προσλαμβάνει την οξύτερη μορφή της – με τον καπιταλισμό, η κατάρρευση της φυσικής παραγωγικής διαδικασίας φτάνει στο απόγειό της.

Σε γενικές γραμμές, ο καπιταλισμός είναι μια δομή (ακριβέστερα, ένα σύνολο δομών) που εγείρει εμπόδια ανάμεσα στο άτομο και την παραγωγική διαδικασία, τα προϊόντα αυτής της διαδικασίας και τους άλλους ανθρώπους – φτάνει τελικά στο σημείο να οδηγεί στη διάσπαση του ίδιου του ατόμου. Αυτό είναι το βασικό νόημα της έννοιας της *αλλοτρίωσης*. Πρόκειται για την κατάρρευση της φυσικής σχέσης του ανθρώπου με αυτό που παράγει. Η αλλοτρίωση οφείλεται στο ότι ο καπιταλισμός έχει εξελιχθεί σε ένα σύστημα δύο τάξεων, όπου ένας μικρός αριθμός καπιταλιστών ελέγχει την ιδιοκτησία των παραγωγικών μέσων, των προϊόντων και του χρόνου εργασίας των ατόμων που απασχολεί. Αντί να παράγουν φυσικά για τους εαυτούς τους, στην καπιταλιστική κοινωνία οι άνθρωποι παράγουν αφύσικα για λογαριασμό μιας μικρής ομάδας καπιταλιστών. Πνευματικά, ο Marx ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τις δομές του καπιταλισμού και τον δυναστικό τους αντίκτυπο στους δρώντες. Πολιτικά, αυτό το ενδιαφέρον αποτυπώνεται στη θέλησή του να απελευθερώσει τους ανθρώπους από τις δυναστικές δομές του καπιταλισμού.

Ο Marx αφιέρωσε πάντως ελάχιστο χρόνο στην περιγραφή του ουτοπικού σοσιαλιστικού κράτους (Lovell, 1992). Τον ενδιέφερε περισσότερο να συμβάλει στην πτώση του καπιταλισμού. Πίστευε πως οι αντιφάσεις και οι εσωτερικές συγκρούσεις του καπιταλισμού θα οδηγούσαν διαλεκτικά στην τελική του κατάρρευση, δεν θεωρούσε όμως τη διαδικασία αυτή αναπόφευκτη. Οι άνθρωποι έπρεπε να αναλάβουν δράση

την κατάλληλη στιγμή και με τον κατάλληλο τρόπο για να μπορέσει να υλοποιηθεί το όραμα του σοσιαλισμού. Οι καπιταλιστές είχαν στη διάθεσή τους τεράστιους πόρους, τους οποίους μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να αποτρέψουν την έλευση του σοσιαλισμού, κάτι που μπορούσε όμως να υπερνικήσει η συντονισμένη δράση ενός προλεταριάτου με ταξική συνείδηση. Τι θα δημιουργούσε το προλεταριάτο και ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα της δράσης του; Τι είναι ο σοσιαλισμός; Σε γενικές γραμμές, πρόκειται για ένα κοινωνικό σύστημα όπου, για πρώτη φορά, οι άνθρωποι θα μπορούσαν να προσεγγίσουν το μαρξιστικό ιδεώδες της παραγωγικότητας. Με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας, οι άνθρωποι θα μπορούσαν να αλληλεπιδρούν αρμονικά με τη φύση και τους άλλους ανθρώπους για να δημιουργούν όλα όσα χρειάζονται για να επιβιώσουν. Για να το θέσουμε διαφορετικά, σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, οι άνθρωποι θα έπαυαν να είναι αλλοτριωμένοι.

Οι ρίζες και η φύση των θεωριών του Max Weber (1864-1920) και του Georg Simmel (1858-1918)

Ενώ ο Marx και οι οπαδοί του στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα παρέμεναν έξω από το γενικό ρεύμα της γερμανικής κοινωνιολογίας, μπορούμε να πούμε ότι σε μεγάλο βαθμό η γερμανική κοινωνιολογία στα πρώτα της βήματα εξελίχθηκε ως αντίδραση στη μαρξιστική θεωρία.

Weber και Marx Ο Albert Salomon, για παράδειγμα, υποστήριξε ότι μεγάλο μέρος της θεωρίας του Max Weber, του γίγαντα της πρώτης περιόδου της γερμανικής κοινωνιολογίας, αναπτύχθηκε «στο πλαίσιο ενός εκτεταμένου και έντονου διαλόγου με το φάντασμα του Marx» (1945: 596). Πρόκειται πιθανόν για υπερβολή, ωστόσο, από πολλές απόψεις, η μαρξιστική θεωρία έπαιξε αρνητικό ρόλο στη βεμπερική θεωρία. Από άλλες απόψεις όμως, ο Weber εργάστηκε στο πλαίσιο της μαρξιστικής παράδοσης, επιχειρώντας να συμπληρώσει τη θεωρία του Marx. Επίσης, η μαρξιστική θεωρία δεν ήταν η μοναδική επιρροή στη σκέψη του Weber (Burger, 1976). Η σκιαγράφηση των απόψεων όσον αφορά τη σχέση μεταξύ Marx και Weber θα μας επιτρέψει να ξεκαθαρίσουμε σε σημαντικό βαθμό τις πηγές της γερμανικής κοινωνιολογίας (Antonio και Glassman, 1985· Schroeter, 1985). Θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ο Weber δεν ήταν άμεσα εξοικειωμένος με το έργο του Marx (μεγάλο μέρος του εκδόθηκε μετά τον θάνατο του Weber) καθώς και ότι αντιδρούσε περισσότερο στο έργο των μαρξιστών παρά του ίδιου του Marx (Antonio, 1985:29· B. Turner, 1981:19-20).

Ο Weber *πράγματι* θεωρούσε τον Marx και τους μαρξιστές της εποχής του οικονομικούς ντετερμινιστές, οι οποίοι διατύπωναν μονοδιάστατες ερμηνείες της κοινωνικής ζωής. Με άλλα λόγια, η μαρξιστική θεωρία εντόπιζε τα αίτια όλων των ιστορικών εξελίξεων στην οικονομία και υποστήριζε πως η βάση όλων των σύγχρονων κοινωνικών δομών είναι οικονομική. Παρότι αυτό δεν ισχύει για τη θεωρία του ίδιου του Marx, αποτελούσε όντως τη θέση πολλών μεταγενέστερων μαρξιστών.

Ένα από τα παραδείγματα οικονομικού ντετερμινισμού που ενοχλούσε σφόδρα τον Weber ήταν η άποψη πως οι ιδέες είναι απλώς αντανακλάσεις υλικών (και κυρίως οικονομικών) συμφερόντων και ότι τα υλικά συμφέροντα είναι αυτά που καθορίζουν την ιδεολογία. Από αυτή τη σκοπιά, ο Weber φέρεται να «αναποδογυρίζει» τη θεωρία του Marx (όπως είχε κάνει ο Marx στη θεωρία του Hegel). Αντί να εστιάσει στους οικονομικούς παράγοντες και στον αντίκτυπό τους στη σφαίρα των ιδεών, ο Weber αφιέρωσε μεγάλο μέρος της προσοχής του στις ιδέες και στις δικές τους επιπτώσεις στην οικονομία. Αντί να δει τις ιδέες ως απλές αντανακλάσεις των οικονομικών παραγόντων, ο Weber τις είδε ως σχετικά αυτόνομες δυνάμεις, ικανές να επηρεάσουν βαθύτατα τον οικονομικό κόσμο. Ο Weber ασφαλώς αφιέρωσε μεγάλη προσοχή στις ιδέες, κυρίως στα συστήματα θρησκευτικών πεποιθήσεων, και τον ενδιέφερε ιδιαίτερα ο αντίκτυπος των θρησκευτικών ιδεών στην οικονομία. Στο έργο του *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1904-1905/1958) τον απασχόλησε ο προτεσταντισμός, κυρίως ως σύστημα ιδεών, και το πώς επηρέασε την εμφάνιση ενός άλλου συστήματος ιδεών, του «πνεύματος του καπιταλισμού», οδηγώντας τελικά στην εμφάνιση του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Ο Weber έτρεφε ανάλογο ενδιαφέρον και για άλλες θρησκείες του κόσμου, εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο η φύση καθεμιάς θα μπορούσε να αποτρέψει την ανάπτυξη του καπιταλισμού στις αντίστοιχες κοινωνίες. Μια δεύτερη άποψη για τη σχέση του Weber με τον Marx, όπως προαναφέραμε, είναι ότι δεν αντιπαρατέθηκε στον Marx, αλλά μάλλον προσπάθησε να ολοκληρώσει τη θεωρητική του προσέγγιση. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Weber εργάζεται περισσότερο εντός της μαρξιστικής παράδοσης απ' ό,τι εναντίον της. Από αυτή τη σκοπιά, το έργο του για τη θρησκεία ήταν απλώς μια προσπάθεια να δείξει ότι δεν είναι μόνο οι υλικοί παράγοντες που επηρεάζουν τις ιδέες, αλλά και ότι οι ίδιες οι ιδέες επηρεάζουν τις υλικές δομές.

Ένα καλό παράδειγμα της άποψης ότι ο Weber επιχείρησε να ολοκληρώσει τη μαρξιστική θεωρία το συναντάμε στο πεδίο της θεωρίας της διαστρωμάτωσης. Στο έργο του για τη διαστρωμάτωση, ο Marx εστίασε στην κοινωνική *τάξη*, δηλαδή στην οικονομική διάσταση της διαστρωμάτωσης. Μολονότι ο Weber αποδεχόταν τη σημασία του παράγοντα αυτού, αναγνώριζε την ύπαρξη και άλλων, εξίσου σημαντικών παραγόντων. Υποστήριξε ότι η ιδέα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης θα έπρεπε να διευρυνθεί, προκειμένου να συμπεριλάβει τη διαστρωμάτωση με βάση το κύρος (*στάτους*) και την *εξουσία*, κάτι που δεν αποτελούσε αντίκρουση του Marx, αλλά εμπλουτισμό των δικών του ιδεών.

Και οι δύο απόψεις που σκιαγραφήσαμε παραπάνω αποδέχονται τον σημαντικό ρόλο που έπαιξε η μαρξιστική θεωρία στο έργο του Weber. Υπάρχουν στοιχεία που υποστηρίζουν και τις δύο θέσεις· σε ορισμένους τομείς, το έργο του Weber αντικρούει τον Marx, ενώ σε άλλα σημεία επεκτείνει τις ιδέες του. Ωστόσο, μια τρίτη προσέγγιση μπορεί ενδεχομένως να περιγράψει με τη μεγαλύτερη ακρίβεια τη σχέση των δύο ανδρών. Σύμφωνα με αυτή, ο Marx ήταν απλώς μια από τις πολλές επιρροές στη σκέψη του Weber.

Άλλες επιρροές στον Weber Στις ετερόκλητες πηγές της βεμπερικής θεωρίας περιλαμβάνονται γερμανοί ιστορικοί, φιλόσοφοι, οικονομολόγοι και πολιτικοί στοχαστές.

MAX WEBER

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Hulton Archive / Hulton Archive / Getty Images

Ο Max Weber γεννήθηκε στην Ερφούρτη της Γερμανίας στις 21 Απριλίου του 1864 σε μια κατεξοχήν μεσοαστική οικογένεια (Radkau, 2009). Οι μεγάλες διαφορές στην προσωπικότητα των γονέων του είχαν τεράστιο αντίκτυπο τόσο στον πνευματικό του προσανατολισμό όσο και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και στην ψυχολογία του. Ο πατέρας του ήταν γραφειοκράτης και είχε φτάσει σε σχετικά υψηλή πολιτική θέση. Ανήκε ξεκάθαρα στο πολιτικό κατεστημένο και ως εκ τούτου απέφευγε κάθε δραστηριότητα ή ιδεαλιστική θεωρία που θα απαιτούσε κάποια προσωπική θυσία από αυτόν ή θα απειλούσε τη θέση του εντός του συστήματος. Επιπλέον, ο πρεσβύτερος Weber ήταν ένας άνδρας που απολάμβανε τις επίγειες απολαύσεις. Τόσο σε αυτόν όσο και σε πολλούς ακόμη τομείς ήταν το ακριβώς αντίθετο της συζύγου του. Η μητέρα του Max Weber ήταν αφοσιωμένη καλβινίστρια, μια γυναίκα που προσπαθούσε να ζήσει ασκητική ζωή, χωρίς τις απολαύσεις που τόσο λαχταρούσε ο σύζυγός της. Τα δικά της ενδιαφέροντα ήταν περισσότερο μεταφυσικά: την τάραζαν οι ατέλειες που αποτελούσαν σημάδι ότι δεν ανήκε σε όσους ήταν γραφτό να σωθούν. Αυτές οι βαθιές διαφορές μεταξύ τους οδηγούσαν σε συζυγικές εντάσεις – τόσο οι διαφορές όσο και οι καβγάδες επηρέασαν βαθιά τον Weber.

Καθώς ήταν αδύνατον να μιμηθεί και τους δύο γονείς του, ο Weber κλήθηκε από παιδί να επιλέξει πρότυπο (Marianne Weber, 1975:62). Αρχικά έδειξε να επιλέγει τη στάση ζωής του πατέρα του, αργότερα όμως πλησίασε περισσότερο την προσέγγιση της μητέρας του. Ανεξαρτήτως επιλογής, η ένταση της υποχρέωσης να επιλέξει ανάμεσα σε δύο τόσο αντίθετα πρότυπα επηρέασε αρνητικά την ψυχολογία του.

Σε ηλικία 18 ετών, ο Weber έφυγε προσωρινά από το πατρικό του για να εγγραφεί στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Ο Weber είχε ήδη επιδείξει την οξύνοιά του, αλλά σε επίπεδο κοινωνικών δεξιοτήτων έφτασε στη Χαϊδελβέργη συνεσταλμένος και ανώριμος. Αυτό άλλαξε γρήγορα όταν, ακολουθώντας τον τρόπο ζωής του πατέρα του, έγινε μέλος της ομάδας ξιφομαχίας στην οποία ανήκε άλλοτε κι εκείνος. Εκεί εξελίχθηκε κοινωνικά, εν μέρει τουλάχιστον χάρη στις τεράστιες ποσότητες μπίρας που κατανάλωνε με τα άλλα μέλη της αδελφότητας. Επίσης επεδείκνυε με υπερηφάνεια τις ουλές από τους αγώνες ξιφομαχίας, που αποτελούσαν το σήμα κατατεθέν τέτοιων αδελφοτήτων. Ο Weber ακολούθησε τα βήματα του πατέρα του όχι μόνο μέσα από τον τρόπο ζωής του αλλά και μέσα από τη σταδιοδρομία του, τουλάχιστον αρχικά, σπουδάζοντας όπως και ο πατέρας του νομικά.

Έπειτα από τρία εξάμηνα, ο Weber έφυγε από τη Χαϊδελβέργη για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία. Το 1884 επέστρεψε στο Βερολίνο και στο πατρικό του, για να παρακολουθήσει μαθήματα στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Παρέμεινε εκεί για τα περισσότερα από τα οκτώ χρόνια που ακολούθησαν, διάστημα στο οποίο έλαβε το διδακτορικό του, έγινε δικηγόρος (βλ. Turner και Factor, 1994, για μια μελέτη της επιρροής της νομικής σκέψης στις θεωρίες του Weber) και άρχισε να διδάσκει στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Στην πορεία έστρεψε την προσοχή του στα ζητήματα που ανέκαθεν τον απασχολούσαν – στα οικονομικά, στην ιστορία και στην κοινωνιολογία. Κατά την οκταετή παραμονή του στο Βερολίνο, ο Weber ήταν οικονομικά εξαρτημένος από τον πατέρα του, γεγονός που του προκαλούσε όλο και μεγαλύτερη δυσφορία. Παράλληλα ήρθε πιο κοντά στις αξίες της μητέρας του, με αποτέλεσμα η αντιπάθειά του για τον πατέρα του να βαθύνει. Υιοθέτησε μια ασκητική ζωή και αφιερώθηκε στο έργο του. Είναι ενδεικτική η περιγραφή της φοιτητικής του ζωής και του τρόπου που εργαζόταν:

> Συνεχίζει να δουλεύει σκληρά, κανονίζει τη ζωή του με ακρίβεια λεπτού, διαιρεί με ακρίβεια τις δραστηριότητες της ημέρας σε ενότητες, ανάλογα με το αντικείμενο μελέτης, ενώ κάνει οικονομία περνώντας τα βράδια στο δωμάτιό του με μία λίβρα ωμό κιμά και τέσσερα αυγά τηγανητά. (Mitzman, 1969/1971:48· Marianne Weber, 1975:105)

Ο Weber, λοιπόν, ακολουθώντας το πρότυπο της μητέρας του, είχε εξελιχθεί σε άνθρωπο ασκητικό και φίλεργο, σε ψυχαναγκαστικό εργάτη – με σύγχρονους όρους, σε «εργασιομανή».

Η παθολογική εργασιομανία του του εξασφάλισε το 1896 τη θέση του καθηγητή οικονομικών στη Χαϊδελβέργη. Όμως, το 1897, και ενώ η ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία ακολουθούσε ανοδική τροχιά, πέθανε ο πατέρας του έπειτα από μια βίαιη σύγκρουση με τον ίδιο. Λίγο αργότερα, ο Weber άρχισε να εμφανίζει διάφορα συμπτώματα που τελικά κατέληξαν σε νευρικό κλονισμό. Ανήμπορος συχνά να κοιμηθεί ή να εργαστεί, ο Weber πέρασε τα επόμενα έξι με επτά χρόνια σε κατάσταση πλήρους σχεδόν κατάρρευσης. Το 1903, έπειτα από μακρύ διάστημα απουσίας από την ενεργό δράση, άρχισε να ανακτά μέρος των δυνάμεών του, και όταν το 1904 έδωσε (στις Ηνωμένες Πολιτείες) την πρώτη του διάλεξη έπειτα από έξι και πλέον χρόνια, ήταν πια σε θέση να επιστρέψει στην ενεργό ακαδημαϊκή δραστηριότητα. Το 1904 και το 1905 δημοσίευσε ένα από τα γνωστότερα έργα του, το *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Στο έργο αυτό, ο Weber εξυψώνει τη θρησκεία της μητέρας του σε αντικείμενο ακαδημαϊκής έρευνας. Ο Weber αφιέρωσε μεγάλο μέρος του χρόνου του στη μελέτη της θρησκείας, αν και ο ίδιος δεν ήταν θρησκευόμενος.

Παρότι συνέχιζε να ταλαιπωρείται από ψυχολογικά προβλήματα, μετά το 1904, ο Weber ήταν σε θέση να λειτουργήσει, και μάλιστα να γράψει ορισμένα από τα σημαντικότερα έργα του. Την περίοδο εκείνη, ο Weber δημοσίευσε τις μελέτες του για τις θρησκείες του κόσμου από ιστορική-γεωγραφική σκοπιά (μελέτησε, για παράδειγμα, τις θρησκείες της Κίνας και της Ινδίας και τον αρχαίο ιουδαϊσμό). Όταν πέθανε (14 Ιουνίου 1920), εργαζόταν πάνω στο σημαντικότερο έργο του, το *Economy and Society* (1921-1968). Παρότι το βιβλίο αυτό εκδόθηκε και στη συνέχεια μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες, έμεινε ημιτελές.

Πέραν του ότι ήταν πολυγραφότατος, την ίδια περίοδο ο Weber ανέπτυξε μεγάλη παράλληλη δραστηριότητα. Συνέβαλε στην ίδρυση της Γερμανικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας το 1910. Το σπίτι του εξελίχθηκε σε τόπο συγκέντρωσης διανοουμένων και στοχαστών πολλών διαφορετικών πεδίων. Ανάμεσά τους συναντάμε κοινωνιολόγους όπως ο Georg Simmel, ο Robert Michels και ο αδελφός του Alfred Weber, καθώς και τον φιλόσοφο και κριτικό λογοτεχνίας Georg Lukács (Scaff, 1989:186-222). Ο Weber είχε και ενεργό πολιτική δραστηριότητα, συγγράφοντας δοκίμια επάνω σε ζητήματα της επικαιρότητας.

Τόσο στη ζωή όσο και –το σημαντικότερο– στο έργο του Weber εντοπίζουμε την ένταση ανάμεσα στον γραφειοκρατικό τρόπο σκέψης του πατέρα του και τη θρησκευτικότητα της μητέρας του. Αυτή η ανεπίλυτη ένταση διαποτίζει το έργο του Weber, όπως ακριβώς είχε διαποτίσει και την προσωπική του ζωή.

Τη μεγαλύτερη επιρροή στον Weber άσκησε ο φιλόσοφος Immanuel Kant (1724-1804), δεν πρέπει όμως να παραβλέψουμε την επιρροή του Friedrich Nietzsche (1844-1900) (Antonio, 2001), ιδιαίτερα όσον αφορά την ιδέα του ήρωα, η οποία αντανακλάται στο έργο του Weber, σύμφωνα με την οποία τα άτομα πρέπει να υψώνουν το ανάστημά τους απέναντι στις γραφειοκρατίες και τις άλλες δομές της σύγχρονης κοινωνίας.

Η επιρροή του Kant στον Weber και τη γερμανική κοινωνιολογία γενικότερα φανερώνει ότι η γερμανική κοινωνιολογία και ο μαρξισμός είχαν διαφορετικές φιλοσοφικές ρίζες. Όπως έχουμε πει, ο Hegel, και όχι ο Kant, ήταν εκείνος που άσκησε σημαντική φιλοσοφική επιρροή στη μαρξιστική θεωρία. Ενώ η εγελιανή φιλοσοφία είχε οδηγήσει τον Marx και τους μαρξιστές να αναζητούν σχέσεις, συγκρούσεις και αντιφάσεις, η φιλοσοφία του Kant οδήγησε ορισμένους τουλάχιστον γερμανούς κοινωνιολόγους στο να υιοθετήσουν μια πιο στατική οπτική. Κατά τον Kant, ο κόσμος είναι μια πολύβουη σύγχυση γεγονότων, που δεν μπορούν ποτέ να γίνουν άμεσα γνωστά. Ο κόσμος μπο-

ρεί να γίνει επιστητός μόνο μέσα από νοητικές διαδικασίες, που φιλτράρουν, επιλέγουν και κατηγοριοποιούν τα γεγονότα. Ο Kant διακρίνει την ουσία του πραγματικού κόσμου από τις μορφές με τις οποίες μπορεί αυτή να γίνει αντιληπτή. Η έμφαση στις εν λόγω μορφές προσέδωσε στο έργο των κοινωνιολόγων που κινήθηκαν στο πλαίσιο της καντιανής παράδοσης περισσότερο στατικό χαρακτήρα σε σχέση με τους μαρξιστές που εργάζονταν στο πλαίσιο της εγελιανής παράδοσης.

Η θεωρία του Weber Ενώ ο Karl Marx διατύπωσε κατά βάση μια θεωρία του καπιταλισμού, το έργο του Weber ήταν κατ' ουσίαν μια θεωρία για τη διαδικασία του εξορθολογισμού (Brubaker, 1984· Kalberg, 1980, 1990, 1994, 2011). Τον Weber τον ενδιέφεραν τα αίτια του εξορθολογισμού των θεσμών στον δυτικό κόσμο, την ίδια ώρα που η εξέλιξη αυτή συναντούσε ισχυρά εμπόδια στον υπόλοιπο κόσμο.

Μολονότι η έννοια του ορθολογισμού χρησιμοποιείται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους στο έργο του Weber, η διαδικασία που μας ενδιαφέρει εδώ σχετίζεται με έναν από τους τέσσερις τύπους που διέκρινε ο Kalberg (1980, 1990, 1994· βλ. επίσης Brubaker, 1984· D. Levine, 1981), τον *τυπικό ορθολογισμό* (formal rationality). Ο τυπικός ορθολογισμός αφορά, όπως ίσχυε πάντα με τον Weber, το ενδιαφέρον προς το άτομο που κάνει επιλογές μέσων και σκοπών. Στην περίπτωση αυτή όμως, η επιλογή γίνεται σε σχέση με καθολικούς κανόνες, κανονισμούς και νόμους. Αυτοί με τη σειρά τους προέρχονται από δομές μεγάλης κλίμακας, κυρίως της γραφειοκρατίας και της οικονομίας. Ο Weber ανέπτυξε τις θεωρίες του στο πλαίσιο μεγάλου αριθμού συγκριτικών ιστορικών μελετών της Δύσης, της Κίνας, της Ινδίας και πολλών άλλων περιοχών του πλανήτη. Στις μελέτες αυτές επιδίωξε να εντοπίσει τους παράγοντες που βοηθούν ή εμποδίζουν την ανάπτυξη του εξορθολογισμού.

Ο Weber έβλεπε τη γραφειοκρατία (και την ιστορική διαδικασία της γραφειοκρατικοποίησης) ως το κλασικό παράδειγμα εξορθολογισμού, ωστόσο το καλύτερο ίσως παράδειγμα εξορθολογισμού σήμερα είναι το κατάστημα φαστφούντ (Ritzer, 2013). Το κατάστημα φαστφούντ είναι ένα τυπικά ορθολογικό σύστημα, όπου οι άνθρωποι (τόσο οι εργαζόμενοι όσο και οι πελάτες) οδηγούνται στο να αναζητήσουν τα πιο ορθολογικά μέσα για να επιτύχουν τους σκοπούς τους. Το παράθυρο εξυπηρέτησης των οδηγών, για παράδειγμα, είναι ένας ορθολογικός τρόπος μέσω του οποίου οι εργαζόμενοι μπορούν να χορηγήσουν και οι πελάτες να αποκτήσουν γρήγορα και αποτελεσματικά φαγητό. Η ταχύτητα και η αποτελεσματικότητα υπαγορεύονται από τα καταστήματα φαστφούντ και από τους κανόνες και κανονισμούς με βάση τους οποίους λειτουργούν.

Ο Weber ενέταξε την ανάλυσή του για τη διαδικασία της γραφειοκρατικοποίησης σε μια ευρύτερη πολιτική ανάλυση. Όρισε τρεις τύπους συστημάτων εξουσίας – το παραδοσιακό, το χαρισματικό και το ορθολογικό-νομικό. Μόνο στον σύγχρονο δυτικό κόσμο μπορεί να αναπτυχθεί το ορθολογικό-νομικό σύστημα εξουσίας, και μόνο εντός αυτού του συστήματος μπορεί κανείς να εντοπίσει σε πραγματικό μέγεθος την ανάπτυξη της σύγχρονης γραφειοκρατίας. Ο υπόλοιπος κόσμος εξακολουθεί να κυριαρχείται από παραδοσιακά ή χαρισματικά συστήματα εξουσίας, που κατά κανόνα εμποδίζουν την ανάπτυξη ενός ορθολογικού-νομικού συστήματος εξουσίας και των

σύγχρονων γραφειοκρατιών. Εν συντομία, η *παραδοσιακή* εξουσία προκύπτει από κάποιο μακροχρόνιο σύστημα πεποιθήσεων. Ένα σχετικό παράδειγμα είναι ο ηγέτης που ανεβαίνει στην εξουσία διότι παραδοσιακά οι ηγέτες της ομάδας προέρχονταν πάντα από τη δική του/της οικογένεια. Ο *χαρισματικός* ηγέτης βασίζει την εξουσία του/της σε ιδιαίτερες ικανότητες ή χαρακτηριστικά που πράγματι διαθέτει ή, όπως είναι το πιθανότερο, του αποδίδονται από τους οπαδούς του. Μολονότι οι δύο αυτές κατηγορίες εξουσίας έχουν ιστορική σημασία, ο Weber πίστευε πως η Δύση, και σταδιακά ο υπόλοιπος κόσμος, τείνει προς τα συστήματα της *ορθολογικής-νομικής* εξουσίας (Bunzel, 2007). Σε αυτά τα συστήματα, η εξουσία απορρέει από κανόνες που θεσπίζονται νομικά και ορθολογικά. Ως εκ τούτου, η εξουσία του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών πηγάζει από τους νόμους της αμερικανικής κοινωνίας. Η εξέλιξη της ορθολογικής-νομικής εξουσίας, μαζί με τις γραφειοκρατίες που τη συνοδεύουν, αποτελεί μέρος μόνο της γενικής θέσης του Weber για τον εξορθολογισμό του δυτικού κόσμου.

Ο Weber συνέγραψε επίσης λεπτομερείς και σύνθετες αναλύσεις για τον εξορθολογισμό φαινομένων όπως η θρησκεία, το δίκαιο, η πόλη, ακόμα και η μουσική. Μπορούμε να δώσουμε ένα παράδειγμα του τρόπου σκέψης του Weber αναφερόμενο στον εξορθολογισμό του θεσμού της οικονομίας. Η ανάλυση αυτή αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης ανάλυσης του Weber για τη σχέση μεταξύ θρησκείας και καπιταλισμού. Σε μια ευρύτατη ιστορική μελέτη, ο Weber αναζήτησε την αιτία για την οποία είχε αναπτυχθεί στη Δύση ένα ορθολογικό οικονομικό σύστημα (ο καπιταλισμός), κάτι που είχε αποτύχει στον υπόλοιπο κόσμο. Ο Weber θεώρησε ότι η θρησκεία είχε παίξει καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Σε πρώτο επίπεδο μπήκε σε διάλογο με τους μαρξιστές, σε μια προσπάθεια να δείξει ότι, σε αντίθεση με ό,τι πίστευαν πολλοί μαρξιστές της εποχής του, η θρησκεία δεν ήταν απλώς ένα επιφαινόμενο. Αντιθέτως είχε παίξει καθοριστικό ρόλο στην έλευση του καπιταλισμού στη Δύση και στην αποτυχία του να αναπτυχθεί σε άλλες περιοχές του κόσμου. Ο Weber υποστήριζε ότι ένα συγκεκριμένο ορθολογικό θρησκευτικό σύστημα (ο καλβινισμός) έπαιξε κεντρικό ρόλο στην εδραίωση του καπιταλισμού στη Δύση. Αντίθετα, στις άλλες περιοχές του κόσμου που μελέτησε, ο Weber εντόπισε μη ορθολογικά θρησκευτικά συστήματα (όπως ο κομφουκιανισμός, ο ταοϊσμός και ο ινδουισμός), που απέτρεπαν την ανάπτυξη ενός ορθολογικού οικονομικού συστήματος. Οι θρησκείες όμως, όπως προέβλεψε ο Weber, μπορεί να αποδειχθούν προσωρινά μόνο εμπόδια, καθώς τα οικονομικά συστήματα –για την ακρίβεια, ολόκληρη η κοινωνική δομή– αυτών των κοινωνιών στο τέλος θα γίνουν ορθολογικά.

Μολονότι ο εξορθολογισμός βρίσκεται στην καρδιά της βεμπερικής θεωρίας, σε καμία περίπτωση η θεωρία του Weber δεν εξαντλείται εκεί. Ένα κρίσιμο ζήτημα για την ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας είναι το εξής: για ποιον λόγο η θεωρία του Weber αποδείχθηκε πιο ελκυστική στους μεταγενέστερους θεωρητικούς της κοινωνιολογίας από τη μαρξιστική θεωρία;

Η αποδοχή της θεωρίας του Weber Ένας λόγος είναι ότι ο Weber ήταν περισσότερο αποδεκτός πολιτικά. Δεν ασπάστηκε τον μαρξιστικό ριζοσπαστισμό και ήταν περισσότερο φιλελεύθερος σε ορισμένα ζητήματα και συντηρητικός σε άλλα (για παράδειγμα,

όσον αφορά τον ρόλο του κράτους). Παρότι άσκησε δριμεία κριτική σε πολλές πτυχές της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας και κατέληξε πολλές φορές σε συμπεράσματα ίδια με αυτά του Marx, δεν εισηγήθηκε ριζοσπαστικές λύσεις στα προβλήματα (Heins, 1993). Για την ακρίβεια, πίστευε ότι οι ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις που εισηγούνταν πολλοί μαρξιστές και άλλοι σοσιαλιστές θα έκαναν περισσότερο κακό παρά καλό.

Μεταγενέστεροι θεωρητικοί της κοινωνιολογίας, ιδίως Αμερικανοί, θεώρησαν πως η κοινωνία τους δέχεται επίθεση από τη μαρξιστική θεωρία. Καθώς ήταν άκρως συντηρητικοί στον προσανατολισμό τους, αναζήτησαν θεωρητικές εναλλακτικές του μαρξισμού. Μια από τις πιο ελκυστικές ήταν αυτή του Max Weber (όπως και του Durkheim και του Vilfredo Pareto). Σε τελική ανάλυση, ο εξορθολογισμός δεν αφορούσε μόνο τις καπιταλιστικές κοινωνίες αλλά και τις σοσιαλιστικές. Πράγματι, σύμφωνα με τον Weber, ο εξορθολογισμός συνιστούσε ακόμη μεγαλύτερο πρόβλημα για τις σοσιαλιστικές κοινωνίες απ' ό,τι για τις καπιταλιστικές.

Υπέρ του Weber λειτούργησε επίσης ο τρόπος παρουσίασης των θέσεών του. Αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του εκπονώντας λεπτομερείς ιστορικές μελέτες, και τα πολιτικά του συμπεράσματα διατυπώνονταν συχνά εντός του πλαισίου της έρευνάς του. Έτσι, ακούγονταν λίαν επιστημονικά και ακαδημαϊκά. Ο Marx, παρότι είχε κάνει και ο ίδιος μεγάλη και σοβαρή έρευνα, έγραφε και κείμενα απερίφραστα εριστικά. Ακόμα και το περισσότερο ακαδημαϊκό έργο του βρίθει αιχμηρών πολιτικών αξιολογήσεων. Για παράδειγμα, στο *Capital* (1867/1967) περιγράφει τους καπιταλιστές ως «βρικόλακες» και «λυκανθρώπους». Το περισσότερο ακαδημαϊκό ύφος του Weber τον βοήθησε να γίνει ευκολότερα αποδεκτός από τους μεταγενέστερους κοινωνιολόγους.

Ένας άλλος λόγος που εξηγεί τη μεγαλύτερη αποδοχή που γνώρισε ο Weber ήταν ότι λειτουργούσε στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής παράδοσης που συνέβαλε στη διαμόρφωση του έργου των μεταγενέστερων κοινωνιολόγων. Αναφερόμαστε στην καντιανή αιτιοκρατική παράδοση. Αυτός ο τρόπος σκέψης γνώρισε μεγαλύτερη αποδοχή από τους μεταγενέστερους κοινωνιολόγους, οι οποίοι ήταν σε μεγάλο βαθμό ανεξοικείωτοι και ένιωθαν άβολα με τη διαλεκτική λογική που διέπνεε το έργο του Marx.

Τέλος, ο τρόπος που ο Weber προσέγγισε τον κοινωνικό κόσμο έμοιαζε πολύ πιο ολοκληρωμένος σε σχέση με αυτόν του Marx. Ο Marx ήταν σχεδόν αποκλειστικά προσηλωμένος στην οικονομία, ενώ ο Weber ενδιαφερόταν για μεγάλο εύρος κοινωνικών φαινομένων. Αυτή η ποικιλομορφία των ενδιαφερόντων του έδωσε στους μεταγενέστερους κοινωνιολόγους περισσότερο υλικό σε σχέση με την πρόδηλα μονοδιάστατη έμφαση του Marx στην οικονομία.

Ο Weber συνέγραψε τα περισσότερα μείζονα έργα του στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Στην αρχή της σταδιοδρομίας του θεωρούνταν περισσότερο ιστορικός με ενδιαφέρον για τα κοινωνιολογικά ζητήματα, ωστόσο στις αρχές της δεκαετίας του 1900 στράφηκε περισσότερο στην καθαρή κοινωνιολογία. Μάλιστα εξελίχθηκε στον σημαντικότερο κοινωνιολόγο της εποχής του στη Γερμανία. Το 1910 ίδρυσε (σε συνεργασία, μεταξύ άλλων, με τον Georg Simmel, τον οποίο θα εξετάσουμε παρακάτω) τη Γερμανική Κοινωνιολογική Εταιρεία (Glatzer, 1998). Το σπίτι του στη Χαϊδελβέργη ήταν ένα πνευματικό κέντρο που προσέλκυε όχι μόνο κοινωνιολόγους αλλά

και ακαδημαϊκούς από άλλα πεδία. Η επιρροή του έργου του στη Γερμανία ήταν μεγάλη, υπήρξε όμως ακόμη μεγαλύτερη στις Ηνωμένες Πολιτείες, ιδιαίτερα αφότου ο Talcott Parsons παρουσίασε τις ιδέες του (όπως και αυτές άλλων ευρωπαίων θεωρητικών, και ιδιαίτερα του Durkheim) στο ευρύ αμερικανικό κοινό. Σε αντίθεση με τις ιδέες του Marx, που μέχρι τη δεκαετία του 1960 δεν είχαν ασκήσει αξιόλογη επιρροή στους αμερικανούς θεωρητικούς της κοινωνιολογίας, ο αντίκτυπος των ιδεών του Weber ήταν μεγάλος ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1930.

Η θεωρία του Simmel Ο Georg Simmel ήταν σύγχρονος του Weber και συνιδρυτής της Γερμανικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας. Ο Simmel αποτελούσε μια κάπως ασυνήθη περίπτωση θεωρητικού της κοινωνιολογίας (Frisby, 1981· D. Levine, Carter και Gorman, 1976a, 1976b). Καταρχάς, ο αντίκτυπός του στην ανάπτυξη της αμερικανικής κοινωνιολογικής θεωρίας ήταν άμεσος και σημαντικός, σε αντίθεση με τους Marx και Weber, οι οποίοι αγνοήθηκαν επί μακρόν. Το έργο του Simmel συνέβαλε στη διαμόρφωση και εξέλιξη ενός από τα πρώτα κέντρα της αμερικανικής κοινωνιολογίας –του Πανεπιστημίου του Σικάγου– και της κυριότερης θεωρίας του, της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης (Jaworski, 1995· 1997). Η σχολή του Σικάγου και η θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης κυριαρχούσαν, όπως θα δούμε, στην αμερικανική κοινωνιολογία τη δεκαετία του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930 (Bulmer, 1984). Οι ιδέες του Simmel άσκησαν επιρροή στη σχολή του Σικάγου κυρίως διότι οι δεσπόζουσες προσωπικότητες που δίδαξαν εκεί τα πρώτα χρόνια, ο Albion Small και ο Robert Park, είχαν εκτεθεί στις θεωρίες του Simmel στο Βερολίνο στα τέλη της δεκαετίας του 1890. Ο Park είχε παρακολουθήσει τις διαλέξεις του Simmel το 1899 και το 1900 και ο Small διατηρούσε τακτική αλληλογραφία με τον Simmel κατά τη δεκαετία του 1890. Έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στο να γνωρίσουν τις ιδέες του Simmel οι φοιτητές και τα μέλη του διδακτικού προσωπικού του Πανεπιστημίου του Σικάγου, στη μετάφραση μέρους του έργου του Simmel και στην προσέλκυση της προσοχής μεγάλου μέρους του αμερικανικού κοινού (Frisby, 1984:29).

Μια άλλη μη τυπική πτυχή του έργου του Simmel αφορά το «επίπεδο» της ανάλυσής του, ή τουλάχιστον το επίπεδο ανάλυσης για το οποίο έγινε πασίγνωστος στην Αμερική. Σε αντίθεση με τους Weber και Marx, που ασχολούνταν με μεγάλης κλίμακας ζητήματα όπως ο εξορθολογισμός της κοινωνίας και η καπιταλιστική οικονομία, ο Simmel ήταν γνωστός για τη δουλειά του σε ζητήματα μικρότερης κλίμακας, ιδιαίτερα πάνω στην ατομική δράση και αλληλεπίδραση. Από νωρίς έλαβε αναγνώριση για τη θεωρία του, την οποία εμπνεύστηκε από την καντιανή φιλοσοφία όσον αφορά τις *μορφές* της αλληλεπίδρασης (όπως η σύγκρουση, για παράδειγμα) και τις *κατηγορίες* των ατόμων που αλληλεπιδρούν (ένα παράδειγμα, ο «άγνωστος»). Κατά βάση, ο Simmel πίστευε ότι η κατανόηση της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων αποτελεί ένα κύριο μέλημα της κοινωνιολογίας. Θα ήταν όμως αδύνατο να μελετηθεί ο τεράστιος αριθμός αλληλεπιδράσεων στην κοινωνική ζωή χωρίς κάποια εννοιολογικά εργαλεία. Αυτή την ανάγκη έρχονται να καλύψουν οι μορφές της αλληλεπίδρασης και οι κατηγορίες των αλληλεπιδρώντων. Ο Simmel πίστευε ότι μπορούσε να απομονώσει έναν περιορισμέ-

νο αριθμό μορφών αλληλεπίδρασης που εντοπίζονταν σε πολυάριθμα κοινωνικά πλαίσια. Με τα εργαλεία αυτά θα μπορούσε να αναλύσει και να κατανοήσει τα διαφορετικά πλαίσια αλληλεπίδρασης. Η ανάπτυξη ενός περιορισμένου αριθμού κατηγοριών αλληλεπιδρώντων μπορούσε να αποδειχθεί εξίσου χρήσιμη στην ερμηνεία των πλαισίων αλληλεπίδρασης. Το έργο αυτό είχε τεράστιο αντίκτυπο στη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η οποία, όπως υποδηλώνει το όνομά της, επικεντρωνόταν κατά κύριο λόγο στην αλληλεπίδραση. Ενέχει έναν βαθμό ειρωνείας το γεγονός ότι ο Simmel ενδιαφερόταν και για τα μεγάλης κλίμακας προβλήματα που συνάρπαζαν τον Marx και τον Weber. Το σχετικό έργο του όμως είχε πολύ μικρότερη απήχηση συγκριτικά με το έργο του για την αλληλεπίδραση, αν και σήμερα πλέον υπάρχουν ενδείξεις αυξημένου ενδιαφέροντος για την ευρείας κλίμακας διάσταση της κοινωνιολογίας του Simmel.

Αυτό που έκανε τον Simmel προσιτό στους πρώτους αμερικανούς θεωρητικούς της κοινωνιολογίας ήταν το ύφος του έργου του επάνω στην αλληλεπίδραση. Μολονότι έγραψε κι εκείνος ογκώδη έργα όπως οι Weber και Marx, έγραψε και πολλά φαινομενικά απλά δοκίμια για ενδιαφέροντα ζητήματα όπως η φτώχεια, η πόρνη, ο τσιγκούνης και ο σπάταλος, και ο ξένος. Η συντομία αυτών των δοκιμίων του Simmel και το μεγάλο ενδιαφέρον της θεματικής τους διευκόλυναν σημαντικά τη διάδοση των ιδεών του.

Το πρώιμο ενδιαφέρον της αμερικανικής διανόησης για το έργο του Simmel επισκίασε δύο επιπρόσθετες πτυχές της δουλειάς του. Πρώτον, ο Simmel ήταν προσωπικότητα κύρους στο κίνημα της φιλοσοφίας της ζωής (Lebensphilosophie). Στο έργο του Simmel, η ιδέα της «ζωής» ήταν θεμελιώδης (Pyyhtinen, 2010). Βασικά πίστευε πως η ανθρώπινη δράση αποτελεί έκφραση των ζωτικών δυνάμεων που διαρκώς μεταβάλλονται. Η ανθρώπινη κοινωνία υπάρχει ως ένταση μεταξύ του κινήματος της ζωής και των προσπαθειών των ανθρώπων να σταθεροποιήσουν τη ζωή σε επίπεδο κοινωνικής και πνευματικής μορφής. Πρόσφατες μεταφράσεις στην αγγλική γλώσσα των έργων του Simmel *View of Life* (1918/2011) και *Rembrandt* (1916/2005) έχουν στρέψει το ενδιαφέρον της διανόησης προς αυτή τη διάσταση της δουλειάς του.

Δεύτερον, η επικέντρωση στα μικρότερα δοκίμια του Simmel επισκίασε τα πιο εκτενή και μακροκοινωνιολογικά έργα του. Για παράδειγμα, η αγγλική μετάφραση του βιβλίου *Philosophy of Money* (1978· βλ. Poggi, 1993) προσέλκυσε πολλούς θεωρητικούς που ενδιαφέρονταν για την κουλτούρα και την κοινωνία. Παρότι σε αυτό του το έργο διακρίνει κανείς καλύτερα έναν μακροπροσανατολισμό, το στοιχείο αυτό υπήρχε πάντα στη δουλειά του Simmel. Είναι, για παράδειγμα, προφανές στη γνωστή του ανάλυση για τη δυάδα και την τριάδα. Ο Simmel υποστήριζε πως η μεταβολή μιας ομάδας δύο ατόμων (*δυάδα*) σε μια ομάδα των τριών (*τριάδα*) συνοδεύεται από κρίσιμες κοινωνιολογικές εξελίξεις. Τότε προκύπτουν κοινωνικές πιθανότητες που απλώς δεν μπορούσαν να υπάρχουν στη δυάδα. Για παράδειγμα, στην τριάδα, ένα από τα μέλη της μπορεί να λειτουργήσει ως διαιτητής ή διαμεσολαβητής στις διαφορές μεταξύ των άλλων δύο. Επιπλέον, δύο από τα μέλη της τριάδας μπορεί να συμμαχήσουν, ασκώντας επιβολή στο τρίτο μέλος. Πρόκειται για μια μικρογραφία του τι μπορεί να συμβεί στην κοινωνία όταν εμφανίζονται μεγάλης κλίμακας δομές που διαχωρίζονται από τα άτομα και αρχίζουν να τα ελέγχουν.

Αυτή είναι και η κεντρική ιδέα στο *Philosophy of Money*. Αυτό που απασχολούσε τον Simmel κατά κύριο λόγο ήταν η εμφάνιση μιας μορφής οικονομίας που διαφοροποιείται από το άτομο και κυριαρχεί σε αυτό. Αυτή η κεντρική ιδέα, με τη σειρά της, αποτελεί μέρος μιας ακόμα ευρύτερης και πιο διάχυτης ιδέας της δουλειάς του Simmel: της κυριαρχίας της κουλτούρας στο σύνολό της επάνω στον άνθρωπο. Σύμφωνα με τον Simmel, στον σύγχρονο κόσμο, όσο περισσότερο διευρύνεται η κουλτούρα και τα στοιχεία που την αποτελούν (συμπεριλαμβανομένης και της οικονομίας), ο άνθρωπος γίνεται όλο και λιγότερο σημαντικός. Έτσι, για παράδειγμα, όσο η βιομηχανική τεχνολογία (που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη σύγχρονη οικονομία) διευρύνεται και αναπτύσσεται, υποβιβάζεται σταδιακά η σημασία των προσόντων και ικανοτήτων του εργάτη. Στο τέλος, ο εργάτης βρίσκεται αντιμέτωπος με μια μηχανή που ελάχιστα μπορεί να ελέγξει, ίσως και καθόλου. Γενικότερα, ο Simmel υποστήριξε πως, στη σύγχρονη κοινωνία, με τη διάδοση της ευρύτερης κουλτούρας, η σημασία του ατόμου συνεχώς υποβαθμίζεται.

Παρότι οι κοινωνιολόγοι εξοικειώνονται όλο και περισσότερο με τις ευρύτερες συνέπειες του έργου του Simmel, η αρχική επιρροή του ασκήθηκε κυρίως μέσω των μελετών του για μικρής κλίμακας κοινωνικά φαινόμενα, όπως οι μορφές αλληλεπίδρασης και οι κατηγορίες των αλληλεπιδρόντων.

Οι ρίζες της βρετανικής κοινωνιολογίας

Εξετάσαμε ως τώρα την εξέλιξη της κοινωνιολογίας στη Γαλλία (Comte, Durkheim) και τη Γερμανία (Marx, Weber και Simmel). Περνάμε τώρα στην παράλληλη ανάπτυξη της κοινωνιολογίας στην Αγγλία. Όπως θα δούμε, οι ιδέες της ηπειρωτικής Ευρώπης άσκησαν κάποια επιρροή στα πρώτα βήματα της βρετανικής κοινωνιολογίας, ωστόσο μεγαλύτερο ρόλο έπαιξαν οι εγχώριες επιρροές.

Πολιτική οικονομία, βελτίωση (ameliorism) και κοινωνική εξέλιξη

Σύμφωνα με τον Philip Abrams (1968), η βρετανική κοινωνιολογία διαμορφώθηκε τον 19ο αιώνα από τρεις συχνά αντικρουόμενες επιρροές – την πολιτική οικονομία, τη θεωρία της βελτίωσης (ameliorism) και την εξελικτική κοινωνική θεωρία.[7] Ως εκ τούτου, όταν η Κοινωνιολογική Εταιρεία του Λονδίνου ιδρύθηκε το 1903, υπήρχαν έντονες διαφορές σχετικά με τον ορισμό της έννοιας της *κοινωνιολογίας*. Υπήρχαν, ωστόσο, κάποιοι που αμφισβητούσαν την άποψη πως η κοινωνιολογία μπορεί να είναι επιστήμη. Οι διαφορές αυτών των επιρροών, τις οποίες θα εξετάσουμε τώρα συνοπτικά, ήταν που διαμόρφωσαν τα χαρακτηριστικά της βρετανικής κοινωνιολογίας.

Πολιτική οικονομία Έχουμε ήδη αναφερθεί στην *πολιτική οικονομία*, μια θεωρία της βιομηχανικής και καπιταλιστικής κοινωνίας που έχει εν μέρει τις ρίζες της στο έργο του Adam Smith (1723-1790).[8] Όπως είδαμε, η πολιτική οικονομία επηρέασε σε βά-

GEORG SIMMEL

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Granger, NYC. All rights reserved.

Ο Georg Simmel γεννήθηκε στην καρδιά του Βερολίνου, την 1η Μαρτίου του 1858. Στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου ασχολήθηκε με πολλά διαφορετικά αντικείμενα. Ωστόσο, η πρώτη του προσπάθεια εκπόνησης διατριβής απορρίφθηκε, και ένας από τους καθηγητές του έκανε το ακόλουθο σχόλιο: «Θα τον βοηθήσουμε πολύ αν δεν τον ενθαρρύνουμε να συνεχίσει προς αυτή την κατεύθυνση» (Frisby, 1984: 23). Παρ' όλα αυτά, ο Simmel επέμεινε και πήρε το διδακτορικό του στη φιλοσοφία το 1881. Παρέμεινε στο πανεπιστήμιο με την ιδιότητα του διδάσκοντος μέχρι το 1884, αν και κατείχε τη σχετικά χαμηλόβαθμη θέση του λέκτορα από το 1885 μέχρι το 1900. Ως λέκτορας (Privatdozent), ο Simmel δίδασκε αμισθί και οι απολαβές του ήταν συνάρτηση των φοιτητικών διδάκτρων. Παρά την περιθωριοποίησή του, ο Simmel πέτυχε ως λέκτορας, κυρίως διότι ήταν έξοχος στις διαλέξεις και προσέλκυε μεγάλο αριθμό φοιτητών (που πλήρωναν δίδακτρα) (Frisby, 1981:17· Salomon, 1963/1997). Το ύφος του ήταν τόσο δημοφιλές, που ακόμα και εξέχοντα μέλη της διανόησης του Βερολίνου προσέρχονταν στις διαλέξεις του, οι οποίες μετατράπηκαν σε δημόσιο γεγονός (Leck, 2000).

Η περιθωριοποίηση του Simmel συμβάδιζε με την αντιφατική και κατά συνέπεια περίπλοκη προσωπικότητά του:

> Εάν αντιπαραβάλουμε τις μαρτυρίες συγγενών, φίλων, φοιτητών και συγχρόνων του, ερχόμαστε αντιμέτωποι με πολλές και ενίοτε αντιφατικές ενδείξεις για το πρόσωπο του Georg Simmel. Περιγράφεται από ορισμένους ως ψηλός και λεπτός, από άλλους κοντός, με λυπημένη έκφραση. Το παρουσιαστικό του περιγράφεται ως καθόλου ελκυστικό, τυπικά εβραϊκό, αλλά ταυτόχρονα έντονα πνευματικό και ευγενές. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, ήταν εργατικός, αλλά και με αίσθηση του χιούμορ, καθώς και εξαιρετικός ομιλητής. Μαθαίνουμε επίσης ότι ήταν πνευματικά ιδιοφυής [Lukács, 1991:145], φιλικός, καλοπροαίρετος – *μέσα του* όμως ήταν παράλογος, σκοτεινός και άγριος. (Schnabel, όπως αναφέρεται στο Poggi, 1993:55)

Ο Simmel έγραψε αναρίθμητα άρθρα («The Metropolis and the Mental Life») και βιβλία (*The Philosophy of Money*). Ήταν πολύ γνωστός και ασκούσε επιρροή στους γερμανικούς ακαδημαϊκούς κύκλους. Το σπίτι του στο Βερολίνο αποτελούσε πνευματικό κέντρο, όπου μαζί με τη σύζυγό του Γερτρούδη φιλοξενούσαν σημαντικές προσωπικότητες, μεταξύ των οποίων τους ποιητές Rainer Rilke και Stefan George, τους φιλοσόφους Edmund Husserl και Heinrick Rickert και τους κοινωνιολόγους Max και Marianne Weber (Helle, 2013). Σύμφωνα με τον Hans Georg Gadamer, τα δοκίμια περί μεταφυσικής του Simmel επηρέασαν το μνημειώδες βιβλίο του Heidegger *Being and Time* (1953/2010). Ο Simmel είχε οπαδούς ακόμα και στο εξωτερικό, ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου το έργο του έπαιξε μεγάλο ρόλο στη γέννηση της κοινωνιολογίας. Στο τέλος, το 1900, ο Simmel καταξιώθηκε και επίσημα, λαμβάνοντας έναν αμιγώς τιμητικό τίτλο από το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, που δεν του απέδωσε πλήρη ακαδημαϊκή υπόσταση. Ο Simmel προσπάθησε πολλές φορές να αναλάβει ακαδημαϊκές θέσεις, απέτυχε όμως, παρ' όλη την υποστήριξη άλλων καταξιωμένων ακαδημαϊκών, όπως ο Max Weber.

Αν και είχε βαπτιστεί προτεστάντης, ένας από τους λόγους της αποτυχίας του Simmel σχετίζεται με το γεγονός ότι ήταν ένας Εβραίος στην άκρως αντισημιτική Γερμανία του 19ου αιώνα (Birnbaum, 2008· Kasler, 1985). Είναι χαρακτηριστικό ότι σε μια έκθεση για τον Simmel με παραλήπτη τον Υπουργό Παιδείας περιγράφεται ως «τυπικός Ισραηλίτης όσον αφορά την εξωτερική του εμφάνιση, τη στάση του και τον τρόπο σκέψης του» (Frisby, 1981:25). Ένας άλλος λόγος σχετίζεται με το είδος της δουλειάς του. Πολλά από τα άρθρα του δημοσιεύονταν σε εφημερίδες και περιοδικά· απευθύνονταν δηλαδή σε ένα ευρύτερο κοινό, και όχι αποκλειστικά στους ακαδημαϊκούς κοινωνιολόγους (Rammstedt, 1991). Επιπλέον, καθώς δεν κατείχε έδρα τακτικού καθηγητή, ήταν υποχρεωμένος να βγάζει τα προς το ζην από τις δημόσιες διαλέξεις του. Το κοινό του Simmel, τόσο του γραπτού έργου του όσο και των διαλέξεών του, ήταν κυρίως οι καλλιεργημένοι Γερμανοί, και όχι οι επαγγελματίες κοινωνιολόγοι, προκαλώντας συχνά την απαξία των συναδέλφων του. Ένας από τους συγχρόνους του, λόγου χάρη, τον μεμφόταν σκωπτικά επειδή «η επιρροή του παραμένει [...] στη γενική ατμόσφαιρα και επηρεάζει, πάνω απ' όλα, τα ανώτερα επίπεδα της δημοσιογραφίας» (*Troeltsch*, όπως αναφέρεται στο Frisby, 1981:13). Οι προσωπικές αποτυχίες του Simmel μπορούν επίσης να συνδεθούν με τη χαμηλή υπόληψη στην οποία είχαν την κοινωνιολογία οι γερμανοί ακαδημαϊκοί της εποχής.

Το 1914, ο Simmel τελικά απέκτησε τακτική έδρα σε ένα μικρό πανεπιστήμιο (του Στρασβούργου), και πάλι όμως ένιωθε αποξενωμένος. Αφενός μετάνιωσε που είχε εγκαταλείψει το κοινό των βερολινέζων διανοουμένων. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρει επιστολή της γυναίκας του προς τη σύζυγο του Max Weber: «Ο Georg αισθάνεται πολύ άσχημα που εγκατέλειψε την αίθουσα διαλέξεων [...] Οι φοιτητές ήταν στοργικοί και με μεγάλη κατανόηση [...] Αποχώρησε στο απόγειό του» (Frisby, 1981:29). Αφετέρου, ο Simmel ένιωθε ξένος στο περιβάλλον του νέου πανεπιστημίου. Έτσι, έγραψε στην κυρία Weber: «Ελάχιστα είναι τα νέα που έχουμε να σας πούμε. Ζούμε [...] μια κλειστή, αποκλεισμένη, αδιάφορη, απεγνωσμένη ζωή. Η ακαδημαϊκή δραστηριότητα ισούται με το μηδέν, οι άνθρωποι [...] αποξενωμένοι και ενδόμυχα εχθρικοί» (32).

Ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος ξέσπασε λίγο μετά τον διορισμό του Simmel στο Στρασβούργο. Οι αίθουσες διαλέξεων μετατράπηκαν σε στρατιωτικά νοσοκομεία και οι φοιτητές έφυγαν για το μέτωπο. Έτσι, ο Simmel παρέμεινε περιθωριακή φυσιογνωμία του γερμανικού ακαδημαϊκού κόσμου μέχρι τον θάνατό του, το 1918. Ποτέ του δεν απέκτησε φυσιολογική ακαδημαϊκή καριέρα. Παρ' όλα αυτά, ο Simmel προσέλκυσε ευρύτατο ακαδημαϊκό κοινό στην εποχή του, και η φήμη του ως ακαδημαϊκού, αν μη τι άλλο, μεγάλωσε με το πέρασμα των χρόνων.

θος τον Karl Marx, που τη μελέτησε προσεκτικά και άσκησε τη δική του κριτική. Δεν συνέβη το ίδιο με τους βρετανούς οικονομολόγους και κοινωνιολόγους. Οι περισσότεροι αποδέχονταν την ιδέα του Smith ότι υπήρχε ένα «αόρατο χέρι», που ρύθμιζε τις αγορές εργασίας και αγαθών. Η αγορά θεωρούνταν ανεξάρτητη πραγματικότητα, διακριτή από τα άτομα, των οποίων ήλεγχε τη συμπεριφορά. Οι βρετανοί κοινωνιολόγοι και οι πολιτικοί οικονομολόγοι, σε αντίθεση με τον Marx, αντιμετώπιζαν την αγορά σαν μια θετική δύναμη, μια πηγή τάξης, αρμονίας και κοινωνικής συνοχής. Καθώς έβλεπαν την αγορά, και γενικότερα την κοινωνία, με θετικό βλέμμα, πίστευαν ότι καθήκον των κοινωνιολόγων δεν είναι να ασκούν κριτική στην κοινωνία, αλλά απλώς να συγκεντρώνουν στοιχεία σχετικά με τους νόμους βάσει των οποίων λειτουργεί. Στόχος τους ήταν να προσφέρουν στην κυβέρνηση τα δεδομένα που χρειάζεται για να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το σύστημα, προκειμένου να κινεί με σύνεση τα νήματα.

Η έμφαση λοιπόν ήταν στα γεγονότα, σε ποια όμως γεγονότα; Ενώ ο Marx, ο Weber, ο Durkheim και ο Comte αναζητούσαν τα βασικά τους δεδομένα στις δομές της κοινωνίας, οι βρετανοί στοχαστές είχαν την τάση να επικεντρώνονται στα άτομα που συνέθεταν αυτές τις δομές. Αναλύοντας τις δομές μεγάλης κλίμακας, συγκέντρωναν επιμέρους δεδομένα και στη συνέχεια τα συνδύαζαν σε μια συνολική εικόνα. Στα μέσα του 19ου αιώνα, οι στατιστικολόγοι ήταν αυτοί που κυριαρχούσαν στη βρετανική κοι-

νωνική επιστήμη, με τη συσσώρευση δεδομένων να θεωρείται το κύριο καθήκον της κοινωνιολογίας. Αντί για τη διατύπωση γενικών θεωριών, «η έμφαση δινόταν στην παραγωγή δεικτών μεγαλύτερης ακρίβειας, στη δημιουργία καλύτερων μεθόδων ταξινόμησης και συλλογής δεδομένων, στους βελτιωμένους πίνακες θνησιμότητας, στα υψηλότερα επίπεδα συγκρισιμότητας μεταξύ διακριτών δεδομένων και ούτω καθεξής» (Abrams, 1968:18).

Απρόθυμα, οι προσανατολισμένοι στη στατιστική κοινωνιολόγοι συνάντησαν κάποιους περιορισμούς στην προσέγγισή τους. Ορισμένοι άρχισαν να νιώθουν την ανάγκη διατύπωσης γενικότερων θεωριών. Θεώρησαν ότι προβλήματα όπως η φτώχεια αποκάλυπταν την ανεπάρκεια του συστήματος της αγοράς, καθώς και της κοινωνίας στο σύνολό της. Οι περισσότεροι όμως, όντας επικεντρωμένοι στο άτομο, συνέχισαν να μην αμφισβητούν το ευρύτερο σύστημα· στράφηκαν σε πιο αναλυτικές έρευνες πεδίου και στην ανάπτυξη περισσότερο περίπλοκων και ακριβών στατιστικών τεχνικών. Για εκείνους, πηγή του προβλήματος ήταν οι ανεπαρκείς ερευνητικές μέθοδοι, και όχι το σύστημα συνολικά. Όπως σημείωσε ο Philip Abrams, «εστιάζοντας με επιμονή στην κατανομή των ατομικών συνθηκών, οι στατιστικολόγοι δυσκολεύονταν να προχωρήσουν στο επόμενο στάδιο και να αντιληφθούν τη φτώχεια ως προϊόν της κοινωνικής δομής [...] Δεν έφτασαν, ούτε πιθανότατα μπορούσαν να φτάσουν, στην έννοια της δομικής θυματοποίησης» (1968:27). Πέραν της θεωρητικής και μεθοδολογικής προσήλωσής τους στη μελέτη των ατόμων, οι στατιστικοί βρίσκονταν σε πολύ στενή συνεργασία με τα κυβερνητικά κέντρα αποφάσεων, για να αναγνωρίσουν πως το πρόβλημα βρισκόταν στο ευρύτερο πολιτικό και οικονομικό σύστημα.

Βελτίωση Σχετική αλλά και διαχωρίσιμη από την πολιτική οικονομία ήταν η δεύτερη επιρροή που διαμόρφωσε τη βρετανική κοινωνιολογία – η θεωρία της *βελτίωσης*, δηλαδή η προσπάθεια επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων μέσω της αναμόρφωσης των ατόμων. Μολονότι οι βρετανοί ακαδημαϊκοί άρχισαν να αναγνωρίζουν την ύπαρξη κοινωνικών προβλημάτων όπως η φτώχεια, δεν έπαψαν να πιστεύουν στην κοινωνία αυτή και επιθυμούσαν να την προστατέψουν. Ήθελαν να αποτρέψουν τα κρούσματα βίας και την επανάσταση και να αναμορφώσουν το σύστημα, προκειμένου να παραμείνει ουσιαστικά το ίδιο. Πάνω απ' όλα επιθυμούσαν να αποτρέψουν την έλευση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Έτσι, όπως η γαλλική κοινωνιολογία και ορισμένοι κλάδοι της γερμανικής κοινωνιολογίας, έτσι και η βρετανική κοινωνιολογία είχε συντηρητικό προσανατολισμό.

Καθώς οι βρετανοί κοινωνιολόγοι δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να αποδώσουν τις αιτίες προβλημάτων όπως η φτώχεια στην κοινωνία εν γένει, τις απέδωσαν στα ίδια τα άτομα. Πρόκειται για μια πρώιμη μορφή αυτού που θα ονόμαζε αργότερα ο William Ryan (1971) «κατηγορώντας το θύμα». Στο πλαίσιο αυτό επικεντρώθηκαν στη μελέτη μιας μακράς σειράς ατομικών προβλημάτων: «άγνοια, πνευματική ένδεια, ανηθικότητα, κακή υγιεινή, ανέχεια, εγκληματικότητα και πάνω απ' όλα υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ» (Abrams, 1968:39). Ήταν εμφανές πως αναζητούσαν ένα απλό αίτιο στο οποίο να μπορούν να αποδοθούν όλα τα κοινωνικά δεινά και κατέληξαν πως αυτό ήταν πρωτίστως ο αλκοολισμός. Η λύση αυτή ήταν ιδανική για τους οπαδούς της θεωρίας της βελτίωσης, καθώς ο αλκοολισμός ήταν ατομική και όχι κοινωνική παθολογία. Οι οπαδοί της βελτίωσης δεν διατύπωσαν λοιπόν καμία θεωρία σχετικά με τη δομή της κοινωνίας και τα κοινωνικά αίτια των ατομικών προβλημάτων.

Κοινωνική εξέλιξη Στη βρετανική κοινωνιολογία ελλόχευε όμως μια ισχυρότερη αίσθηση κοινωνικής δομής, η οποία ήρθε δυναμικά στο προσκήνιο στα τέλη του 19ου αιώνα με την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για την κοινωνική εξέλιξη (Maryanski, 2005· Sanderson, 2001). Σημαντική επιρροή άσκησε το έργο του Auguste Comte, μέρος του οποίου είχε μεταφραστεί στα αγγλικά τη δεκαετία του 1850 από τη Harriet Martineau (Hoecker-Drysdale, 2011). Ενώ αρχικά το έργο του Comte είχε περάσει απαρατήρητο, στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα πολλοί στοχαστές στράφηκαν σε αυτό, κυρίως διότι ανέλυε τις ευρύτερες δομές της κοινωνίας και διακρινόταν από επιστημονικό (θετικιστικό), συγκριτικό και εξελικτικό προσανατολισμό. Ορισμένοι βρετανοί θεωρητικοί όμως όξυναν την προσωπική τους αντίληψη για τον κόσμο, αντιτιθέμενοι σε κάποιες υπερβολές της θεωρίας του Comte (όπως την τάση του να βλέπει την κοινωνιολογία ως θρησκεία).

Σύμφωνα με τον Abrams, η πραγματική επιρροή του Comte έγκειται στο ότι προσέφερε μια βάση για την άσκηση κριτικής στην «καταπιεστική ιδιοφυΐα του Herbert Spencer» (Abrams, 1968:58). Τόσο από θετική όσο και από αρνητική σκοπιά, ο Spencer ήταν κυρίαρχη μορφή στη βρετανική κοινωνιολογική θεωρία, και ειδικότερα στην εξελικτική (Francis, 2007, 2011· J. Turner, 2000, 2007a).

Herbert Spencer (1820-1903)

Προκειμένου να κατανοήσουμε τις ιδέες του Spencer (J. Turner, 2005· Haines, 2005), είναι χρήσιμο να τις συγκρίνουμε και να τις αντιπαραβάλουμε με τη θεωρία του Comte.

Spencer και Comte Ο Spencer εντάσσεται συχνά στην ίδια κατηγορία με τον Comte σε ό,τι αφορά την επιρροή που άσκησαν στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας (J. Turner, 2001), παρά τις σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Για παράδειγμα, ο Spencer θα χαρακτηριζόταν πιο δύσκολα ως συντηρητικός. Για την ακρίβεια, ξεκίνησε ως φιλελεύθερος και κράτησε στοιχεία του φιλελευθερισμού σε όλη του τη ζωή. Είναι όμως γεγονός πως όσο περνούσαν τα χρόνια γινόταν πιο συντηρητικός και πως η κύρια επιρροή του, όπως και του Comte, ήταν συντηρητική.

Μια από τις φιλελεύθερες απόψεις του, που δύσκολα συμβάδιζε με τον συντηρητισμό του, ήταν η αποδοχή ενός δόγματος laissez faire (μη παρεμβατικού). Πίστευε ότι το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις ατομικές υποθέσεις των ανθρώπων και ότι οφείλει να αναλαμβάνει μόνο τον μάλλον παθητικό ρόλο της προστασίας της ζωής τους. Συνεπώς, ο Spencer, σε αντίθεση με τον Comte, δεν ενδιαφερόταν για τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, ήθελε μόνο η κοινωνική ζωή να εξελίσσεται απαλλαγμένη από εξωτερικούς ελέγχους.[9]

Αυτή η θέση χαρακτηρίζει τον Spencer ως *κοινωνικό δαρβινιστή* (social Darwinist) (Weiler, 2007· G. Jones, 1980). Υποστήριζε πως ο κόσμος εξελίσσεται σταδιακά προς το καλύτερο και γι' αυτό θα έπρεπε να αφεθεί στην ησυχία του· οι εξωτερικές παρεμβάσεις μόνο κακό μπορούσαν να προκαλέσουν. Υιοθέτησε την άποψη ότι οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως και τα φυτά και τα ζώα, προσαρμόζονται σταδιακά και θετικά στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Επίσης αποδεχόταν τη δαρβινική άποψη ότι η διεργασία της φυσικής επιλογής, η αρχή της «επιβίωσης του ισχυροτέρου», έχει εφαρμογή και στον κοινωνικό κόσμο. Με άλλα λόγια, αν απαλλαγούν από εξωγενείς παρεμβάσεις, οι άνθρωποι που είναι «ισχυροί» θα επιβιώσουν και θα πολλαπλασιαστούν, ενώ όσοι δεν είναι «κατάλληλοι» σταδιακά θα αφανιστούν. (Έχει ενδιαφέρον ότι ο Spencer ήταν αυτός που επινόησε τη φράση «επιβίωση του ισχυροτέρου» πολλά χρόνια πριν από το έργο του Δαρβίνου για τη φυσική επιλογή.) Μια άλλη διαφορά μεταξύ των δύο ήταν πως ο Spencer έδινε έμφαση στο άτομο, ενώ ο Comte επικεντρωνόταν σε μεγαλύτερες δομές, όπως η οικογένεια.

Ο Comte και ο Spencer μοιράζονταν με τον Durkheim και άλλους την αφοσίωση στον επιστημονικό χαρακτήρα της κοινωνιολογίας (Haines, 1992), οπτική εξαιρετικά δημοφιλή μεταξύ των πρώτων θεωρητικών. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του έργου του Spencer, το οποίο συναντάμε επίσης στους Comte και Durkheim, είναι πως αντιλαμβανόταν την κοινωνία ως *οργανισμό*. Η επιστήμη της βιολογίας επηρέασε βαθιά τον τρόπο σκέψης του. Από αυτή την άποψη, ο Spencer δανείστηκε την οπτική και την ορολογία του από τη βιολογία. Τον απασχολούσε η γενική δομή της κοινωνίας, η διασύνδεση των *μερών* της και ο τρόπος που *λειτουργούν* το ένα για το άλλο, καθώς και για το σύστημα εν γένει.

Το πιο σημαντικό είναι ότι ο Spencer, όπως και ο Comte, είχε υιοθετήσει μια εξελικτική προσέγγιση της πορείας της ιστορίας (Maryanski, 2005), παρότι διαφωνούσε με πολλά σημεία της εξελικτικής θεωρίας του Comte. Συγκεκριμένα, απέρριπτε τον νόμο των τριών σταδίων που είχε διατυπώσει ο Comte. Υποστήριξε ότι ο Comte αρκούνταν στη μελέτη της εξέλιξης σε ιδεατό επίπεδο. Ο Spencer, αντιθέτως, θέλησε να διατυπώσει μια εξελικτική θεωρία στα πλαίσια ενός πραγματικού, υλικού κόσμου.

Εξελικτική θεωρία Μπορούμε να εντοπίσουμε τουλάχιστον δύο μείζονες εξελικτικές προσεγγίσεις στο έργο του Spencer (Haines, 1988· Perrin, 1976).

Η πρώτη εξ αυτών αφορά κατά κύριο λόγο την αύξηση του μεγέθους της κοινωνίας. Η κοινωνία μεγαλώνει μέσω της ανθρώπινης αναπαραγωγής και της συνένωσης των ομάδων (σύνθεση). Η αύξηση του μεγέθους της κοινωνίας συνοδεύεται από μεγαλύτερες και πιο διαφοροποιημένες κοινωνικές δομές καθώς και από την αύξηση της διαφοροποίησης των λειτουργιών που αυτές επιτελούν. Πέρα από την αύξηση του μεγέθους τους, οι κοινωνίες εξελίσσονται μέσω της σύνθεσης, δηλαδή της συνένωσης όλο και περισσότερων συναφών ομάδων. Ως εκ τούτου, ο Spencer κάνει λόγο για εξελικτική πορεία από τις απλές κοινωνίες στις σύνθετες, τις διπλά σύνθετες και τις τριπλά σύνθετες κοινωνίες.

Ο Spencer διατυπώνει επίσης μια θεωρία της εξέλιξης από τις *πολεμικές* στις *βιομηχανικές* κοινωνίες. Οι πολεμικές κοινωνίες του παρελθόντος χαρακτηρίζονταν από μια δομή που να τους επιτρέπει να συμμετέχουν σε επιθετικούς και αμυντικούς πολέμους. Παρότι ο Spencer ήταν κατά των εχθροπραξιών, πίστευε ότι σε ένα προηγούμενο στάδιο ο πόλεμος χρησίμευε στο να ενώνει κοινωνίες μεταξύ τους (για παράδειγμα, μέσω των στρατιωτικών κατάκτησεων) και στη δημιουργία μεγαλύτερων συνόλων ανθρώπων, κάτι που αποτελούσε προϋπόθεση για την εξέλιξη της βιομηχανικής κοινωνίας. Ωστόσο, με την εμφάνιση της βιομηχανικής κοινωνίας, ο πόλεμος παύει να είναι λειτουργικός – αντίθετα, αποτελεί εμπόδιο στην εξέλιξη. Η βιομηχανική κοινωνία βασίζεται στη φιλία, τον αλτρουισμό, τη σύνθετη εξειδίκευση, την αναγνώριση με βάση τα επιτεύγματα και όχι τα κληρονομικά χαρακτηριστικά του ατόμου καθώς και στην εκούσια συνεργασία μεταξύ άκρως πειθαρχημένων ατόμων. Αυτού του τύπου η κοινωνία διατηρεί τη συνοχή της μέσω εκούσιων συμβατικών σχέσεων και, το σημαντικότερο, ενός κοινού συστήματος αξιών. Ο ρόλος της κυβέρνησης περιορίζεται αποκλειστικά στην καταστολή της αδικοπραξίας. Προφανώς, οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες είναι λιγότερο φιλοπόλεμες από τις προηγούμενες. Μολονότι ο Spencer βλέπει μια γενική εξέλιξη προς την κατεύθυνση των βιομηχανικών κοινωνιών, αναγνωρίζει ότι θα υπάρξουν περίοδοι όπου οι κοινωνίες θα παλινδρομήσουν σε εχθροπραξίες και σε παλαιότερες, πιο πολεμικές μορφές κοινωνίας.

Στα ηθικά και πολιτικά του έργα, ο Spencer διατυπώνει και άλλες ιδέες σχετικά με την εξέλιξη της κοινωνίας. Καταρχάς, θεωρούσε ότι η κοινωνία προοδεύει προς μια ιδεατή ή τέλεια ηθική κατάσταση. Εν συνεχεία, υποστήριξε πως οι ισχυρότερες κοινωνίες είναι και αυτές που θα επιβιώσουν, ενώ οι λιγότερο ισχυρές θα αφανιστούν. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η προσαρμοστική αναβάθμιση ολόκληρης της ανθρωπότητας.

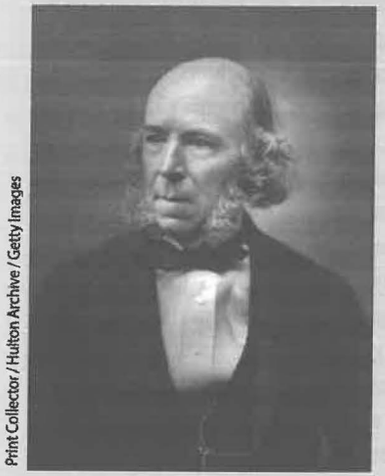
Ως εκ τούτου, ο Spencer διατύπωσε ένα πλούσιο και σύνθετο σύνολο ιδεών για την κοινωνική εξέλιξη. Αρχικά, οι ιδέες του γνώρισαν μεγάλη επιτυχία, στη συνέχεια παραγκωνίστηκαν για πολλά χρόνια, και αναβίωσαν σχετικά πρόσφατα με την εμφάνιση των νεοεξελικτικών κοινωνιολογικών θεωριών (Buttel, 1990· Sanderson, 2007).

Η αντίδραση κατά του Spencer στη Βρετανία Παρά την έμφασή του στο άτομο, ο Spencer έμεινε κυρίως γνωστός για τη μεγάλης κλίμακας θεωρία του για την κοινωνική εξέλιξη. Από αυτή την άποψη αποτελεί μη τυπικό εκπρόσωπο της βρετανικής κοινωνιολογικής παράδοσης. Η αντίδραση που εκδηλώθηκε κατά του Spencer οφειλόταν όμως κυρίως στο γεγονός πως η ιδέα του περί επιβίωσης του ισχυροτέρου αποτελούσε απειλή για τη θεωρία της βελτίωσης, την οποία ασπάζονταν με θέρμη οι πρώτοι βρετανοί κοινωνιολόγοι. Μολονότι ο Spencer αργότερα αποκήρυξε ορισμένες από τις πιο εξωφρενικές ιδέες του, συνέχιζε να υποστηρίζει τη φιλοσοφία της επιβίωσης του ισχυροτέρου και να εναντιώνεται στον κυβερνητικό παρεμβατισμό και την κοινωνική μεταρρύθμιση:

> Το να ευνοεί κανείς τον ανίκανο σε βάρος του ικανού συνιστά ακραία μορφή σκληρότητας. Πρόκειται για μια σκόπιμη πρόκληση δυστυχιών στις μελλοντικές γενιές.

HERBERT SPENCER

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Print Collector / Hulton Archive / Getty Images

Ο Herbert Spencer γεννήθηκε στο Ντάρμπι της Αγγλίας στις 27 Απριλίου του 1820. Οι σπουδές του δεν ήταν στις θεωρητικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, αλλά σε τεχνικά και εφαρμοσμένα πεδία. Το 1837 άρχισε να εργάζεται ως πολιτικός μηχανικός σε εταιρεία σιδηροδρόμων, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το 1846. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο Spencer συνέχισε να μελετά μόνος του και άρχισε να εκδίδει έργα επιστημονικού και πολιτικού περιεχομένου.

Το 1848 διορίστηκε αρχισυντάκτης του περιοδικού *The Economist*, και οι πνευματικές του ιδέες άρχισαν να αποκρυσταλλώνονται. Μέχρι το τέλος του 1850 είχε ολοκληρώσει το πρώτο μεγάλο έργο του, με τίτλο *Social Statics*. Κατά τη διάρκεια της συγγραφής του έργου, ο Spencer εμφάνισε συμπτώματα αϋπνίας, ενώ με το πέρασμα των χρόνων πλήθαιναν τα προβλήματα της πνευματικής και σωματικής του υγείας. Υπέστη πολλούς νευρικούς κλονισμούς στο υπόλοιπο της ζωής του.

Το 1853, ο Spencer έλαβε μια κληρονομιά που του επέτρεψε να παραιτηθεί από τη δουλειά του και να περάσει την υπόλοιπη ζωή του ως άεργος στοχαστής. Ποτέ δεν έλαβε πτυχίο πανεπιστημίου ούτε ανέλαβε πανεπιστημιακή θέση. Απομονωνόταν όλο και περισσότερο, και ενώ η σωματική και ψυχική του υγεία επιδεινωνόταν, η παραγωγικότητά του ως λογίου αυξανόταν. Ο Spencer καταξιώθηκε και απέκτησε φήμη όχι μόνο στην Αγγλία αλλά και διεθνώς. Όπως το θέτει ο Richard Hofstadter: «Τις τρεις δεκαετίες μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο ήταν αδύνατον να ασχοληθεί κανείς με οποιοδήποτε θεωρητικό πεδίο αν δεν είχε πρώτα μελετήσει σε βάθος τον Spencer» (1959:33). Μεταξύ των υποστηρικτών του ήταν ο σημαντικός βιομήχανος Andrew Carnegie, που έγραψε τα εξής στον Spencer κατά τη διάρκεια της ασθένειας που τον οδήγησε στον θάνατό του το 1903:

> Αγαπητέ Μεγάλε Δάσκαλε [...] με επισκέπτεσαι καθημερινά στη σκέψη μου, και ένα διαρκές «γιατί» με ταλανίζει – Γιατί να είναι κατάκοιτος; Γιατί πρέπει να φύγει από τη ζωή; [...] Ο κόσμος βαδίζει μπροστά αγνοώντας ποιο είναι το μεγαλύτερο πνεύμα του [...] Κάποια μέρα, όμως, θα αφυπνιστεί στις διδαχές του και θα διακηρύξει ότι ο Spencer είναι μεταξύ των κορυφαίων. (Carnegie, όπως αναφέρεται στο Peel, 1971:2)

Δεν θα ήταν όμως αυτή η μοίρα του Spencer.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά του Spencer, που θα οδηγούσε εντέλει και στην απαξίωσή του, ήταν η απροθυμία του να ασχοληθεί με έργα άλλων στοχαστών. Ως προς αυτό θυμίζει έναν άλλο γίγαντα της κλασικής κοινωνιολογίας, τον Comte, όταν διήνυε την περιώνυμη «εγκεφαλική υγιεινή» του. Ως προς την ανάγκη να διαβάζει τα έργα άλλων στοχαστών, ο Spencer είχε πει: «Σε όλη μου τη ζωή υπήρξα στοχαστής και όχι αναγνώστης, συμφωνώντας με τον Hobbes πως "αν είχα διαβάσει τόσα πολλά όσα και οι άλλοι, θα γνώριζα κι εγώ εξίσου λίγα με αυτούς"» (Wiltshire, 1978:67). Όταν ένας φίλος τού ζήτησε τη γνώμη του για κάποιο βιβλίο, «η απάντησή του ήταν ότι, ρίχνοντας μια ματιά στο βιβλίο, διαπίστωσε ότι η βασική του υπόθεση ήταν εσφαλμένη, και ως εκ τούτου δεν θεώρησε σκόπιμο να το διαβάσει» (67). Ένας συγγραφέας έγραψε για τον «ακατανόητο τρόπο απορρόφησης γνώσης [του Spencer] μέσω του δέρματός του [...] έδειχνε να μη διαβάζει ποτέ βιβλίο» (67).

Εάν όμως δεν διάβαζε τα έργα άλλων στοχαστών, από πού εμπνεόταν τις ιδέες και τις ενοράσεις του; Σύμφωνα με τον ίδιο, οι ιδέες του γεννιόνταν «σιγά σιγά, αθόρυβα, χωρίς συνειδητή πρόθεση ή ιδιαίτερη προ-

σπάθεια» (Wiltshire, 1978:66). Αυτού του είδους η ενόραση θεωρούνταν από τον Spencer πολύ πιο αποδοτική από την προσεκτική μελέτη και τον στοχασμό: «Μια λύση στην οποία καταλήγουμε με τον τρόπο που περιέγραψα έχει πολύ περισσότερες πιθανότητες να είναι αληθής από μια λύση που προκύπτει με την καταβολή μεγάλης προσπάθειας, (κάτι που) προκαλεί στρέβλωση της σκέψης» (66).

Ο Spencer υπέστη τις συνέπειες της απροθυμίας του να πάρει στα σοβαρά το έργο των άλλων. Κι όταν ακόμα διάβαζε, το έκανε αποκλειστικά για να επιβεβαιώσει τις δικές του, ανεξάρτητα διατυπωμένες ιδέες. Αγνοούσε πλήρως τις ιδέες που δεν συμφωνούσαν με τις δικές του. Έτσι, ο σύγχρονός του Charles Darwin είπε για τον Spencer: «Αν είχε εκπαιδεύσει τον εαυτό του να είναι περισσότερο παρατηρητικός, έστω και με αντίτιμο [...] μια κάποια απώλεια της δύναμης στοχασμού του, θα ήταν ένας υπέροχος άνθρωπος» (Wiltshire, 1978:70). Η αδιαφορία του Spencer για τους ακαδημαϊκούς κανόνες τον οδήγησε σε μια σειρά από εξωφρενικές ιδέες και αβάσιμες υποθέσεις σχετικά με την εξέλιξη του κόσμου. Για αυτούς τους λόγους, οι κοινωνιολόγοι του 20ού αιώνα απέρριψαν το έργο του Spencer, προκρίνοντας την επισταμένη ακαδημαϊκή μελέτη και την εμπειρική έρευνα.

Ο Spencer πέθανε στις 8 Δεκεμβρίου του 1903.

> Δεν υπάρχει μεγαλύτερη κατάρα για το μέλλον από το να κληροδοτείται στις επόμενες γενιές ένας αυξανόμενος πληθυσμός ηλιθίων, αέργων και εγκληματιών [...] Η ίδια η φύση προσπαθεί να απαλλαγεί από τέτοιους ανθρώπους, να καθαρίσει την κοινωνία από αυτούς και να ανοίξει τον δρόμο για τους καλύτερους [...] Εάν δεν είναι επαρκώς ικανοί να ζήσουν, πεθαίνουν, και είναι καλύτερο να πεθάνουν. (Spencer, όπως αναφέρεται στο Abrams, 1968:74).

Ιδέες όπως αυτές έρχονταν σε σαφή ρήξη με τον βελτιωτικό προσανατολισμό των βρετανών κοινωνιολόγων-μεταρρυθμιστών.

Η σημαντικότερη μορφή της πρώτης περιόδου της ιταλικής κοινωνιολογίας

Ολοκληρώνουμε τη σκιαγράφηση της πρώιμης, κατά κύριο λόγο συντηρητικής, ευρωπαϊκής κοινωνιολογικής θεωρίας με μια σύντομη αναφορά στον ιταλό κοινωνιολόγο Vilfredo Pareto (1848-1923). Ο Pareto ήταν σημαντικός στην εποχή του, σήμερα όμως η απήχησή του είναι αμελητέα (για μια εξαίρεση, βλ. Powers, 1986). Μια σύντομη έκρηξη ενδιαφέροντος για το έργο του Pareto (1935) σημειώθηκε τη δεκαετία του 1930, όταν ο σημαντικότερος αμερικανός θεωρητικός, ο Talcott Parsons, του αφιέρωσε εξίσου μεγάλη προσοχή με αυτή που επιφύλαξε στον Weber και τον Durkheim. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, με εξαίρεση μερικές από τις σημαντικότερες ιδέες του, η σημασία και η επιρροή του έργου του Pareto στη σύγχρονη κοινωνιολογία είναι περιορισμένη (Femia, 1995).

Ο Zeitlein υποστήριξε ότι ο Pareto ανέπτυξε τις «μεγάλες ιδέες του ως αντίκρουση στον Marx» (1996:171). Στην πραγματικότητα, ο Pareto δεν απέρριπτε μόνο τον Marx αλλά και μεγάλο μέρος της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού. Για παράδειγμα, ενώ οι φι-

λόσοφοι του Διαφωτισμού έδιναν έμφαση στον ορθολογισμό, ο Pareto τόνιζε τον ρόλο μη ορθολογικών παραγόντων, όπως τα ανθρώπινα ένστικτα (Mozetič και Weiler, 2007). Ο προσανατολισμός του αυτός επίσης συνδεόταν με την εκ μέρους του απόρριψη της μαρξιστικής θεωρίας. Με άλλα λόγια, καθώς οι μη ορθολογικοί, ενστικτώδεις παράγοντες ήταν τόσο σημαντικοί και αμετάβλητοι, δεν ήταν ρεαλιστικό να ελπίζει κανείς στην επίτευξη δραματικών κοινωνικών μεταβολών μέσω μιας οικονομικής επανάστασης.

Ο Pareto ανέπτυξε επίσης μια θεωρία της κοινωνικής μεταβολής, που ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με τη μαρξιστική θεωρία. Ενώ η θεωρία του Marx εστίαζε στον ρόλο των μαζών, ο Pareto διατύπωσε μια θεωρία που αναδείκνυε τον ρόλο της ελίτ στην κοινωνική μεταβολή. Σύμφωνα με αυτή, κάθε κοινωνία κυριαρχείται από μια ολιγομελή ελίτ, που λειτουργεί με βάση το πεφωτισμένο, ιδιοτελές συμφέρον (Adams, 2005). Η ελίτ αυτή κυβερνά τις μάζες των ανθρώπων, οι οποίες διέπονται από μη ορθολογικές δυνάμεις. Καθώς οι μάζες δεν είναι ορθολογικές, στο σύστημα του Pareto είναι απίθανο να αποτελέσουν επαναστατική δύναμη. Η κοινωνική μεταβολή συντελείται όταν η ελίτ αρχίζει να εκφυλίζεται και να αντικαθίσταται από μια νέα ελίτ, που προέρχεται από τη μη κυβερνώσα ελίτ ή από ανώτερα στοιχεία των μαζών. Άπαξ και η νέα ελίτ βρεθεί στην εξουσία, η διαδικασία ξεκινά εκ νέου. Ως εκ τούτου, έχουμε μια κυκλική θεωρία της κοινωνικής μεταβολής έναντι των ευθύγραμμων θεωριών που διατύπωσαν οι Marx, Comte, Spencer και άλλοι. Επιπλέον, η θεωρία του Pareto για την κοινωνική αλλαγή σε μεγάλο βαθμό αγνοεί τις δοκιμασίες των μαζών. Οι ελίτ έρχονται και παρέρχονται, ωστόσο η μεγάλη μάζα του πληθυσμού παραμένει η ίδια.

Δεν ήταν αυτή η θεωρία όμως η μακροχρόνια συμβολή του Pareto στην κοινωνιολογία, αλλά η επιστημονική του σύλληψη για την κοινωνιολογία και τον κοινωνικό κόσμο: «Επιθυμία μου είναι να οικοδομήσω ένα σύστημα κοινωνιολογίας που θα βασίζεται στο υπόδειγμα της ουράνιας μηχανικής [αστρονομίας], της φυσικής, της χημείας» (όπως αναφέρεται στο Hook, 1965:57). Για ένα σύντομο διάστημα, ο Pareto συνέλαβε την κοινωνιολογία ως ένα σύστημα σε ισορροπία, ως ένα σύνολο που αποτελείται από αλληλεξαρτώμενα μέρη. Οποιαδήποτε μεταβολή σε οποιοδήποτε μέρος οδηγεί σε αλλαγές στα άλλα μέρη του συστήματος. Η συστημική σύλληψη της κοινωνίας από τον Pareto υπήρξε ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο ο Parsons αφιέρωσε τόσο μεγάλη προσοχή στο έργο του στο βιβλίο του το 1937 με τίτλο *The Structure of Social Action*. Η σύλληψη αυτή υπήρξε επίσης η πιο σημαντική επιρροή που άσκησε ο Pareto στη σκέψη του Parsons. Σε συνδυασμό με τις παραπλήσιες απόψεις που είχαν διατυπώσει όσοι ασπάζονταν την οργανική εικόνα της κοινωνίας (όπως οι Comte, Durkheim και Spencer), η θεωρία του Pareto έπαιξε κομβικό ρόλο στην εξέλιξη της θεωρίας του Parsons και γενικότερα στον δομικό λειτουργισμό.

Μολονότι ελάχιστοι σύγχρονοι κοινωνιολόγοι διαβάζουν πλέον το έργο του Pareto, μπορούμε να πούμε ότι συνιστά μια απόρριψη του Διαφωτισμού και του μαρξισμού, καθώς και ότι προσφέρει μια θεωρία της ελίτ για την κοινωνική μεταβολή που έρχεται σε αντίθεση με τη μαρξιστική προσέγγιση.

Εξελίξεις στον ευρωπαϊκό μαρξισμό στην αλλαγή του αιώνα

Ενώ πολλοί κοινωνιολόγοι του 19ου αιώνα ανέπτυσσαν τις θεωρίες τους ως απάντηση στον Marx, υπήρχε μια παράλληλη προσπάθεια των μαρξιστών να αποσαφηνίσουν και να επεκτείνουν τη μαρξιστική θεωρία (Beilharz, 2005f· Steinmetz, 2007). Μεταξύ 1875 και 1925, λίγα κοινά σημεία υπήρχαν μεταξύ μαρξισμού και κοινωνιολογίας (με εξαίρεση τον Weber). Οι δύο σχολές σκέψης αναπτύσσονταν παράλληλα, με ελάχιστα ή ανύπαρκτα σημεία σύγκλισης.

Μετά τον θάνατο του Marx, η μαρξιστική θεωρία κυριαρχήθηκε αρχικά από όσους εστίαζαν στον επιστημονικό και οικονομικό ντετερμινισμό της σκέψης του (Bakker, 2007a). Ο Wallerstein ονομάζει αυτή την περίοδο περίοδο του «ορθόδοξου μαρξισμού» (orthodox Marxism) (1986:1301). Ο Engels, ο ευεργέτης και συνεργάτης του Marx, επέζησε του θανάτου του Marx, και μπορεί να θεωρηθεί ο πρώτος υπέρμαχος αυτής της προσέγγισης, σύμφωνα με την οποία η επιστημονική θεωρία του Marx είχε αποκαλύψει τους οικονομικούς νόμους που διέπουν τον καπιταλιστικό κόσμο. Οι νόμοι αυτοί έδειχναν πως η κατάρρευση του καπιταλιστικού συστήματος ήταν αναπόφευκτη. Οι πρώτοι μαρξιστές, όπως ο Karl Kautsky, επιδίωξαν να κατανοήσουν βαθύτερα τη λειτουργία αυτών των νόμων. Υπήρχαν αρκετά προβλήματα με αυτή την προσέγγιση. Καταρχάς, φαινόταν να αποκλείει την πολιτική δράση, που αποτελούσε πυλώνα της θέσης του Marx. Δινόταν δηλαδή η αίσθηση πως οι άνθρωποι –και κυρίως οι εργάτες– δεν χρειαζόταν να κάνουν το παραμικρό. Εφόσον το σύστημα αναπόφευκτα θα κατέρρεε, το μόνο που είχαν να κάνουν ήταν να κάτσουν με σταυρωμένα χέρια και να περιμένουν τη νομοτελειακή του πτώση. Σε θεωρητικό επίπεδο, ο ντετερμινιστικός μαρξισμός εμφανιζόταν να απορρίπτει τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στα άτομα και τις ευρύτερες κοινωνικές δομές.

Τα προβλήματα αυτά οδήγησαν σε ένταση μεταξύ των μαρξιστών θεωρητικών και στην ανάπτυξη του *«εγελιανού μαρξισμού»* (Hegelian Marxism) στις αρχές της δεκαετίας του 1900. Οι εγελιανοί μαρξιστές αρνούνταν να περιορίσουν τον μαρξισμό σε μια επιστημονική θεωρία που αγνοούσε την ατομική σκέψη και δράση. Ονομάζονται εγελιανοί μαρξιστές διότι επιδίωξαν να συνδυάσουν το ενδιαφέρον του Hegel για τη συνείδηση (ορισμένοι, περιλαμβανομένου του συγγραφέα αυτού του κειμένου, θεωρούν ότι εκφράζει και το ενδιαφέρον του ίδιου του Marx) με το ενδιαφέρον των ντετερμινιστών για τις οικονομικές δομές της κοινωνίας. Οι εγελιανοί θεωρητικοί ήταν σημαντικοί τόσο για θεωρητικούς όσο και για πρακτικούς λόγους. Από θεωρητική σκοπιά, αποκατέστησαν τη σημασία του ατόμου, της συνείδησης και της σχέσης μεταξύ σκέψης και δράσης. Από πρακτική άποψη, έδιναν έμφαση στη σημασία της ατομικής δράσης στην πραγματοποίηση μιας κοινωνικής επανάστασης.

Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος αυτής της προσέγγισης ήταν ο Georg Lukács (Markus, 2005· Fischer, 1984). Σύμφωνα με τον Martin Jay, ο Lukács ήταν «ο πατέρας του δυτικού μαρξισμού» και το έργο του *History and Class Consciousness* (1922/1968) «θεωρείται γενικά ο καταστατικός χάρτης του εγελιανού μαρξισμού» (1984:84). Ο Lukács είχε ξεκινήσει στις αρχές της δεκαετίας του 1900 να ενσωματώνει τον μαρξισμό

στην κοινωνιολογία (συγκεκριμένα τις θεωρίες των Weber και Simmel), κάτι που θα επιταχυνόταν σύντομα με την ανάπτυξη της κριτικής θεωρίας τις δεκαετίες του 1920 και 1930.

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό σκιαγραφεί την πρώτη περίοδο στην ιστορία της κοινωνιολογικής θεωρίας. Η πρώτη ενότητα ασχολείται με τις κοινωνικές δυνάμεις που συνδέονται με την ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας. Παρότι υπήρξαν πολλές τέτοιες επιρροές, εστιάσαμε στο πώς επηρέασαν την κοινωνιολογική θεωρία η πολιτική επανάσταση, η βιομηχανική επανάσταση, η εμφάνιση του καπιταλισμού, του σοσιαλισμού και του φεμινισμού, η αστικοποίηση, η θρησκευτική αλλαγή και η ανάπτυξη των επιστημών. Το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου εξετάζει την επιρροή της διανόησης στην κοινωνιολογική θεωρία σε διάφορες χώρες. Ξεκινήσαμε από τη Γαλλία και τον ρόλο του Διαφωτισμού, υπογραμμίζοντας τη συντηρητική και ρομαντική αντίδραση σε αυτόν. Μέσω αυτής της αλληλεπίδρασης αναπτύχθηκε η γαλλική κοινωνιολογική θεωρία. Σε αυτό το πλαίσιο εξετάσαμε τις μείζονες μορφές της πρώτης περιόδου της γαλλικής κοινωνιολογίας – τον Alexis de Tocqueville, τον Claude Henri Saint-Simon, τον Auguste Comte και τον Emile Durkheim.

Στη συνέχεια στραφήκαμε στη Γερμανία και στον ρόλο που έπαιξε ο Karl Marx στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας στη χώρα αυτή. Εξετάσαμε την παράλληλη εξέλιξη της μαρξιστικής και της κοινωνιολογικής θεωρίας και τη θετική και αρνητική επιρροή της μαρξιστικής θεωρίας στην κοινωνιολογία. Ξεκινήσαμε από τις ρίζες της μαρξιστικής θεωρίας στον εγελιανισμό, τον υλισμό και την πολιτική οικονομία. Περιγράψαμε πολύ συνοπτικά τη θεωρία του Marx και στη συνέχεια περάσαμε στις ρίζες της γερμανικής κοινωνιολογίας. Μιλήσαμε για το έργο του Max Weber, προκειμένου να φωτίσουμε τις ποικίλες πηγές της γερμανικής κοινωνιολογίας. Επίσης, εξετάσαμε ορισμένους από τους λόγους για τους οποίους η θεωρία του Weber έγινε περισσότερο αποδεκτή από τους μεταγενέστερους κοινωνιολόγους σε σχέση με τις ιδέες του Marx. Η ενότητα έκλεισε με μια σύντομη αναφορά στο έργο του Georg Simmel.

Έπειτα περάσαμε στην εμφάνιση της κοινωνιολογικής θεωρίας στη Βρετανία. Οι μείζονες πηγές της βρετανικής κοινωνιολογίας ήταν η πολιτική οικονομία, η θεωρία της βελτίωσης και η θεωρία της κοινωνικής εξέλιξης. Σε αυτό το πλαίσιο περιγράψαμε το έργο του Herbert Spencer καθώς και την αντιπαράθεση γύρω από αυτό.

Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με μια σύντομη αναφορά στην ιταλική κοινωνιολογική θεωρία, συγκεκριμένα στο έργο του Vilfredo Pareto, καθώς και στις εξελίξεις στην αλλαγή του αιώνα στην ευρωπαϊκή μαρξιστική θεωρία, κυρίως στον οικονομικό ντετερμινισμο και τον εγελιανό μαρξισμό.

Σημειώσεις

1. Ένας τέτοιος ορισμός έρχεται σε αντίθεση με τους επίσημους «επιστημονικούς» ορισμούς (Jasso, 2001) που χρησιμοποιούνται συνήθως σε θεωρητικά κείμενα όπως αυτό. Επιστημονικά, θα μπορούσαμε να ορίσουμε τη θεωρία ως μια σειρά συσχετισμένων υποθέσεων που επιτρέπει τη συστηματοποίηση της γνώσης, της ερμηνείας και της πρόβλεψης της κοινωνικής ζωής καθώς και την παραγωγή νέων ερευνητικών υποθέσεων (Faia, 1986). Παρότι ένας τέτοιος ορισμός παρουσιάζει κάποια πλεονεκτήματα, δεν αρμόζει σε πολλά από τα συστήματα ιδεών που εξετάζονται στο βιβλίο αυτό. Με άλλα λόγια, οι περισσότερες θεωρίες υπολείπονται σε ένα ή περισσότερα στοιχεία που αποτελούν επισήμως μια θεωρία, εντούτοις είναι αποδεκτές από τους περισσότερους κοινωνιολόγους.
2. Η ενότητα αυτή βασίζεται στο έργο του Irving Zeitlin (1996).Παρότι η ανάλυση του Zeitlin παρουσιάζεται εδώ για τη συνεκτικότητά της, έχει ορισμένους περιορισμούς: Υπάρχουν καλύτερες αναλύσεις για τον Διαφωτισμό, υπάρχουν πολλοί άλλοι παράγοντες που εμπλέκονται στην εξέλιξη της κοινωνιολογίας και ο Zeitlin υπερβάλλει σε κάποια σημεία (για παράδειγμα, ως προς την επιρροή του Marx). Γενικότερα, όμως, ο Zeitlin μας παρέχει ένα χρήσιμο σημείο εκκίνησης, δεδομένων των στόχων αυτού του κεφαλαίου.
3. Παρότι έχουμε τονίσει τα κενά μεταξύ Διαφωτισμού και αντι-Διαφωτισμού, ο Seldman τονίζει πως υπάρχουν και συσχετισμοί. Πρώτον, ο αντι-Διαφωτισμός συνέχισε την επιστημονική παράδοση που αναπτύχθηκε στη διάρκεια του Διαφωτισμού. Δεύτερον, επηρεάστηκε από την έμφαση του Διαφωτισμού στην ιδέα της συλλογικότητας (σε αντίθεση με την ατομικότητα), την οποία και διεύρυνε πολύ. Τρίτον, και τα δύο κινήματα ενδιαφέρονταν για τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, και κυρίως για τις αρνητικές του επιπτώσεις στους ανθρώπους.
4. Αν και αναγνωρίζει πως ο Comte δημιούργησε τον τίτλο *κοινωνιολογία*, ο Eriksson (1993) αμφισβήτησε την άποψη πως ο Comte είναι ο πρόγονος της σύγχρονης, επιστημονικής κοινωνιολογίας. Για τον Eriksson, άνθρωποι όπως ο Adam Smith –και γενικότερα οι σκοτσέζοι ηθικοί φιλόσοφοι– είναι η πραγματική πηγή της σύγχρονης κοινωνιολογίας. Βλέπε επίσης τον L. Hill (1996) για την αξία του Adam Ferguson, τον Ullmann-Margalit (1997) για τους Ferguson και Adam Smith και τον Rundell (2001).
5. Για επιχειρήματα κατά της θέσης αυτής και την άποψη της συνέχειας μεταξύ της μαρξιστικής και της σύγχρονης κοινωνιολογίας, βλ. Seldman (1983).
6. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Joseph Dietzgen το 1887 και ως βασικός όρος από τον Georgi Plekhanov το 1891 (Beamish, 2007a). Παρότι ο Marx λειτουργούσε αναμφίβολα μέσα από την οπτική του διαλεκτικού υλισμού, δεν χρησιμοποίησε ποτέ αυτή την έννοια.
7. Για μεταγενέστερες εξελίξεις στη βρετανική κοινωνιολογία, βλ. Abrams κ.ά. (1981).
8. Ο Smith συχνά εντάσσεται στον σκοτσέζικο Διαφωτισμό ως εξέχον μέλος (Chitnis, 1976· Strydom, 2005) και ως ένας από τους σκοτσέζους ηθικούς φιλοσόφους (L. Schneider, 1967:xi), που έθεσαν τα θεμέλια της κοινωνιολογίας.
9. Σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα, ο Mark Francis (2011) υποστηρίζει πως οι σύγχρονοι μελετητές του Spencer έχουν υπερτονίσει την αφοσίωσή του στον καπιταλισμό της ελεύθερης αγοράς. Αναφερόμενος στο έργο του Thomas Leonard (2009), ο Francis λέει πως «οι αναφορές στον Spencer ως προφήτη του καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς ήταν επίσης σπάνιες πριν το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα» (2011:168).